

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University named after Abay

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»

№1(55), 2019

Алматы, 2019

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
№4(54), 2018

Бас редактор:
ТӨЛЕУБЕКОВА Б.Х. з.ғ.д., профессор

Бас редактордың орынбасары:
Бурибаев Е.А. з.ғ.д., проф.

Редакциялық алқа мүшелері:

Сабикенов С.Н.

з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.,

Әбдіқанов Н.А. з.ғ.д., проф., Солтүстік Қазақстан облыстық Сотының төрағасы,

Цепелев В.Ф. з.ғ.д., РФ ИМ академиясы профессоры (Мәскеу),

Муратова Н.Г. з.ғ.д., проф.,

Казан мемлекеттік университеті,
«Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының меңгерушісі (Казан),

Джон Берк. доктор права, «Таллинн» университетінің ректоры (Эстония),

Арабаев А.А. з.ғ.д., проф., Баласағұн атындағы ҚҰУ, Заң институты Ғылым орталығының меңгерушісі (Қырғызстан),

Хлус А.М. з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),

Самарин В.И. з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),

Айтмұхамбетов Т.К. з.ғ.д., проф.
(Нұр-Сұлтан),

Сулейманов А.Ф. з.ғ.д., доцент (Алматы),

Шевцов Ю.Л. з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),

Шелухин С.И. доктор PhD,

Джон Джэй Нью-Йорк университетінің профессоры (АҚШ),

Ежевский Д.О. з.ғ.к., доцент,

Ресей халықтар достастығы университеті конституциялық құқық және конституциялық сотта іс жүргізу кафедрасының доценті (Мәскеу)

Жауапты хатшы:

Калкаева Н.Б. з.ғ.к., қ.проф.

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2019

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген N 10111 – Ж

Басуға 18.04.2019. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 10. 875 е.б.т.
Таралымы 33 дана. Тапсырыс 650.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

Бас редактордың колонкасы.....	5
Колонка главного редактора.....	6
Editor's Column.....	7

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW

Нұрсағатов Е.Н. Қазақстан Республикасы және шетелдердегі конституциялық қадағалау нысандары.....8

Нұрсағатов Е.Н. Формы конституционного контроля в Республике Казахстан и зарубежных странах.....

Nursagatov E.N. Forms of the constitutional control in the Republic of Kazakhstan and foreign countries.....

Сайлибаева Ж.Ю. Проблемы реализации права на высшее образование в Республике Казахстан.....12

Сайлибаева Ж.Ю. Қазақстан Республикасында жоғары білімге құқықты іске асыру мәселелері.....

Sailibaeva Z.Yu. Problems of realization of the right to higher education in the Republic of Kazakhstan.....

Төлеубекова Б.Х. Доступ к образованию: историко-правовой аспект (XVII -XIX вв.).....17

Төлеубекова Б.Х. Білімге қол жеткізу: тарихи-құқықтық аспект (XVII -XIX ғ.).....

Toleubekova B. Kh. Access to education: historical-legal aspect (XVII -XIX v.).....

Чуленова А. Влияние СМИ на правосознание молодежи.....21

Чуленова А. Жастардың құқықтық санасына БАҚ ықпалы.....

Chulenoa A. Influence of media on sense of justice of youth.....

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW

Молдахметова Ж.Е. Обязательства, обеспечиваемые залогом в банковской сфере.....27

Молдахметова Ж.Е. Банк саласында кепілмен қамтамасыз етілетін міндеттемелер.....

Moldahmetova Zh. Liabilities secured by collateral in the banking sector.....

Мұхтарұлы С. Авторское право в контексте права интеллектуальной собственности.....32

Мұхтарұлы С. Авторлық құқық тұрғысынан зияткерлік меншік құқығы.....

Mukhtaruly S. Copyright in the context of intellectual property rights.....

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING

Мейірбекова Г.Б. Бұйрық өндірісі және сот бұйрығының тарихи аспектілері.....36

Мейірбекова Г.Б. Исторические аспекты приказного производства и судебного приказа.....

Meirbekova G.B. Historical aspects of mandative production and writ.....

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№3(53), 2018

Главный редактор:
ТОЛЕУБЕКОВА Б.Х. д.ю.н., профессор

Зам. главного редактора:
Бурибаев Е.А. д.ю.н., проф.

Члены редколлегии:
Сабикенов С.Н. д.ю.н., академик НАН РК, профессор,
Абдиканов Н.А. д.ю.н., проф., председатель Суда СКО,
Цепелев В.Ф. д.ю.н., профессор Академии МВД РФ(Москва),
Муратова Н.Г. д.ю.н., проф., зав. кафедрой «Уголовный процесс» Казанский государственный университета (Казань),
Джон Берк. доктор Права, ректор университета «Таллинн» (Эстония),
Арабаев А.А. д.ю.н., проф., заслуженный юрист КР, заведующий центром науки Юридического института КНУ им. Ж.Баласагына (Кыргызстан),
Хлус А.М. к.ю.н., доцент, Беларуский государственный университет (Минск),
Самарин В.И. к.ю.н., доцент, Беларуский государственный университет (Минск),
Айтмухамбетов Т.К. д.ю.н., проф. (Нур-Султан),
Сулейманов А.Ф. д.ю.н., доцент(Алматы),
Шевцов Ю.Л. к.ю.н., доцент, Беларуский государственный университет (Минск),
Шелухин С.И. доктор PhD, профессор Нью-Йоркского университета Джон Джэя (США),
Ежевский Д.О. к.ю.н., доцент кафедры конституционного права и конституционного судопроизводства Российского университета дружбы народов (Москва)

Ответ. секретарь:
Калкаева Н.Б. к.ю.н., асс. проф.

© Казахский национальный педагогический университет им. Абая, 2019

Зарегистрированов Министерстве культуры и информации Республики Казахстан
8 мая 2009 г. N 10111 – Ж

Подписано в печать 18.04.2019.
Формат 60x84 1/8. Объем 10. 875 уч.-изд.л.
Тираж 33 экз. Заказ 650.

050010, г.Алматы, пр.Достык, 13.
КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат» Казахского национального педагогического университета имени Абая

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW
CRIMINOLOGY

Байқадам А. Кәмететке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамағаны үшін қылмыстық жауаптылық.....40
Байқадам А. Уголовная ответственность за неисполнение или ненадлежащее исполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего.....
Baikadam A. Criminal responsibility for nonperformance the unproper execution of duties on education minor.....

Калкаева Н.Б. Шетел қылмыстық құқығындағы заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы.....45
Калкаева Н.Б. Уголовная ответственность юридических лиц в уголовном праве зарубежных стран.....
Kalkayeva N.B. Criminal liability of legal entities in criminal law of foreign countries.....

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL PROCEEDING

Қалитова Т. Жасырын тергеу әрекеті сотқа дейінгі қылмыстық іс жүргізу процесі ретінде.....50
Қалитова Т. Негласные следственные действия в уголовном производстве.....
Kalitova T. Informal investigative actions as a process for pre-trial criminal proceedings.

Кенжибекова Э.П. Дәлелдемелерді жинаудың өзге де процесуалды әдістері.....53
Кенжибекова Э.П. Иные процессуальные способы собирания доказательств.....
Kenjibekova E.P. Other procedural ways of collecting evidence.....

Хведелидзе М.Ж. Согласительное производство: уголовно-правовые и уголовно-процессуальные основания по законодательству Казахстана.....58
Хведелидзе М.Ж. Келісім өндірісі: қылмыстық-құқықтық және қылмыстық іс жүргізу Қазақстанның заңнамасы бойынша негіздер.....
Khvedelidze M.Zh. Conciliation proceedings: criminal law and criminal procedure grounds under the legislation of Kazakhstan.....

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
LAW-ENFORCEMENT ACTIVITY

Газизгалиевич Г.У. Қазақстан Республикасындағы адвокатура институты және оның құқықтық табиғаты.....63
Газизгалиевич Г.У. Институт адвокатуры Республики Казахстан и его правовая природа.....
Gazizgalievich G.U. Institute of legal profession of the Republic of Kazakhstan and its legal nature.....

Кусаинов С.Ж. ҚР терроризмды алдын алу бойынша жедел-іздістіру шаралары.....67
Кусаинов С.Ж. Оперативно-розыскные меры по предупреждению терроризма в РК.....
Kussainov S. Zh. Operational search measures for prevention of terrorism in RK.....

**Kazakh National Pedagogical university
after Abai**

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№1(55), 2019

Editor in chief:
TOLEUBEKOVA B.Kh.
doctor of law, professor
Executive Editor:
Buribayev E.A.
doctor of law, professor

The editorial board members:

Sabikenov S.N. *academician, doctor of law,
professor,*
Abdikanov N.A. *doctor of law, professor,*
Tsepelev V.F. *doctor of law, professor (Moscow),*
Muratova N.G. *doctor of law, professor(Kazan),*
John Burke. *doctor of law (PhD)(Estonia),*
Arabaev A.A. *doctor of law, professor(Kirgisstan),*
Hlus A.M. *candidate of law., associate
professor (Minsk),*
Samarin V.I. *candidate of law., associate
professor (Minsk),*
Aytmukhambetov T.K. *doctor of law, professor
(Nur-Sultan),*
Suleimanov A.F. *candidate of law. (Almaty),*
Shevtsov Yu.L. *candidate of law.,
associate professor (Minsk),*
CheloukhineS. *PhD, professor law police
science and criminal justice John Jay College of
criminal Justice The City University of
New York, (USA)*
Yezhevsky D.O. *candidate of law.,
associate professor (Moscow)*

Answer. secretary:
Kalkayeva N.B. *candidate of law.,
associate professor*

© **Kazakh National Pedagogical university
after Abai, 2019**

The journal is registered by the Ministry of
Culture and Information RK
8 May 2009. №10111 – Ж

Signed to print 18.04.2019
Format 60x84 1/8.
Volume 10.875 publ.literature
Edition 33 num.
Order 650.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat» Kazakh National
Pedagogical university after Abai

Османова Г.Ж., Мұратханов З.К. Шешендік өнердің тұжырымдамалары.....71
Османова Г.Ж., Мұратханов З.К. Концепции ораторского искусства.....
Osmanova G.Zh., Muratkhanov Z.K. Concept of orator art.....

Османова Г.Ж., Кітапбай М. Сот шешендігінің басталу тарихы және қазіргі жағдайы.....74
Османова Г.Ж., Кітапбай М. История возникновения и современное состояние судебной риторики.....
Osmanova G.Zh., Kitapbai M. History of appearance and modern condition of judicial rhetorics.....

Хведелидзе Т.Б. Соотношение негласных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий (по законодательству Республики Казахстан).....78
Хведелидзе Т.Б. Жасырын тергеу әрекеттері мен жедел іздестіру іс-шараларының арақатынасы (Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша).....
Khvedelidze T.B. Ratio of secret investigative actions and investigation and search operations (by the legislation of the Republic of Kazakhstan).....

Бас редактордың колонкасы

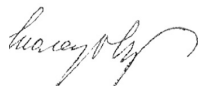
Қазақстан Республикасы әлемдік құқықтың кеңістікке кіру жолдары бойынша батыл қадамдар басуда. Барлық салалық заңдар іс жүзінде кодификация негізінде бірыңғай жүйеге келтірілген. Құқықтың мынадай жаңа салалары қалыптасқан: кәсіпкерлік, қаржы, банк, кедендік және т.б. Нарық қарым-қатынасын сенімді әріптестермен қамтуға бағытталған Қазақстан Республикасының ұмтылысы посткеңестік елдер үшін «қарақшылық түрде капиталды жинақтау» дәуірін еңсерудің алғашқы кезең жағдайларында өмірдің жаңа салалары мен қызметтерін құқықтық реттеуді бұлтартпай талап етеді. Онымен өзара байланысу үшін салық заңнамасын әлемдік стандарттарға сәйкес келтіру үдерісі ерекше назарды талап етеді. Азаматтарға жүктелетін, салықтық құқықтық қатынасты күрделендіру және күшейту міндетті төлемдер мен аударымдар салмақты ауыртпалық екендігі сөзсіз, бұл ретте, тауарлар мен капиталдың айналымын, қызметтер нарығының және еңбек нарығының жағдайын мемлекеттік бақылау әдістерін бірыңғай жүйеге келтіру және реттеудің қатаң және құтылмас бағытын Қазақстан Республикасымен қабылдауды білдіреді.

Қарым-қатынастардың өздігінен басқарылатын жүйесі ретінде нарықтың басымдық етуші белгісінің тиімділік фактісін классикалық түрде тану өмірдің және қоғам қызметінің кез-келген саласында хаосты, апаттылықты және анархияны білдірмейді. Табиғи ресурстар шексіз емес. Оларға ұқыпты қарау қатаң түрде бақыланатын салықтық саясатты орнатқан кезде табиғи ресурстарға ұқыпты қараған жағдайда нәтижелі қамтамасыз ету орын алады. Келешекте жаңа салық заңнамасының сансыз бұзушылықтарына қауіп деңгейін барынша төмендету үшін халық заң қоғамынан сауатты, объективті, түсіндірме жұмыстарын күтуге құқылы.

Жаңа салықтық саясат экономикалық мәселелерді тиімді шешуге бағытталған. Жалақыны, зейнетақыны, шәкіртақыны және жәрдемақыны көбейту – ойға салынған салықтық заңнаманың нәтижесінде шешілетін мәселелердің кешені болып табылады. Бұдан басқа, қолайлы инвестициялық орта салмақты мемлекеттік бюджетті талап етеді.

Атап айтылған және басқа да құқықтық мәселелерді айқындату үшін біз өзіміздің автор-ғалымдарды, практиктерді, магистрлерді және докторанттарды шақырамыз. Қазақстан Республикасының барша азаматтарына, адамның жоғары дәрежесіне лайықты, өмір сапасы мен амандықты тілейміз.

Ізгі ниетпен,
Бас редактор

Б.Х. Төлеубекова

Колонка главного редактора

Республика Казахстан делает уверенные шаги по пути вхождения в мировое правовое пространство. Практически все отраслевые законы приведены в единую систему на основе их кодификации. Сформировались новые отрасли права: предпринимательское, финансовое, банковское, таможенное и др. Стремление Казахстана к обеспечению рыночных отношений надежными партнерами настоятельно требует правового регулирования новых для постсоветских стран сфер жизни и деятельности в условиях начальной стадии преодоления эпохи «пиратского накопления капитала». Во взаимосвязи с этим особого внимания заслуживает процесс приведения налогового законодательства в соответствие с мировыми стандартами. Безусловно, усложнение и ужесточение налоговых правоотношений, возлагающих на граждан достаточно весомое бремя обязательных платежей и отчислений, означает принятие Казахстаном жесткого, но неизбежного курса на упорядочение и приведение в единую систему способов государственного контроля за обращением товаров и капитала, состоянием рынка услуг и рынка труда.

Классическое признание факта эффективности главенствующего признака рынка как саморегулирующейся системы отношений вовсе не означает хаоса, стихийности и анархии в любой сфере жизни и деятельности общества. Природные ресурсы не бесконечны. Бережное к ним отношение может найти результативное обеспечение именно при установлении жестко контролирующей налоговой политики. От юридической общественности население вправе ожидать грамотной и объективной разъяснительной работы с тем, чтобы максимально снизить уровень риска получить в перспективе неисчислимы нарушения нового налогового законодательства.

Новая налоговая политика, как представляется, нацелена на эффективное решение экономических проблем. Повышение заработной платы, пенсий, стипендий и пособий – это комплекс вопросов, решаемых благодаря взвешенному налоговому законодательству. Кроме того, благоприятный инвестиционный климат также требует наличия полновесного государственного бюджета.

К освещению названных и иных правовых проблем мы приглашаем наших авторов – ученых, практиков, магистрантов и докторантов. Желаем всем гражданам Казахстана благополучия и качества жизни, достойного высокого звания человека.

С наилучшими пожеланиями,

Главный редактор

Б.Х. Толеубекова

Editor's Column

The Republic of Kazakhstan is taking confident steps towards the global legal space. In actual fact, all sectoral laws are collected into a single system based on their codification. New law branches have emerged: entrepreneurial, financial, banking, customs, etc. Kazakhstan's striving to provide market relations with reliable partners urgently requires legal regulation of new spheres of life and activity for post-Soviet countries in the initial stage of overcoming the era of "piracy accumulation of capital". In conjunction with this, the process of bringing tax legislation in line with world standards deserves special attention. Certainly, the complication and tightening of tax relations, imposing on the citizens a weighty burden of obligatory payments and deductions, means that Kazakhstan takes a hard but inevitable course to streamline and bring in a unified system of state control over the circulation of goods and capital, the state of the services market and the labor market.

The fact of the effectiveness classic recognition of the dominant feature of the market as a self-regulating system of relations does not at all mean chaos, spontaneity and anarchy in any sphere of life and activity of society. Natural resources are not infinite. A careful attitude towards them can be found effective when it establishes a strictly controlling tax policy. The public has the right to expect from the legal community literate and objective explanatory work in order to minimize the risk of receiving in the future incalculable violations of the new tax legislation.

The new tax policy seems to be targeted at effectively solving economic problems. Raising wages, pensions, scholarships and allowances is a complex of issues resolved through weighted tax legislation. In addition, a favorable investment climate also requires a full-fledged state budget.

To cover these and other legal problems, we invite our authors - scientists, practitioners, undergraduates and doctoral students. We wish all citizens of Kazakhstan well-being and quality of life worthy of the high rank of a person.

Best wishes,

Chief editor

B.Kh. Toleubekova

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW

УДК: 324.4

МРНТИ: 10.15.23

Е.Н. Нұрсағатов¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ тарих және құқық институтының магистранты,
Алматы қ., Қазақстан,*

Е.А. Бурибаев

*ғылыми жетекшісі, Абай атындағы ҚазҰПУ тарих және құқық институты,
Алматы қ., Қазақстан*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДЕРДЕГІ
КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ НЫСАНДАРЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасы және шетелдердегі конституциялық бақылауды жүзеге асыру нысандарына талдау жасалған. Конституциялық бақылаудың негізгі моделі, оның сан алуан қызметі, осы құқықтық институттарды қалыптастыру жолдары мен олардың саралау ерекшеліктері қарастырылады. Конституциялық бақылауда Еуропалық Соттың және адам құқықтары туралы Еуропалық соттың артып отырған рөлі атап өтіледі. Осыған байланысты азаматтардың құқығын қорғау ісінде бірқатар еуропа елдерінің конституциялық бақылау органдарының рөлінің біртіндеп төмендеу үрдісі және олардың қызметінің дау-дамайларды шешу саласына белгілі бір араласуы мен мемлекеттік органдар арасында, атап айтқанда, орталық үкімет пен жергілікті билік органдары арасында уәкілеттіктерді бөлу баяндалады.

Түйін сөздер: құқық, конституция, мемлекет, конституциялық бақылау органдары, конституциялық сот, конституциялық кеңес, адам құқықтары.

Нурсағатов Е.Н.¹

*¹магистрант Института Истории и права КазНПУ им. Абая,
Алматы, Казахстан,
Бурибаев Е.А.²*

*научный руководитель, Институт Истории и права КазНПУ им. Абая,
Алматы, Казахстан*

ФОРМЫ КОНСТИТУЦИОННОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ
КАЗАХСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Аннотация

В статье дан анализ конституционного контроля в РК и зарубежных стран. Рассмотрены основные модели конституционного контроля, его разнообразные функции, пути формирования и квалификационные особенности данных правовых институтов. Отмечена возрастающая роль в конституционном контроле Европейского Суда и Европейского суда по правам человека. В связи с этим констатируется юридическая тенденция постепенного снижения роли органов конституционного контроля некоторых европейских стран в деле защиты прав граждан и определенное смещение их деятельности в сферу разрешения конфликтов и распределения полномочий между государственными органами, в частности, между центральным правительством и местными органами власти.

Ключевые слова: право, конституция, государство, органы конституционного контроля, конституционный суд, конституционный совет, права человека.

E.N. Nursagatov¹, E.A. Buribayev²

¹The undergraduate of Institute of History and the right of Abai KazNPU of, Almaty, Kazakhstan,

²the research supervisor, Institute of History and the right of Abai KazNPU of, Almaty, Kazakhstan

FORMS OF THE CONSTITUTIONAL CONTROL IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND FOREIGN COUNTRIES

Abstract

In article the analysis of the constitutional control in RK and foreign countries is given. The main models of the constitutional control, its various functions, ways of formation and qualification features of data of legal institutes are considered. The increasing role in the constitutional control of the European Court and European Court of Human Rights is noted. In this regard the legal tendency of gradual decrease in a role of bodies of the constitutional control of some European countries in protection of the rights of citizens and a certain shift of their activity to the sphere of a resolution of conflicts and distribution of powers between government bodies, in particular, between the central government and local authorities is stated.

Keywords: right, constitution, state, bodies of the constitutional control, constitutional court, constitutional council, human rights.

Жұмыстың өзектілігі. Қазіргі таңда әлемде белсенді түрде әртүрлі құқықтық жүйелердің жақындасуы басым болатын жалпы құқықтық бастау болып қалыптасатын, жалпыға бірдей құқық пен заңның үстемдігі, адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мен қорғау басымдығымен анықталған.

Жұмыстың **мақсаты** Қазақстан Республикасы және шетелдердегі конституциялық қадағалау нысандарын теориялық тұрғыдан кешенді түрде ашып көрсету болып табылады.

Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін төмендегідей біздер төмендегідей міндеті Қазақстан Республикасы және шетелдердегі конституциялық қадағалау нысандарын қарастыру болды.

Жұмыстың **әдістемелік негізін** жалпы ғылыми диалектикалық танымдық әдістерімен қатар, салыстырмалы-құқықтық талдау әдістерді құрайды.

Бұндай жағдайда әр елдің конституциясын қорғау жүйесі белгілі бір жалпы критерийлерге сәйкес болуы қажет. Қазақстанда идеологиялық және саяси плюрализмге негізделген, нарықтық экономика, демократиялық саяси жүйе мен еркін азаматтық қоғам қалыптасуда.

Бұл Конституцияның үстемдігін қамтамасыз ететін, әртүрлі жаңа құқықтық институттарына, конституциялық нормалардың дамуына өзінің түзетулерін енгізеді. Қазақстан Республикасы Конституциясының [1] мәтінінде жаппай биліктің бөліну, негізгі заңның үстемдігі, құқықтық мемлекет, тұлғаның құқықтары мен бостандығының басымдылығы және т.б. қағидалары бекітілген.

Қазіргі кезде конституцияны билік органдары

тарапынан құқықбұзушылықтардан қорғау мен сақтауды қамтамасыз ету мәселесі көтеріліп отыр.

Нәтижесінде жаңадан құрылған мемлекеттік билікпен институттар арасында ерекше орын конституциялық бақылау органдарына арналған, олардың басты мақсаты болып негізгі заңды қорғау болып табылды. Олардың қатарына Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі [2] жатады. Осыған байланысты, өздігінен конституциялық әділеттілікті құруы мен қызмет етуіндегі польшалық тәжірибені зерттеу берілген аймақтағы мемлекеттің дамуының жалпы тенденциясын қарастыру ерекше назарға ие болады. Бөтен елдің позитивті және негативті тәжірибесін зерттеу біреудің кемшіліктерінде үйреніп және өзіндікін алдын алып оны болдырмауына мүмкіндік береді.

Демократиялық мемлекетті құру үрдісіндегі бастапқы кездегі тең дәрежедегі жағдайда тұрған басқа мемлекеттердің жетістіктері мен сәтсіздіктерін білу, отандық конституциялық әділеттілік моделін жетілдіруге көмектесуі мүмкін. Қазақстан Республикасы мен шетелдердегі жоғарғы оқу орындарында оқытудың теориялық деңгейін жоғарлату мақсатында, студенттерде конституциялық-құқықтық институттардың мәнін терең түсінігінің қалыптасуында ерекше маңыздылыққа ие болады.

Конституциялық қадағалаудың жүйесі туралы айтсақ, қазіргі жағдайда Конституцияны қорғауды жүзеге асыратын органдардың үш үлгісін көрсетуге болады: біріншісі – конституциялық қадағалауды жалпы юрисдикциялық соттардың жүзеге

асыруы – соңғы инстанциясы Жоғарғы Сот болып табылады. Жалпы соттар жүзеге асыратын конституциялық қадағалау негізінен англосаксондық құқық елдерінде 120 тараған – АҚШ, Дания, Австралия, Бразилия т.б. (Ұлыбританияның өзі бұған кірмейді деп есептеледі). екіншісі – еуропалық үлгі – арнайы құрылған сот органдары жүзеге асырады(конституциялық соттар); Мұндай елдерге Испания, Австрия, Германия, т.б. елдер жатады. үшіншісі – сот жүйесіне жатпайтын арнайы құрылған органдар жүзеге асырады (мысалы, ҚР-да Конституциялық Кеңес), бұл органдарды “квази сот” органдары деп те атайды.

Конституциялық қадағалаудың үшінші үлгісі – бұл сот органдарына кірмейтін арнайы құрылған органдармен жүзеге асырылатын қадағалау. Жоғарыда оларды “квази сот” органдары (конституциялық кеңес.) деп атадық. Мұндай органның классикалық үлгісі болып Франция табылады. Қазақстан Республикасында осындай үлгідегі елдердің қатарына жатады. Қазақстанда мұндай орган болып Конституциялық Кеңес табылады. Бұл үлгінің алдыңғы үлгімен ұқсастығы: Конституциялық сотта “квази сот” органында қылмыстық, азаматтық сот істерін қарамайды. Екеуі де тек конституциялық қадағалау функциясын жүзеге асырады. Ал, ерекшелігі, квази сот органдары істі конституциялық іс жүргізу тәртібімен қарайды. Ал, конституциялық сот болса, істі сотта іс қарау тәртібімен жүргізеді. Ондай істі жүргізуге куәлар, тараптардың өкілдері, БАҚ, өзге мүдделі емес тұлғалар қатысуы мүмкін, сотта іс қарағандай хаттама жасалады, т.б. 1995 жылғы Конституция Конституциялық Соттың орнына Конституциялық Кеңесті құрды. Ол бұрынғыдай республика Конституциясын қорғау жөніндегі сот билігінің жоғары органы емес, ешбір билік тармағына кірмейтін, мүшелері тәуелсіз қызмет ететін конституциялық қадағалау органы болып табылады [3, 248-249 бб.].

Жоғарыда атап өткеніміздей, жазба Конституция елдегі басқа барлық нормативтік құқықтық актілерге қарағанда жоғары заң күшіне ие болады. Сондықтан да жарияланатын кез келген нормативтік құқықтық актілер конституцияға сәйкес келетін түрде ғана жүзеге аса алады.

Мұндай істі тәжірибеде нақтылап отыру міндеті конституциялық қадағалау (бақылау) органына жүктеледі, яғни бұл орган нормативтік құқықтық актілердің конституцияға сәйкес екендігін тексеруді жүзеге асырып отырады.

Осы қызметті алғаш рет АҚШ-тың Жоғарғы Соты 1803 жылғы сот құрылысы жайлы заңның 13-бөлімін АҚШ-тың конституциясына қарама-

қайшы деп тауып, оны қолдануға болмайтынын өз шешімінде бекітті. Осылайша, АҚШ-тың Жоғарғы Соты конституциялық қадағалау (бақылау) органының қажеттілігін көрсетіп берді. Сайып келгенде, АҚШ-тың Жоғарғы Соты осы күнге дейін конституциялық қадағалау (бақылау) органы қызметін де атқарып келеді.

Қазіргі кезде жазба конституциясы бар әлемнің барлық елдерінде конституциялық қадағалау (бақылау) органы енгізілген. Олар төмендегі екі түрде қолданылады:

1. Конституциялық қадағалау (бақылау) қызметін жалпы сот юрисдикциясына жататын соттардың бәрі атқарады (Аргентина, Дания, Норвегия, Канада, Жапония, т.б. елдерде). Мұндай конституциялық қадағалау (бақылау) жүйесін американдық (орталықтанбаған) деп атайды.

2. Жалпы сот юрисдикциясы жүйесіне еңбейтін арнайы квази-соттық органдар құрылып, олардың негізгі қызметіне конституциялық қадағалау (бақылау) жатады (мысалы, Ресей, ФРГ, Франция, Италия). Конституциялық қадағалау (бақылаудың) мұндай түрін еуропалық (орталықтанған) деп атайды.

Конституцияға жатпайтын нормативтік құқықтық актілерді тану (толық не жартылай) өзіне лайықты заң зардаптарына апарып соғады:

1. Конституция бойынша конституциялық қадағалау (бақылау) қарастырылған елдерде (Ресей, Канада, Индия, Өзбекстан, т.б.) конституциялық емес деп танылған заңдар жойылуға жатады.

2. Конституция бойынша тікелей конституциялық қадағалау (бақылау) қарастырылмаған елдерде конституциялық емес заңдар автоматты түрде жойылуға жатпайды. Мұны тек парламент, не болмаса нормативтік актіні қабылдаған орган (әлбетте, тек нормативтік акт болса) жүзеге асырады. Алайда, әрдайым конституциялық қадағалау (бақылау) органы наразылық білдірген акт соттар тарапынан қабылданбайды [4, 65 б.].

Конституциялық қадағалау (бақылау) органдары әртүрлі жолдармен құрылады.

Сөйтіп, Австрияның федеральдық конституциялық сотының мүшелері үкіметтің ұсынысымен президент тарапынан тағайындалады.

Италияның конституциялық сотының мүшелері президент, парламент және магистратура тарапынан, ал Францияның конституциялық кеңесінің мүшелері президент, ұлттық жиналыс төрағасы және сенат төрағасы тарапынан теңдей үлеспен тағайындалады. Бұл елдің бұрынғы президенті болған адам өмір бойы Францияның конституциялық кеңесінің мүшесі болып саналады.

Көптеген елдерде конституциялық қадағалау

(бақылау) органы мен конституциялық сот ісін жүргізу үшін арнайы заңдар қабылданады.

Конституциялық сот – бірқатар елдердегі конституциялық бақылау бірден-бір немесе басты міндеті болып табылатын ерекше орган. Жоғарғы соттардан өзгеше түрде ол жалпы соттар жүйесіне кірмейді. Бір елдерде (мысалы, Ресейде) ол ерекше санаттағы сот деп саналып, тиісінше сот жүйесіне кіреді, екінші бір елдерде (мысалы, Германияда, Италияда, Румынияда, Болгарияда, Моңғолияда) сот билігіне жатпайтын ерекше бақылау органы болып табылады. Конституциялық соттың мүшелерін не парламент сайлайды (Германияда, Хорватияда), не мемлекет басшысы тағайындайды (Кипрде); кейде Конституциялық сот мүшелерін парламенттер, басқа да билік және әділет органдары тағайындайды (мысалы, Италияда Конституциялық сотты президент, парламент және магистратура бірдей үлесте тағайындайды).

Конституциялық қадағалауға сәйкес әр мемлекеттің өзіне тән ерекшеліктері бар. Мысалы, Данияда алдын ала конституциялық қадағалауды бір палаталы Парламенттің Төрағасы жүзеге асырады (егер, ол заң жобасын Конституцияға қайшы деп тапса, оны талқылауға жол бермеуі мүмкін).

Қазіргі кезде тоталитарлық социализм елдерінде конституциялық қадағалаудың арнайы органдары жоқ. Олар болмауы тиіс деп саналады, себебі мұндай органдардың болуы Парламенттің үстемдігін бұзады деп есептелінеді. Ал, социалистік елдерде конституциялық қадағалау функциялары парламентке және оның тұрақты түрде әрекет ететін органына жүктелген. Конституциялық бақылаудың арнайы органдары Парламенттің үстемдігі тұжырымдамасы алғаш рет қалыптасқан Ұлыбританияда да, Нидерландыда да жоқ. Бельгияда 1994 жылы Конституцияның кейбір ережелерінің сақталуын тексеретін Төрелік сот құрылды, ол тексеретін ережелер тек ұлттық тең құқылық саласына қатысты.

Конституциялық қадағалау органдарының үндеулері, қаулылары әдетте нақты актілерге, нормаларға немесе фактілерге жатады және жалпы, нормативтік сипатты иеленбейді.

Конституциялық бақылау жалпы, нормативтік сипатқа ие міндеттеуші шешімдерді тікелей қабылдауды көздейді. Конституциялық бақылауды мамандандырылған органдар жүзеге асырады (мысалы, конституциялық соттар). Дегенмен, конституциялық қадағалаудың және конституциялық бақылаудың функцияларын әрқашанда айқын ажыратыла бермейді (мысалы, социалистік елдерде). Конституциялық қадағалау ең алдымен конституциялық нормалардың бұзылуының нақты

фактісін анықтауды көздейді, ал мұндай актілерді жою туралы шешімді осындай бұзушылықтарға жол берген органдар немесе олардан жоғары тұрған мемлекеттік органдар қабылдайды.

Ал, Швецияда қадағалауды жоғары инстанция соттарынан тұратын заң шығарушылық кеңес жүзеге асырады, алайда оның қорытындысы алдын ала сипатқа ие және заң жобасын одан әрі Парламентке жіберуге кедергі жасамайды.

Конституциялық бақылау тәжірибесінде олар тек өздері қабылдаған шешімдерде конституциялар ережелерінің дұрыс түсіндірілмеу жағдайлары кездеседі. Конституциялық сот мүшелерінің ерекше пікірлері шешімдері қабылау кезінде дауыстардың шамалы ғана басым болуы жанама түрде оған дәлел болып табылады.

Конституциялық бақылау бұл құқықты соттардың иеленуінің негізінде (АҚШ) немесе әдет-ғұрыптың негізінде (Норвегия) пайда болды және бұл жағдайда ол азаматтар мен заңды тұлғалардың жеке талап-арыздары бойынша жүзеге асырылады. 1920 жылдардан бастап конституциялық бақылау институты конституцияларда кезде бастады және арнайы конституциялық соттар құрылды. Екінші дүниежүзілік соғыстан соң конституциялық бақылау кеңінен тарала бастады. Конституциялық бақылау органдары заңның күшін жоймайды, олардың бұлайша әрекет етуге құқығы жоқ. Олар тек оның конституцияға сәйкестігі туралы шешім қабылдайды, Егер заң, өзге де акт, оның ережелері, баптары конституцияға сәйкес емес деп танылса, бұл оларды ресми түрде қолданылмайды деп тануды білдіреді, соттар мен мемлекеттің өзге де органдары, қоғамдық бірлестіктер, азаматтар оларды қолдануға құқылы емес [5, 34 б].

Конституциялық бақылау жасаумен қатар Конституциялық соттың конституцияны түсіндіруге, саяси партиялар қызметінің конституцияға сәйкестігі мәселесін шешуге, құзырет туралы дауларды қарауға, т.б. құқығы бар. Қазақстан Республикасында Конституциялық сот 1995 жылға дейін елімізде нормативтік актілердің Конституцияға сай келуін қадағалайтын орган болып келді. Ол 1992 ж. 6 маусымда қабылданған “Қазақстан Республикасының Конституциялық соты туралы” Қазақстан Республикасының Заңы негізінде құрылды.

“Қазақстан Республикасының Конституциялық соты туралы” заңда анықталғанындай, бұл органның құзыретіне актілердің конституциялылығын қараумен қатар, Қазақстан Республикасы Президентінің, Министрлер Кабинетінің мүшелерінің, Жоғарғы сот пен Жоғарғы Төрелік сот төрағала-

рының, Бас прокурордың, Қазақстан Республикасы дипломатиялық, өзге де өкілдіктерінің өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату туралы мәселе қозғалған ретте олардың Республика Конституциясы мен заңдарын сақтауы туралы қорытынды беру, азаматтардың конституциялық құқығына қатысты құқық қолдану тәжірибесінің Конституцияға сай келуі туралы істерді қарау, тиісті заңда көрсетілген нақты мәселелер бойынша іс қозғау, т.б жатты. 1995 жылғы Конституцияға сәйкес Конституциялық соттың орнына сот жүйесіне кірмейтін Конституциялық Кеңес құрылды. Конституциялық Кеңес Қазақстан Республикасының Президентінің, Сенат Төрағасының, Мәжіліс Төрағасының, Премьер-Министрдің, Парламент депутаттарының жалпы санының кемінде бестен бір бөлігінің өтініштері бойынша: дау туған жағдайда Республика Президентінің сайлауын, Парламент депутаттарының сайлауын өткізудің және республикалық референдум дұрыстығы туралы мәселені шешеді; Парламент қабылдаған заңдарға Президент қол қойғанға дейін олардың Конституцияға сәйкестігін қарайды; Республиканың халықаралық шарттары бекітілгенге дейін олардың Конституцияға сәйкестігін қарайды; Конституция нормаларына ресми түсіндірме береді; Конституцияның 47 бабының 1 және 2 тармақтарымен қарастырылған жағдайларда қорытынды-

лар береді; Парламент және оның палаталары қабылдаған қаулылардың Республика Конституциясына сәйкестігін қарайды.

Қорыта келгенде, Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі мемлекеттік орган ретінде Республиканың бүкіл аумағында Қазақстан Республикасы Конституциясының жоғары тұруын қамтамасыз етеді. Конституциялық Кеңес жеті мүшеден тұрады, олардың өкілеттігі алты жылға созылады. Республиканың экс-Президенттері құқығы бойынша ғұмыр бойы Конституциялық Кеңестің мүшелері болып табылады. Конституциялық Кеңестің Төрағасын Республика Президенті тағайындайды, және дауыстар тең бөлінген жағдайда, оның даусы шешуші болып табылады. Конституциялық Кеңестің екі мүшесін Республиканың Президенті, екі мүшесін Парламент Сенаты және екі мүшесін Парламент Мәжілісі қызметке тағайындайды. Конституциялық Кеңес мүшелерінің жартысы әрбір үш жыл сайын жаңартылып отырады.

Конституциялық бақылау институтымен қатар мемлекетте заңдылық режимі үшін биліктің жауапкершілігі ретінде конституциялық-құқықтық жауапкершілік институты мағынасында Конституцияны құқықтық қорғау механизмін анықтайтын, негізгісі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Юрист, 2018. – 98 б.
2. Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы конституциялық заң. – Алматы: Юрист, 2017. – 81 б.
3. Баймаханова Д.М., Жарболова А.Ж Учебно-методический комплекс по дисциплине «Конституционное право Республики Казахстан». – Алматы: Қазақ университеті, 2008. – 294 с.
4. Овсепян Ж.И. Правовая защита конституций. Судебный конституционный контроль в зарубежных странах. - Ростов-на-Дону, 1992. – 115 с.
5. Енгибарян Р.В. Конституционное развитие в современном мире. – М., 2007. – 256 с.

УДК: 342.7

МРНТИ:10.15.59

Сайлибаева Ж.Ю. ¹

¹ к.ю.н., ст.преподаватель кафедры юриспруденции ИИиП КазНПУ им.Абая

ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Образование является одним из главных социально-экономических приоритетов, влияющих на все сферы общественной жизни, во многом определяющих эффективность экономики страны, возможности для интеграционных процессов и др.

Ключевые слова: высшее образование, Министерство образования и науки Республики Казахстан, потребности рынка труда, законодательная база, развитие высшего образования.

Ж.Ю. Сайлибаева¹

¹ заң ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ ТжҚИ
құқықтану кафедрасының аға оқытушысы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖОҒАРЫ БІЛІМГЕ ҚҰҚЫҚТЫ ІСКЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Білім қоғам өмірінің барлық салаларына әсер ететін басты әлеуметтік-экономикалық басымдықтардың бірі болып табылады, бұл негізінен ел экономикасының тиімділігін, интеграциялық үдерістерге арналған мүмкіндіктерді және т.б.

Түйін сөздер: жоғары білім, ҚР Білім және ғылым министрлігі, еңбек нарығының қажеттілігі, заңнамалық база, жоғары білім беруді дамыту.

Z.Yu. Sailibaeva¹

¹Candidate of Law, Senior Lecturer, Department of Law, Abai KazNPU

PROBLEMS OF REALIZATION OF THE RIGHT TO HIGHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

Education is one of the main socio-economic priorities that affect all spheres of public life, which largely determine the efficiency of the country's economy, opportunities for integration processes, etc.

Keywords: higher education, Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, labor market needs, legislative framework, development of higher education

Актуальность. Право на образование – одно из наиболее существенных конституционных прав человека, создающее предпосылки для развития личности и общества в целом. Законодательное закрепление права на образование – важнейшая предпосылка политического, экономического, социального и духовного развития общества. Главной задачей любого государства является обеспечение права на получение высшего образования путем предоставления равных стартовых возможностей гражданам и создания организационно-правовых, социальных и финансово-экономических условий для развития системы образования.

Новизна – определение потенциальных внутренних возможностей вузов и трудоустройства их выпускников с целью создания и развития национальных особенностей системы образования.

Методология – изучение зарубежного опыта совершенствования профессионального образования, анализ показателей развития вузов в Казахстане.

Цели и задачи – выявление проблем совершенствования развития высшей школы в Казахстане и предложение мер по их решению.

Задачи:

– показать основные проблемы высшего образования в Республике Казахстан;

– расширить институт дополнительного образования для высокой квалификации;

– повышение грамотности и возможность постоянного обновления знаний как фактор устойчивого развития;

– необходимость привлечения работодателей для организации производственных практик для студентов.

Введение

Право на высшее образование может быть реализовано в настоящее время в условиях Болонского процесса, направленного на сближение и гармонизацию систем высшего образования стран Европы с целью создания единого европейского пространства высшего образования. Болонский процесс берет свое начало в середине 1970-х гг., когда Советом министров Европейского союза была принята резолюция о первой программе сотрудничества в сфере образования. В 1998 г. министры образования четырех европейских стран (Германии, Франции, Италии и Великобритании), принимавшие участие в праздновании 800-летия Парижского университета, пришли к выводу, что сегментация европейского высшего образования препятствует развитию образования в Европе. Ими в 1998 г. была подписана Сорбонская декларация, целью которой являлось создание общих

положений по формированию и стандартизации европейского пространства высшего образования. Например, поощрение мобильности как для студентов и выпускников, так и для профессорско-преподавательского состава, обеспечение соответствия квалификаций современным требованиям на рынке труда и др.

Цели Сорбонской декларации позднее были подтверждены при подписании Болонской декларации, в которой 29 стран приняли на себя обязательство повысить конкурентоспособность европейского образовательного пространства, подчеркивая необходимость сохранения независимости и самостоятельности всех высших учебных заведений. В настоящее время Болонская декларация является ключевым актом, создающим правовую основу для построения единого европейского пространства высшего образования. Эта цель – построение европейского образовательного пространства – должна быть реализована путем создания легко сопоставимых степеней, перехода на двухуровневое образование, введения системы кредитных баллов, разработки единого европейского приложения к диплому, развития академической мобильности и т. д.

Образование является одним из главных социально-экономических приоритетов, влияющих на все сферы общественной жизни, во многом определяющих эффективность экономики страны, возможности для интеграционных процессов и др.

Позитивные перемены в социальной, экономической и политической жизни общества в преддверии третьей индустриальной революции создают растущую потребность в высококвалифицированных кадрах. В своем послании Президент Казахстана Н. Назарбаев «Стратегия «Казахстан-2050» отмечал «ключевое условие успеха новой экономической политики должно быть подкреплено кадрами» [1].

Отечественное высшее профессиональное образование, так же как и экономика, длительное время развивались, ориентируясь на потребности внутреннего рынка. Процессы глобализации ускорили тенденцию вхождения Казахстана в международную образовательную сферу и выявили несоответствия качественных характеристик результатов образования новым требованиям к подготовке кадров. Казахстанская высшая школа с целью вхождения в международный образовательный блок, поддержала интегрирование в Болонский процесс (страна-участник с 2010 г.), основными целями которого являются содействие в мобильности обучения и трудоустройства граждан, повышение международной конкурентоспо-

ности высшего образования. Вместе с тем имеются структурные проблемы, указывающие на необходимость организационно-экономических изменений в системе образования.

В сложившихся условиях представляется целесообразным использовать возможности Болонского протокола по выбору индивидуального образовательного проектирования и получения дополнительных карьерных преимуществ на внутреннем и международном рынке труда, повысив тем самым его доступность и качество.

Основная часть исследования

В мировом сообществе роль и значение образования в последнее время рассматриваются в качестве главного фактора социально-экономического прогресса. Как отмечают специалисты Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), «темпы базового долгосрочного роста экономики в странах ОЭСР зависят от поддержания и расширения базы знаний... Сравнительные преимущества стран все меньше и меньше определяются богатством природных ресурсов или дешевой рабочей силой и все больше – техническими инновациями и конкурентным применением знаний. Экономический рост сегодня является в такой же мере процессом накопления знаний, как и процессом накопления капитала» [2]. Об этом же ведет речь Н. Назарбаев в своем послании народу Казахстана, называя десять глобальных вызовов XXI века: ускорение исторического времени; глобальный демографический дисбаланс; угроза глобальной продовольственной безопасности; острый дефицит воды; глобальная энергетическая безопасность истощаемость природных ресурсов; Третья индустриальная революция; нарастающая социальная нестабильность; кризис ценностей нашей цивилизации; угроза новой мировой дестабилизации [1, с. 8].

Мировое пространство соединяет национальные образовательные системы разного типа и уровня и позволяет выделить современные тенденции:

- стремление к демократической системе образования, доступности образования для всего населения, преемственности уровней, предоставлению большей самостоятельности учебным заведениям;
- увеличения учебно-организационных мероприятий, направленных на удовлетворение разносторонних интересов и способностей учащихся;
- рост рынка образовательных услуг;
- сочетание централизации и автономии в управлении;

– постоянное обновление образовательных и исследовательских программ;

– ориентир на воспитание «одаренной» молодежи посредством раскрытия и развития ее способностей.

Для стран с активно развивающейся экономикой инвестиции в человеческий капитал становятся приоритетом конкурентоспособности государства, сохранения и воспроизводства ресурсов, формирования общества знаний. Идеи устойчивого развития открывают массу возможностей для всех сфер народного хозяйства, бизнеса, транснациональных компаний и др.

Показатели мирового развития экономики свидетельствуют о сложных процессах, когда динамично развивающееся государство сохраняет уровень страны с низким размером произведённой валовой продукции на 1 человека, а страны с меньшим населением перешагнули 6-ой и даже 7-ой технологический уклад, демонстрируют высокие технологии.

Зарубежными аналитическими центрами в 2009 г. в число 10 наиболее динамично развивающихся экономик мира были включены: Россия, Бразилия, Китай, Индия, Польша, Мексика, Аргентина, Турция, ЮАР, Индонезия [3]. Казахстан также добился высоких темпов развития национальной экономики. Средние темпы развития экономики за последнее 10-летие составили 6,7%, а максимальное значение – 10,7% – достигнуто в 2006 г. Эти достижения позволяют говорить о возможности перехода экономики страны в разряд с динамичным развитием.

Ключевым фактором успешной реализации программ развития является человек, уровень его грамотности и возможность постоянного обновления знаний. Исследования международных организаций в области грамотности населения различных стран, доступности образования и системе подготовки специалистов демонстрируют современное состояние и потенциал к их развитию.

Казахстан присоединился к процессу формирования общеевропейского пространства высшего образования в первом десятилетии нового тысячелетия, когда в Европе был накоплен полувековой опыт сотрудничества в сфере образования. В настоящее время систему образования в Казахстане можно оценить как реформирующуюся. Существующая политика в образовании под влиянием внутренних и внешних факторов в течение последних 10 лет претерпевает ряд изменений.

В настоящее время в республике отмечается перенасыщение рынка высшими учебными заведениями и качества предоставляемых в них услуг.

На почти 16 миллион населения приходится 150 вузов или 1 вуз на чуть более 100 тысяч человек. В то время как страны-лидеры в области образования имеют значительные показатели по соотношению числа учебных заведений и населения 650-700 тысяч человек (Великобритания: 89 вузов на 60,4 млн. населения; соответственно, Финляндия: 20 и 5,2 млн.; Чехия: 60 и 10,2 млн.[4]).

В этих целях проводится политика по сокращению числа вузов путем оценки соответствия материально-технической базы, квалификации профессорско-преподавательского состава требованиям Министерства образования и науки РК к качеству образовательных услуг.

Еще одна проблема – снижение контингента абитуриентов в вузах, обусловленное низкой рождаемостью детей в 90-е гг. прошлого столетия, имеющее тенденцию к углублению, а сокращение числа молодежи старшего школьного и студенческого возраста будет продолжаться по прогнозам демографов до 2017-2018 гг. Так, число выпускников школ, сократилось в 2006 г. со 191 тыс. до 138 тыс. в 2010 г.

Сокращение количества вузов на фоне усложнения демографической ситуации способно привести к росту качества обучения, но и побуждает вузы к снижению требований к абитуриентам и недобросовестной конкуренции или могут быть продиктованы лишь корпоративными или политическими интересами.

Доступность образования выступает еще одним сдерживающим фактором качественных изменений в образовательной политике. Массовость высшего образования привела к потере стандарта высокой теоретической и практической подготовки выпускника и была сведена к выдаче образовательного документа. Тем самым, у населения пропало доверие к системе образования и качеству предоставляемых знаний. Вместе с тем экономические реалии требуют постоянного обновления знаний в связи с научно-техническим прогрессом и высокой конкуренцией трудовых ресурсов в условиях глобализации.

Переход на Болонскую систему содействует встраиванию отечественных вузов в глобальное университетское сообщество, в котором бакалавры могут получать магистерские степени в других странах. Объем мирового рынка образовательных услуг составляет порядка 100 млрд. долл., при этом если только США ежегодно получают в среднем 14-15 млрд. долл. от обучения иностранных студентов, то доля Казахстана на мировом рынке образовательных услуг не превышает одного процента, что заметно меньше нашей доли в населении или в экономике мира.

Неудовлетворенность качеством и стоимостью предоставляемых образовательных услуг в вузах подтолкнуло к поиску альтернативы отечественному обучению и оттоку казахстанской молодежи за рубеж. Так, к 2012 г. за рубежом обучались около 30 тысяч казахстанских студентов по программе «Болашак» и другим международным образовательным проектам [5].

В настоящее время растет потребность в поливалентных специалистах, быстро адаптирующихся к колебаниям рынка и готовых решать разнообразные задачи в рамках деятельности предприятия, в отличие от узкоспециализированных профессионалов, работающих в условиях гарантированной занятости. Опыт западных стран показывает, что для их подготовки не нужно получать несколько высших образований, достаточно, ввести дополнительные курсы на других факультетах или сертифицированные курсы. Это позволит создать ключевую компетенцию, которую другие будут дополнять.

Массовость высшего образования связана не столько с тягой молодежи к знаниям, сколько со сложившимся представлением о том, что высшее образование является необходимым условием для принадлежности к среднему классу. При этом отношение работодателей к выпускникам двойственное: необходим диплом бакалавра или магистра с набором общекультурных компетенций. В связи с этим, работодатели смогли бы помочь вузам с организацией производственных практик, сформировав четкие запросы к набору и уровню навыков, которыми должны обладать по выходе из вуза специалисты, т.к. отрасль ставит личностные компетенции выше профессиональных. То есть необходимо пересмотреть перераспределение ресурсов высшего образования в пользу подготовки специалистов, способных работать в смежных отраслях.

Фундаментальное образование должно оставаться прерогативой государства, где необходимо

делать отбор из небольших групп интеллектуалов, которые должны получать «штучное» образование мирового уровня. Причем доступ в эти группы необходимо осуществлять на строгой основе меритократических начал.

Также следует обратить внимание на возможности института дополнительного образования, служащего повышению общей культуры – фактора, необходимого для современного работника высокой квалификации. Этот сегмент образования способствует развитию гражданского сознания, что важно для формирующегося общества. Кроме того, необходимо пересмотреть размещения национальных и государственных вузов с учетом индустриально-инновационных кластеров страны; определить ежегодные потребности региона в квалифицированных кадрах и специалистов с высшим образованием в зависимости от концепции его развития; решить социально-финансовые проблемы студентов, преподавателей и научных работников.

Полученные результаты (выводы)

Таким образом, система управления казахстанскими высшими учебными заведениями не позволяет реализовать потенциальные возможности в обеспечении опережающего развития экономики страны в силу множества объективных и субъективных причин. И для решения сложившихся проблем при выпуске специалистов необходима направленная работа по повышению компетентности и мотивации труда педагогов, совершенствованию материально-технической базы учреждений образования, широкому использованию международного опыта, современных образовательных технологий и информационных ресурсов, совершенствованию образовательных программ, внедрению механизмов управления, стимулирующих работу учреждений, в т.ч. по формированию духовно-нравственных ценностей, навыков здорового образа жизни, гражданственности и патриотизма, ответственности и трудолюбия молодежи.

Список использованных источников:

1. *Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства»* – <http://www.akorda.kz> (дата обращения 01.03.2019г.)
2. *Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы. Доклад Всемирного банка.* – М.: *Весь мир*, 2010., 234с. - <https://cyberleninka.ru>
3. *Р.Алианов «Экономика Казахстана за 20 лет: достижения и пути дальнейшего развития»* – <http://notad.su> (дата обращения 01.03.2019г.)
4. *Курицын В.М. Международное сотрудничество и академическая мобильность преподавателей и студентов // Высшее образование в России.* – 2016г. – №10. – С.87-92.
5. *Байбек Б. Первый слет зарубежных студенческих организаций Казахстана /Национальное информационное агентство «КазИнформ»* – <https://www.kazpravda.kz>

УДК: 343.1
МРНТИ:10.79.01

Толубекова Б.Х. ¹

¹д.ю.н., профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ им. Абая,
г. Алматы, Казахстан

ДОСТУП К ОБРАЗОВАНИЮ: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ (XVII -XIX ВВ.)

Аннотация

Мировая социально-правовая практика свидетельствует о том, что человечество на протяжении последних трех столетий вопросам образования в целом обращает пристальное внимание. Острота проблем в этой части наиболее ярко проявляется в таких нормативных правовых актах, которые принимались в периоды острых социально-политических катаклизмов. Такая «привязка» может быть объяснена, во-первых, тем, что решение проблем в сфере образования требует применения политических мер воздействия; во-вторых, в структуре общегосударственной политики образование занимает самостоятельное место и имеет свое собственное наименование – «государственная политика в сфере образования»; в-третьих, образование, как неотъемлемый элемент культуры, способно влиять на процессы формирования мировоззрения, в том числе в таком качестве, когда оно может играть определяющую роль в восприятии и поддержании доминирующей идеологии политической элиты. С учетом особенностей исторического момента, в рамках которого обеспечение доступа к образованию обладало высокой степенью актуальности, в одних случаях речь шла вообще об образовании, в других – об образовании сообразно тем его уровням, которые просматривались в условиях уже развитой системы образования.

Актуализация высшего образования – своеобразный результат цивилизационных процессов. Истоки востребованности доступа к образованию вообще относятся к начальным этапам формирования потребности в высшем образовании, а отсюда – и проблем доступа к этому уровню образования.

В статье проанализирован определенный объем исторически значимых документов (нормативных правовых актов), охватывающих XVIII-XIX вв., имеющих значение в процессе формирования мировой политической мысли о месте, роли, значении в развитии общественных отношений образования вообще, высшего образования – в частности.

Ключевые слова: образование, высшее образование, политика в сфере образования

Б.Х. Толубекова¹

¹з.ғ.д., Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінің тарих және құқық
Институтының Заңтану кафедрасының профессоры,
Алматы қ., Қазақстан

БІЛІМГЕ ҚОЛ ЖЕТКІЗУ: ТАРИХИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТ (XVII -XIX Ғ.)

Аңдатпа

Әлемдік әлеуметтік-құқықтық тәжірибе адамзаттың соңғы үш жүзжылдықтағы білім беру мәселелеріне тұтастай назар аударатынын куәландырады. Бұл бөліктегі проблемалардың өткірлігі өткір әлеуметтік-саяси катаклизмов кезеңінде қабылданған нормативтік құқықтық актілерде айқын көрінеді. Мұндай байлау « біріншіден, білім беру саласындағы проблемаларды шешу Ықпал студия саяси шараларын қолдануды талап ететіндігі түсіндірілуі мүмкін.; екіншіден, жалпы мемлекеттік саясат құрылымында білім беру дербес орын алады және өзінің «білім беру саласындағы мемлекеттік саясат» деген атауына ие; үшіншіден, мәдениеттің ажырамас элементі ретінде білім беру дүниетанымның қалыптасу процестеріне, оның ішінде саяси элитаның басым идеологиясын қабылдау мен қолдауда айқындаушы рөл атқара алатындай сапада ықпал етуге қабілетті. Тарихи сәттің ерекшеліктерін ескере отырып, білім алуға қолжетімділікті қамтамасыз ету өзектіліктің жоғары деңгейіне ие болған, бір жағдайда жалпы білім туралы, ал басқаларында – білім беру жүйесінің дамыған жағдайында көрінген деңгейіне сай білім туралы сөз болды.

Жоғары білім берудің өзектілігі-өркениеттік процестердің өзіндік нәтижесі. Білім алуға қолжетімділіктің

талап етуінің қайнар көздері жалпы жоғары білім беруге қажеттілікті қалыптастырудың бастапқы кезеңдеріне, ал осыдан – білім берудің осы деңгейіне қол жеткізу проблемаларына жатады.

Мақалада білім берудің қоғамдық қарым-қатынастарын дамытудағы орны, рөлі, маңызы туралы әлемдік саяси ой қалыптастыру процесінде жалпы, жоғары білім беру – атап айтқанда тарихи маңызы бар құжаттардың (нормативтік құқықтық актілердің) белгілі бір көлемі талданды.

Түйін сөздер: білім, жоғары білім, білім беру саясаты

B.Kh. Toleubekova¹

¹doctor of law, Professor of the Department of law Of the Institute of history and law of Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan

ACCESS TO EDUCATION: HISTORICAL-LEGAL ASPECT (XVII -XIX V.)

Abstract

The world social and legal practice shows that the mankind during the last three centuries pays close attention to the issues of education as a whole. The acuteness of the problems in this part is most clearly manifested in such normative legal acts, which were adopted during periods of acute social and political cataclysms. This» binding « can be explained, firstly, by the fact that the solution of problems in the field of education requires the use of political measures of influence; secondly, in the structure of national policy, education occupies an independent place and has its own name – «state policy in the field of education»; thirdly, education, as an integral element of culture, can influence the processes of formation of worldview, including in such a way as it can play a decisive role in the perception and maintenance of the dominant ideology of the political elite. Taking into account the peculiarities of the historical moment in which access to education had a high degree of relevance, in some cases, it was all about education, others about education according to those levels, which were examined in the conditions of the already developed system of education.

Actualization of higher education is a peculiar result of civilizational processes. The sources of demand for access to education in General relate to the initial stages of the formation of the need for higher education, and hence the problems of access to this level of education.

The article analyzes a certain amount of historically significant documents (normative legal acts) covering XVIII - XIX centuries, which are important in the process of formation of the world political thought about the place, role, importance in the development of social relations of education in General, higher education – in particular.

Keywords: education, higher education, education policy

Введение

Прогрессивная политическая мысль находила свое объективное отражение в доктринах, которые в современных условиях воспринимаются как историко-правовые акты постольку, поскольку они затрагивали общечеловеческие ценности и оказали свое влияние на исторический ход развития общественных отношений стран Европы, Азии и обеих Америк.

Можно было бы подвергнуть анализу Великую Хартию Вольностей 1215 года, положившей начало формированию сословно-представительной монархии Англии. Именно с этого документа принято вести отсчет времени, когда было положено начало политико-правовому понятию «суверенитет». Однако, предмет настоящего исследования ограничен тем историческим периодом, когда образование в широком смысле приобрело политико-правовое значение. Постепенно, уже в XVIII веке, образование приобрело статус политико-правового института и уже стало выступать в качестве одного из инструментов достижения политических целей.

Цель настоящей работы состоит в установлении истоков политико-правового характера, в которых образование приобрело значение цивилизационного фактора и из привилегии отдельных личностей стало всеобщей потребностью.

Для достижения указанной цели в работе осуществлена попытка решения следующих задач:

1) проследить зарождение идей просвещения и образования в трудах известных философов, публицистов, политиков мира начиная с XVIII века и до первой четверти XIX в. включительно;

2) выявить характер правового закрепления политики в сфере образования в отдельных исторических документах XVIII в. и до первой четверти XIX в. включительно.

Методология исследования построена на диалектическом подходе к оценке исторически важных событий, нашедших отражение в важнейших документах разных стран, историзме, анализе и логике.

1. Зарождение идей просвещения и образования в трудах известных философов, публицистов, политиков мира начиная с XVIII века

и до первой четверти XIX века включительно.

Отдельные мыслители более раннего периода умели ценить роль образования в развитии государства. Так, французский гуманист XVI века Э.Ла Боэсси, критикуя тиранию и деспотию, в своем политическом памфлете «Рассуждение о добровольном рабстве» в 1548 году писал: «... Всегда находится известное число людей, более одаренных от природы, которые, чувствуя бремя ига, желают свергнуть его и никогда не смогут свыкнуться с порабощением... Имея от природы хорошо устроенные головы, они еще отшлифовали свой ум образованием и наукой» [1, с.21]. Другой французский просветитель Ж.Мелье в 1729 году в своем труде «Завещание» писал: «Разнородное воспитание, образование и образ жизни вызывают в людях чувство отчуждения ... Но если все воспитаны и наставлены с юности в одних и тех же принципах морали и усвоили себе к руководству одни и те же правила жизни, тогда они все беззаветно стремятся к благу, все единодушно и мирно стремятся к общему благу» [2].

Интерес к документальным источникам начиная с XVII века продиктован тем обстоятельством, что на этот век приходится начало эпохи французского Просвещения. Такие, представители конца XVII – начала XVIII вв., как Ш.Л. Монтескье, Д.Дидро, Ж.Ж. Руссо, Ф.М. Вольтер, К.А. Гельвеций вписали в историю правовой и политической мысли наиболее яркие страницы, не теряющие своей значимости и сегодня.

В своем известном трактате «Об уме», вышедшем в свет в 1758 году, К.А. Гельвеций доказывал, что одним из следствий деспотизма является стремление правителя держать народы в презренном и унижительном состоянии, чему способствует поддержание «невежества визирей» [3].

Политический деятель, просвещенец и философ XVIII века П.А. Гольбах полагал, что развитие общества и государства предопределены воспитанием, образованием и просвещением. В своем известном труде «Естественная политика, или беседы об истинных принципах управления» (1770г.) П.А. Гольбах писал: «Воспитание и образование являются в руках политических деятелей самым верным средством для внушения народам чувств и взглядов, необходимых для развития их способностей и добродетелей» [4].

Итальянский просветитель XVIII века Ч.Беккариа в своей известной работе «О преступлениях и наказаниях» (1764г.) писал: «Хотите предупредить преступления? Сделайте так, чтобы просвещение шло рука об руку со свободой» [5, с.401-402].

Социалист, философ-просветитель известный

Социалист, философ-просветитель известный политический деятель Франции Ж.А.Кондорсе в своем сочинении «Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума» (1794г.) отстаивал идею о том, что прогресс исторический и политический невозможен без прогресса научного. Его борьба против невежества отражена в идее достижения единства народов, наций, рас на основе равноправия индивидов, доступности образования, всеобщем просвещении. Во взаимосвязи с изложенным особым смыслом наполняется его тезис о том, что «всегда возрастающий прогресс элементарного образования, связанный с неизбежным прогрессом ... наук, служит нам порукой в улучшении участи человеческого рода, которое может быть рассматриваемо как безграничное, ибо пределами его могут быть только границы этого двойного прогресса» [6, с.251]. Видимо, под элементарным образованием можно понимать тот нижний уровень образования, который должен быть доступен всем и каждому.

Интерес представляют идеи немецкого философа середины XVIII в. и начала XIX в. И.Г.Гердера. Он разделял идеи Великой французской революции конца XVIII в., подвергал жесткой критике враждебную политику Пруссии. В своей работе «Идеи философии истории человечества», размышляя о причинах падения Рима, И.Г.Гердер отмечал, что «... течение истории показывает, что по мере роста подменной гуманности демонов разрушения на самом деле стало меньше среди людей и что свершилось это по внутренним законам разума и государственного искусства, приобщающихся к просвещению ...И даже короткая история людей уже ясно доказывает, что с ростом просвещения, к счастью, гораздо реже сделались бессмысленные разрушительные войны, продиктованные челококонавистническим духом» [7, с.435].

Давая оценку Великой французской революции в 1791 году Г.Бабеф в своем «Манифесте плебеев» писал: «Да, цель этой революции – достаток для всех, образование для всех, равенство, свобода, счастье для всех. Такова наша цель» [8, с.586]. Примечательно, что равенство, свобода, счастье как великие цели революции, стоят в одном ряду с целью образования для всех.

Английский мыслитель конца XVIII в. и середины XIX в. Р.Оуэн в одном из своих трудов осуществил попытку сформулировать условия, при которых можно достичь людьми счастья. В числе таких условий он показывает обладание «соответствующими знаниями», обладание «склонностью и возможностью постоянно увеличивать запас своих знаний» [9, с.669].

Таким образом, для мыслителей XVIII века вплоть до 30-х годов XIX века характерно обращение к просвещению как к одному из естественных потребностей свободной личности. Это пока еще начальные представления о месте, роли и значении образования в обществе, претендующем на его признание просвещенным. Просвещение признается необходимым элементом в общей структуре политики прогрессивного государства.

Публицист, политический мыслитель конца XIX в. середины XX в. К.Ясперс в своем труде «Истоки истории и ее цель» (1949г.) полагал, что единственным действенным средством для достижения целей демократического общества необходимо: «... приобщать всех людей к знанию ... В процессе постоянного роста образования надо поднять все население на более высокий уровень, вести его от частичного знания к полному, чтобы каждый человек поднялся над догмой и вознесся к свободе» [10, с.280].

Для конца XX века характерен процесс формирования представлений об интеллектуальной нации, когда образованный человек – стал восприниматься как обязательный атрибут национальной идеи. В преддверии формирования соответствующих этому явлению понятий была целая эпоха блестящих мыслителей России X-XIX вв., оставивших фундаментальные труды в области политики в целом и составляющих ее частей – в частности. Вместе с тем, это тема иного, самостоятельного исследования.

2. Характер правового закрепления политики в сфере образования в отдельных исторических документах XVIII-XIX вв.

Одним из важнейших документов, имеющих отношение к образовательной политике государства, является Декларация прав человека и гражданина (1789г.), которая была результатом развития идей Великой Французской революции конца XVIII в. В п. 2 Декларации указывалось: «Цель всякого политического союза – сохранение естественных и неотчуждаемых прав человека». Далее, в п.6 этого документа утверждалось: «Все граждане, будучи равными перед лицом закона, одинаково допустимы по всем знаниям, ... сообразно своим способностям, и могут быть отличае-

мы только в силу своих добродетелей и талантов» [11]. Необходимо отметить, что названная Декларация является составной частью действующей Конституции Франции. В преамбуле Конституции Франции (1946 г.) утверждалось: «Нация гарантирует равный доступ детям и взрослым к образованию, приобретению профессии и к культуре. Организация общественного бесплатного и светского образования всех ступеней является долгом государства» [12]. Вне зависимости от того, что 04.X.1958 г. была принята новая Конституция Франции (так называемая Конституция Ш. де Голля), преамбула Конституции 1946 г. сохранена в неизменном виде до сегодняшних дней. Якобинская диктатура в 1793 г. приняла свою Декларацию прав человека и гражданина. В результате французской буржуазной революции XVIII в. в Декларацию было вписано положение за п. 22: «Образование составляет общую потребность. Общество должно всеми своими средствами способствовать успехам народного просвещения и делать образование достоянием всех граждан» [13].

В Российской империи впервые Министерство Народного просвещения было учреждено Манифестом Александра I 25.06.1811г. Согласно этому Манифесту Министерству Народного просвещения был определен его основной предмет ведения: «все учебные общества, Академии, Университеты, все общие учебные заведения, исключая Духовные, Военные и те Училища, кои особенно учреждены для образования юношества ...» [14, с.101].

Согласно Указу Александра II «О даровании некоторых облегчений и удобств отечественной печати» от 06.04.1865г. были выведены из-под государственной цензуры «все издания Академий, Университетов и ученых обществ и установлений» [15, с.128].

Идеи просветителей в той или иной мере нашли свое отражение в политических документах. Данное обстоятельство является свидетельством того, что образование, просвещение уже XVII веке стало приобретать особую значимость в арсенале политических инструментов, применяемых для надлежащего управления государством.

Использованные источники:

1. Ла Бозесси Э. де. *Рассуждение о добровольном рабстве*. – М., 1952. – 40с.
2. Мелье Ж. *Завещание. В 3-х томах*. – М., 1954. Т.3. – 366с.
3. Гельвеций К. *О человеке, его умственных способностях и его воспитании*. – М., 1938. – 456с.
4. Гольбах А.П. *Естественная политика, или беседы об истинных принципах управления // Гольбах П.А. Избранные произведения. В 2-х т. Т.2*. – М., 1963.
5. Беккариа Ч. *О преступлениях и наказаниях*. – М., 1939. – 407с.
6. Кондорсе Ж.А. *Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума*. – М., 1936. – 258с.
7. Гердер И.Г. *Идеи к философии человечества*. – М., 1977. – 618с.

8. Бабеф Г. Манифест плебеев. //Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах. Том I. – М.: Мысль, 1997. – С.582-588.
9. Оуэн Р. Революция в сознании и деятельности человеческого рода, или грядущий переход от неразумия к разумности. //Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах. Том I. – М.: Мысль, 1997. – С.666-670.
10. Ясперс К. Истоки истории и ее цель //Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах. Том IV. – М.: Мысль, 1997. – С. 271 – 282.
11. Декларация прав человека и гражданина. – Принята Национальным собранием Франции 26.08.1789. //Конституции зарубежных государств /Составитель В.В. Маклаков. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – С.80-82.
12. Преамбула Конституции Франции от 27.X.1946г. //Конституции зарубежных государств /Составитель В.В. Маклаков. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – С. 82-83.
13. Декларация прав человека и гражданина (Диктатура якобинцев). – Принята в 1793г. //Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах. Том V. – М.: Мысль, 1997. – С. 72-74.
14. Из Манифеста Александра I. – Подписан 25.06.1811г. //Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах. Том V. – М.: Мысль, 1997. – С.99-102.
15. О даровании некоторых облегчений и удобств отечественных печати. – Указ Александр II от 06.04.1865. //Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах. Том V. – М.: Мысль, 1997. – С.128-129.

УДК: 343.41

МРНТИ: 10.07.33

Чуленова А. ¹

¹магистрант кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ им.Абая

Научный руководитель: Сайлибаева Ж.Ю. – к.ю.н., ст. преподаватель кафедры юриспруденции
Института истории и права КазНПУ им.Абая
e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

ВЛИЯНИЕ СМИ НА ПРАВОСОЗНАНИЕ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

Вместе с огромным потоком информации, который хлынул на общество из СМИ и Интернета, мы столкнулись со следующей проблемой. Современное общество перестало критически оценивать поступающую информацию и как следствие этого - принимаемый за правду поток пропаганды сильно влияет на наше восприятие и мысли. СМИ оказывают активное психологическое влияние на формирование мировоззрения несовершеннолетнего и это влияние, носящее негативный характер, впоследствии приводит к деформации неокрепшей психики и искажению представлений молодежи об окружающем мире.

Ключевые слова: снижение моральных ценностей, медианасилие, неправильное представление об обществе, негативное влияние, общественные идеалы и стереотипы.

А. Чуленова ¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ-нің тарих және құқық институтының «6М030100 – Құқықтану» мамандығының магистранты

Ғылыми жетекшісі: Ж.Ю. Сайлибаева – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің тарих және құқық институтының заң ғылымдарының кандидаты, құқықтану кафедрасының аға оқытушысы,
e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

ЖАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫНА БАҚ ЫҚПАЛЫ

Аңдатпа

Қоғамға БАҚ-тан және интернеттен үлкен ағыммен қаптаған ақпаратпен бірге, біз мынадай келесі мәселеге тап болып отырмыз. Қазіргі қоғам түскен ақпараттарды сын көзбен бағалауды қойған және оның нәтижесі деп – түскен ақпараттың ағынын шындық ретінде қабылдану үшін насихаттау, біздің қабылдау және ойлау қабілетімізге қатты әсер етеді. БАҚ баланың дүниетаным туралы көзқарасының қалыптасуына психологиялық тұрғыдан белсенді әсер етеді және мұндай жағымсыз сипаттағы әсер етушіліктің нәтижесі, баланың әлі де болса тұрақты

қалыптаспаған психикасының деформацияға ұшырауына әкеп соғады және де оның қоршаған орта туралы көзқарасы да бұзылады.

Түйін сөздер: моральдық құндылықтардың төмендеуі, снижение моральных ценностей, медиазомбылық, қоғам туралы қате көзқарас, теріс әсер ету, қоғамдық идеалдар мен салыстырмалар.

*A.Chulenova*¹

¹1th-year magistracy in the specialty «6M030100 - jurisprudence» of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abai

*Scientific director Sailibaeva Zh. Yu. – Candidate of Juridical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abai,
e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru*

INFLUENCE OF MEDIA ON SENSE OF JUSTICE OF YOUTH

Abstract

Along with a huge flow of information, which is poured on the society of the media and the Internet, we are faced with the following problem. Modern society has ceased to critically evaluate the incoming information and as a consequence - taken as the truth stream of propaganda strongly influences our perceptions and thoughts. The media have an active psychological impact on the formation of the child's world, and this effect, bearing negative, subsequently leads to deformation of the fragile psyche and distort the child's ideas about the world.

Keywords: decline of moral values, media violence, the wrong idea about the society, the negative impact, social ideals and stereotypes.

Сегодня сеть Интернет является самым большим хранилищем информации на нашей планете. Если какие-то данные были переведены в цифровой формат, то вероятнее всего их можно найти в Интернете. Эти массивные объёмы данных с одной стороны открывают невероятные перспективы для изучения, анализа, обработки и использования. Но с другой стороны, эта же информация может быть опасной, для человека, который захочет с ней ознакомиться.

Интернет сочетает в себе все основные характеристики остальных СМИ. Другими словами, если проанализировать как те или иные СМИ влияют на общество, то можно приблизительно предсказать и то, как будет влиять на них Интернет с его невероятной массой информации. В качестве основного предмета анализа будет использовано телевидение, так как его аудитория наиболее обширна по сравнению с другими средствами массовой информации и коммуникации.

В XX-XXI вв. одной из главных проблем общества является насилие и снижение моральных ценностей. В конце 80-х – начале 90-х годов в постсоветском обществе произошло много социальных, экономических, политических и культурных трансформаций. Для постсоветских регионов наступило время рыночных реформ, политической модернизации, государственной независимости. С выбором суверенного пути развития, ориентацией на рыночное хозяйствование и Казахстан встал перед проблемой трансформации общест-

венного знания. Изменились ценности жизни (например, коллективизм стал заменяться корпоративностью и индивидуализмом, ценности личного плана стали важнее ценностей общественных, групповых), появился новый рыночный общественный уклад. Эти обстоятельства привели к поиску ценностей, которые могли бы способствовать становлению между нашими согражданами отношений добра, справедливости, взаимопомощи, терпимости, а также ценностей, которые бы способствовали раскрытию и реализации творческих возможностей каждой личности. В этих условиях изменились общественные идеалы и стереотипы поведения людей, поэтому потребовалось коренное преобразование содержания знаний, обновление методов и совершенствование технологий обучения и воспитания молодежи. Именно поэтому в последнее десятилетие перед казахстанским обществом в целом и конкретно перед учителями, воспитателями, родителями со всей очевидностью встала проблема духовно-нравственного воспитания новых поколений.

Дети, пришедшие сегодня за парты уже не те, что были 30 и даже 10 лет назад. Они более активны и осведомлены, как им кажется, чуть ли не во всех областях жизни, они смелее и самоувереннее. Нередко у многих детей мы встречаем переоценку своей поверхностной информированности, пренебрежение к авторитету и мнению других, замечаем неумение чувствовать и нежелание задумываться.

Характерными причинами данной ситуации явилось: отсутствие четких положительных жизненных ориентиров для молодого поколения, резкое снижение морально-нравственной обстановки в обществе, спад культурно-досуговой работы с детьми и молодежью; резкое снижение физической подготовки молодежи, недостаточность патриотического воспитания резкие, не продуманные изменения в образовательной системе, вымывающие многолетний положительный опыт отечественной педагогики, ориентированной на формирование нравственной, всесторонне развитой личности. Все это происходит на фоне беспрецедентной для Казахстана, направленной на детей пропаганды жестокости, агрессивной рекламы. Это приводит к формированию вредных привычек у детей. В представлениях детей о главных человеческих ценностях духовные ценности вытесняются материальными, и, соответственно, среди ценностей детей преобладают узколичные, «статусно-вещевые» [1].

И это можно назвать закономерным, ведь согласно официальным рейтингам самые популярные телепрограммы это ток-шоу, в которых обсуждают сомнительные, с точки зрения морали и этики, темы. Согласно статистике агентства «TV Media», около трети всех телезрителей составляют дети и подростки, а также в возрасте до 24-х лет. Телевизионная информация впитывается молодым детским сознанием и, в отсутствие других источников, которые были бы более авторитетными или просто могли бы поставить информацию из ТВ под сомнение, именно она становится фундаментом их мировоззрения.

Уже длительное время учёные (К. Хенниган, Б. Сентеруолл, Б. Гантер, Донцов А.И., Беркович Л.) исследуют воздействие медианасилия на человека, и их исследования подтверждают мнение о том, что насилие на экране действительно может побуждать к насилию в реальной жизни. Средства массовой информации периодически информируют нас о преступлениях, совершаемых несовершеннолетними и обычно, общественность реагирует на них крайне остро. Популярное ток-шоу обсуждают причины таких преступлений, в газетах журналисты изобличают производителей компьютерных игр, которые, якобы, прививают детям жестокость и расположенность к насилию. С учетом того, что насилие подсознательно притягивает и завораживает человека – оно является одним из наиболее выигрышных и оправданных, с точки зрения финансовой мотивации данного вида деятельности, элементом кино и телепродукции. [2].

Преступления, совершённые по аналогии с их кинематографическими примерами или повторяющие эпизоды видеоигр, вызывают ещё больший общественный резонанс, ведь они обычно отличаются необоснованной, на первый взгляд, жестокостью, а некоторые поражают своим цинизмом. Такие преступления обычно называют «преступления-копии» и они составляют небольшую часть от всей остальной массы уголовных дел.

В то же время, миллионы людей, которые играют в те же игры, смотрят те же фильмы, не чувствуют желаний кого-то убить, покалечить или изнасиловать [3]. Логичным представляется предположение о том, что существуют какие-то другие факторы, которые влияют на человека и его личность. Это предположение становится более вероятным, если учесть то, что большинство несовершеннолетних преступников считало, что совершаемые ими действия единственно верные. Они не видели никаких моральных преград при совершении преступных деяний. В своём сознании совершаемые ими действия были логичными и правильными. Исследователи (Рубенштейн И.А., Комсток Г.А., Бейкер Р., Глюксманн А.) влияния медианасилия на детей считают, что тут есть серьёзная связь.

Что мы характеризуем термином «медианасилие»? Американские исследователи Джордж Г. И., Ларри Г. в своей статье дают следующую характеристику медианасилию: «открытое применение физической силы против себя или другие принудительные действия, осуществляющиеся против чьей-либо воли под страхом нанесения телесных повреждений или убийства, либо при фактическом осуществлении последних» [4]. Российские учёные, впрочем, как и американские, всё ещё не пришли к единодушному мнению, но на наш взгляд, внимания заслуживает мнение доцента кафедры социологии МГИМО, доктора культурологии и кандидата социологических наук, К.Тарасова. Медианасилием К.Тарасов называет: «Разновидность социального взаимодействия, в котором одно действующее лицо (или группа лиц) осуществляет негативное принуждение по отношению к другому действующему лицу (или группе лиц) посредством угрозы или реального применения физической силы, имеющее своим последствием телесные повреждения, моральный и имущественный ущерб» [5, с.69]

Наше государство, на законодательном уровне, конечно же, защищает детей от подобного рода информации, закон запрещает пропаганду информации, которая может повлиять на нравственное развитие детей [6], но объективная реальность и

простые наблюдения за телеэфиром говорят о недостаточном ведении практических работ в данном направлении. Исследования, проводимые в США, показали, что если родители нормально относятся к жестоким передачам или шоу, то и ребёнок будет относиться к ним как обычно. Это, опять же, связано с обучающимся мозгом ребёнка, когда он повторяет то, что видит вокруг, тем более, если его главные учителя говорят ему, что насилие это нормально. Было также выявлено, что люди, которые смотрят на проявления насилия и жестокости на экранах, более восприимчивы к ней, то есть не отторгают её и принимают как должное, если действие на экране обладает рядом факторов. К этим факторам относятся:

1. Преступник представляет собой привлекательную ролевою модель;
2. Насилие выглядит оправданным;
3. За насилием не следует возмездия (преступные действия не вызывают раскаяния, не осуждаются, не наказываются);
4. Жертва насилия несет минимальный ущерб;
5. Сцена насилия воспринимается зрителем как реалистичная [7, с. 33].

Другими словами если в фильме/сериале/мультфильме или шоу сюжет будет построен на том, что жену/девушку/ребёнка главного героя похитили и главный герой идёт её спасать, попутно избивая, калеча или даже убивая врагов при этом, не нанося вреда посторонним, то эта сцена будет рассмотрена зрителем как вполне нормальная и приемлемая для них. И действительно, такое поведение на экране встречается почти в каждом боевике или блокбастере.

Такое отношение постепенно может привести к десенсебилизации, то есть к постепенному привыканию к жестокости на телеэкране и изменению внутреннего виденья мира под действием этого влияния. Ребёнок постоянно смотрящий боевики и криминальные сериалы в итоге не только научится заряжать патроны в дробовик, но и привыкнет ко всей экранной жестокости и в следующий раз, когда другие дети испугаются он не почувствует сильного страха или же страха вовсе. Неким подтверждением этого феномена могут служить исследования, проведённые американскими учёными, в ходе которых двум группам детей показывались сцены насилия. После этого учёные наблюдали, какая из них покажет больше агрессии и признаков враждебности и, конечно же, эта была группа подвергавшаяся воздействию телевизионного насилия. Такие дети, впоследствии, меньше обращались к взрослым, становясь свидетелями драк между сверстниками, они также

испытывали меньше возбуждения при просмотре программ с элементами насилия [8, с. 418-421].

Помимо фактора десенсебилизации, у детей были выявлены ещё несколько последствий просмотра телепередач с элементами насилия. К ним относятся;

– Дезингибиция – состояние при котором просмотры сцен насилия постепенно ослабляют в сознании ребёнка социальные санкции которые направлены на предотвращение такого поведения;

– Возбуждения – зрители, при просмотре телепередач, испытывают лёгкое возбуждения, которое, однако практически незаметно, но свидетельствует об их реакции на просматриваемый контент;

– Катарсис – механизм позволяющий ребёнку высвобождать накопленный гнев посредством просмотра телепередач. Катарсис часто ставят в пример того, что СМИ с их программами содержащими насилие, положительно влияют на людей, позволяя им держать агрессию в себе и давать ей выход посредством телепередач. Исследованием катарсиса занимался ещё Аристотель, который считал, что трагедия, вызывая сострадание и страх, заставляет зрителя сопереживать, тем самым очищая его душу, возвышая и воспитывая его. В настоящее время данный феномен получил несколько иное звучание – катарсисом считается переживание негативных эмоций человеком и изживание этих эмоций. Например, при созерцании сцены убийства на экране, человек высвобождает собственные негативные эмоции и снимает напряжение. В противном случае, предполагается, что человек мог бы совершить какое-либо насилие в реальной жизни.

– Имитация – из названия очевидно, что в ходе имитации ребёнок видит на телеэкране главного героя который бьёт злодеев и потом в реальной жизни может либо повторить эти насильственные действия в виде драки на улице или задирания других детей, либо начать подражать ему без причинения вреда себе и другим.

Описанные выше последствия важны не только с точки зрения исследования влияния медианасилия, но и с точки зрения криминологии. Детское сознание, которое каждую неделю в течении нескольких (и более) лет будет подвергаться воздействию насилия со стороны массмедиа, будет постепенно деформироваться и привыкать к нему. Ребёнок начнёт думать, что поведение на экране телевизора и есть то, как себя ведут обычно люди. Это, впоследствии, вероятнее всего станет одним из основных детерминантов отклонения от норм поведения (девиантном поведении).

Говоря об усыновлении (удочерении) необходимо также затронуть тему детей находящихся в детских домах. Если исходить из теории Э.Х. Эриксона, то такие дети ещё в раннем возрасте получили серьёзную психологическую травму и тот факт, что их никто не усыновил (удочерил), лишь усугубляет ситуацию. По состоянию на 2015 год из, трёхсот тысяч, сиротами являются более тридцати тысяч детей, то есть одна десятая от общего количества детей в Республике Казахстан. Такие дети, с силу сложившихся жизненных обстоятельств, не имеют авторитетного родителя, для них единственным человеком которому можно доверять являются они сами. Ведь человек не может предать сам себя, следовательно, ребёнок уже лучше, чем родители, которые его бросили. Эти дети, доверяют только себе и заботятся, обычно, только о себе, ведь больше некому этого делать. Привязанность как отношение ребенка к родителю, обеспечивает ребенку безопасность и эмоциональную поддержку, отсутствие этой поддержки ведёт к тому, что ему приходится защищать себя самому.

Что же мы получаем в итоге небольшого проведённого анализа? Дети действительно поддаются влиянию СМИ на их сознание, в силу своей молодости, они не могут нормально фильтровать получаемую информацию и, если им никто не будет помогать, у них может сложиться неправильное представление об обществе, его законах и нормах поведения. Однако медианасилие это не единственное что сегодня беспокоит не только исследователей детской психологии, но и родителей. Речь идёт об откровенных, пошлых, содержащих сексуальные сцены материалах, которые транслирует телевидение и предоставляет сеть Интернет.

Тут мы сталкиваемся с несколько иной проблемой, нежели медианасилие. Речь идёт о том, что постоянный просмотр разнообразных сериалов и развлекательных передач, негативно влияет на представление о мире, и в частности об отношениях между мужчиной и женщиной, в сознании подростков и молодёжи.

Популярным в СМИ темой также является тема принуждение мужчиной женщины к сексуальным отношениям. Обычно это представляется следующим образом: мужчина без насилия, но в крайне напористой и активной форме склоняет девушку (женщину) к занятию с ним сексом, но девушка не желает этого и пытается вырваться; мужчина видит сопротивление партнёрши, но не отступает и проявляет ещё больший напор, в итоге всё представляется так, будто девушка под напором доминантного мужчины сдаётся обуревающим её чув-

ствам и руки которые ещё минуту назад отталкивали, теперь обнимают. И такие сцены сексуального характера распространены не только на телеэкранах, но и в сети Интернет. Это может способствовать тому, что у растущего поколения мужчин сложится неправильное представление не только об отношениях с противоположным полом, но и о таинстве сексуальной близости. Они будут считать, что если девушка против близкого контакта с ними, то нужно лишь действовать агрессивно, напористо, игнорировать её слова и тогда она сдастся ему на милость, а возможно и сама будет активно принимать участие в половом акте.

И весь этот контент смотрят дети и молодёжь, неудивительно, почему современные девушки потребительски ведут себя с представителями противоположного пола, а молодые люди смеются над словом «джентльмен», ни во что не ставят права женщин и считают, что все они «доступны» для них. Такой взгляд на жизнь, по нашему мнению, может не только подтолкнуть человека к совершению преступления, но и в длительной перспективе сказаться на том, каким идеалам будет следовать человек.

На сегодняшний день в нашей стране выстроена целостная система воспитания, ориентированная на современные потребности общества и государства. Требования, предъявляемые к воспитанию поколения, отражены в Послании Президента страны народу Казахстана 1997 года «Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев», в Законе Республики Казахстан «Об образовании» от 2007 года, в Законе Республики Казахстан «О правах ребенка», в Законе Республики Казахстан «О государственной молодежной политике». Были приняты «Концепция воспитания в системе непрерывного образования в Республике Казахстан», Закон Республики Казахстан «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности», Указ Президента РК «Об утверждении Стратегии гендерного равенства в Республике Казахстан на 2006-2016 годы» и т.д. К сожалению, в средствах массовой информации, мы не наблюдаем отражения тех принципов, нравственного воспитания, которые изложены в вышеперечисленных документах

Довольно парадоксально, что на сегодняшний день, иностранное телевидение, в частности американское, выглядит намного добрее и приятнее для просмотра, нежели российское или казахстанское. Если в США герои сериала показывают как испытывают друг к другу глубокие чувства, любовь, сострадание, доверие и другие человеческие

и душевные качества, то в российских сериалах показана «жизнь как она есть». В них парень, может ухватить девушку за попу в коридоре университета во время перемены, а разговоры и шутки на тему секса совершенно не редкость, а обыденность. Эксплуатирование сильными людьми слабых также подпадает под стандарты современного сериала, а если сюжет построен на том, что слабый становится сильным, то он впоследствии расправляется со своими прошлыми обидчиками.

Из вышесказанного мы можем сделать вывод о том, что СМИ оказывают активное психологическое влияние на формирование мировоззрения ребёнка и это влияние, носящее негативный характер, впоследствии приводит к деформации не

окрепшей психики и искажению представлений ребёнка и это влияние, носящее негативный характер, впоследствии приводит к деформации неокрепшей психики и искажению представлений ребёнка об окружающем мире. По нашему мнению, данный феномен следует причислить к детерминантам преступности.

Конечно же, современный уровень развития психологии пока ещё не даёт нам права делать каких-либо безапелляционных заявлений. Это связано как с недостаточной исследованностью, так и с невозможностью точного измерения человеческих чувств. Но на наш взгляд, игнорирование фактов и результатов исследований также недопустимо в деле изучения причин преступления.

Литература:

1. Харисов Ф. Школа как центр культуры духовной и физической // *Воспитание школьников*. – 2000. – № 6. – с. 2-5.
2. Золотов Е. А. Воздействие аудиовизуального насилия на подрастающее поколение России: историко-культурологический аспект // http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/4/Zolotov_EA/ (по состоянию на 15.11.2015 г.)
3. Свежая статистика о российских геймерах // <http://hi-news.ru/research-development/svezhaya-statistika-o-rossijskix-gejmerax.html> (по состоянию на 15.11.2015 г.)
4. Gerbner G. *Violence in television drama: Trends and symbolic functions*. - The Annenberg School of Communications University of Pennsylvania Horace, 1979. – 187 p.
5. К. Тарасов *Агрессивная кинодиета ТВ и сотрудничество* // *Высшее образование в России*. – 2002. – № 3. – с. 66-76
6. Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года «О правах ребенка в Республике Казахстан» // www.online.zakon.kz (по состоянию на 12.02.2015 г.)
7. *Television Violence and Aggression: A Retrospective Study*. – Texas: University of Texas at Arlington, 2006. – 49 p.
8. Drabman, R.S. & Thomas, M.H. *Does media violence increase children's toleration of real life aggression* // *Developmental Psychology*. – 1974. – №10. – p.418-421.

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW**

УДК: 347.734
МРНТИ: 10.21.55

Молдахметова Ж.Е.¹

*¹ст. преподаватель кафедры Юриспруденции Института истории и права КазНПУ им.Абая,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: moldaxmetova_Zh@mail.ru*

**ОБЯЗАТЕЛЬСТВА, ОБЕСПЕЧИВАЕМЫЕ ЗАЛОГОМ
В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ**

Аннотация

В данной статье проанализированы характерные особенности обязательства, обеспечиваемые залогом в банковской сфере. На сегодняшний день основным способом обеспечения исполнения обязательств, наряду с гарантиями и поручительствами, является особый институт вещного права – залог. Именно в области банковского кредитования залог наиболее широко распространен как обеспечительный механизм исполнения основного обязательства. Большое значение для реального обеспечения возвратности банковского займа имеет надлежащее регулирование прав и обязанностей участников залоговых отношений посредством договора.

Ключевые слова: залог, обязательства, договор, банк, кредит, банковский заем, ссуда, банковский договор, микрофинансовая организация, ипотечное кредитование.

Ж.Е. Молдахметова¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, құқықтану кафедрасының
аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: moldaxmetova_Zh@mail.ru*

**БАНК САЛАСЫНДА КЕПІЛМЕН ҚАМТАМАСЫЗ
ЕТІЛЕТІН МІНДЕТТЕМЕЛЕР**

Аңдатпа

Бұл мақалада банк саласында кепілмен қамтамасыз етілетін міндеттеменің тән ерекшеліктері талданды. Бүгінгі таңда міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз етудің негізгі тәсілі, кепілдіктермен және кепілгерліктермен қатар, ерекше заттық құқық институты – кепіл болып табылады. Банкілік несие беру саласында кепіл негізгі міндеттемені орындаудың қамтамасыз ету тетігі ретінде кеңінен таралған. Банктік заемның қайтарымдылығын нақты қамтамасыз ету үшін шарт арқылы кепілдік қатынастарға қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін тиісінше реттеудің маңызы зор.

Түйін сөздер: кепіл, міндеттемелер, шарт, банк, кредит, банктік қарыз, несие, банк шарты, микроқаржы ұйымы, ипотекалық кредит беру

Zh. Moldahmetova¹

*¹the senior teacher departments of jurisprudence KazNPU of Abai, Institute of history and law,
Almaty c., Kazakhstan, e-mail: moldaxmetova_Zh@mail.ru*

LIABILITIES SECURED BY COLLATERAL IN THE BANKING SECTOR

Abstract

This article analyzes the characteristics of the obligations secured by collateral in the banking sector. To date, the main way to ensure the fulfillment of obligations, along with guarantees and sureties, is a special Institute of property law – pledge. It is in the field of Bank lending that collateral is most widely used as a security mechanism for the performance of the principal obligation. The proper regulation of the rights and obligations of the participants of pledge relations by

means of a contract is of great importance for ensuring the real repayment of a Bank loan.

Keyword: pledge, obligations, agreement, Bank, credit, Bank loan, loan, Bank agreement, microfinance organization, mortgage lending.

Обязательства в банковской сфере разнообразны. Само понятие банковской сферы определяет обязательства не только с участием банков, но и иных организаций, имеющих право на выполнение отдельных видов банковской деятельности.

Современные банки, являясь одной из древнейших и наиболее распространенных групп кредитных учреждений, выполняют большинство кредитно-финансовых услуг, и, по существу, являются институтами универсального профиля, выполняющих такие банковские операции как: привлечение средств на расчетные (текущие) счета и в срочные вклады, предоставление аккумулированных средств в ссуды на условиях платности, срочности, возвратности, а также осуществление расчетов [1].

Основные функции банков в любом государстве сводятся к следующему:

1) мобилизация временно свободных денежных средств и размещение их от своего имени и за свой счет на условиях возвратности, срочности и платности в форме кредитования государства, юридических и физических лиц;

2) финансовые расчеты и формирование платежной системы государства;

3) денежная эмиссия в банкнотной и депозитной формах;

4) осуществление функций профессионального участника рынка ценных бумаг путем выпуска и размещения фондовых ценностей;

5) консультационные услуги по финансовым и экономическим вопросам путем сбора, анализа и распространения соответствующей информации.

Е.Б. Осипов полагает, что вне зависимости от сферы предпринимательства, будь-то торговля или услуги по перевозке, юридические, охранные или кредитно-расчетные услуги, в соответствии с присутствием в отношениях по предпринимательству делового начала по достижению прибыли и равноправия предпринимателя и его контрагента, потребителя предоставляемых услуг, эти отношения объективно подпадают под регулирование гражданским правом и относятся к разновидностям гражданского правоотношения [2].

Договор с участием банка (банковский договор) является разновидностью договора, классифицирующим признаком которого является субъектный состав и экономическая сфера применения. Особенности субъектного состава заключаются в том, что одним из участников такого договора является банк.

Отношения банковского займа именуются также кредитными отношениями, поэтому, на наш взгляд, необходимо разобраться с соотношением понятий «заем», «кредит», «банковский заем». Понятие кредита является многозначным понятием, так как экономические и правовые категории кредита охватывают разнообразный спектр отношений. Преобладающая часть имущественных отношений прямо или опосредованно содержит в себе кредитные элементы.

Общеизвестный термин «кредит» происходит от латинского слова *creditum* – ссуда, долг в широком смысле означает «ссуду, предоставление ценностей (денег, товаров) в долг» [3]. При этом понятия «кредит», «заем», «долг» и «ссуда» зачастую используются как синонимы, хотя в экономической литературе, как правило, встречается термин «кредит», а в юридической – «заем» или «долг». Ввиду того обстоятельства, что ГК Республики Казахстан не содержит понятия кредита, или кредитного договора, а оперирует понятиями заем, банковский заем, рассматривая правовую природу данной группы отношений, будем употреблять понятия «банковский заем», «заемные отношения в банковской сфере».

Что касается соотношения между понятиями займа и кредита, то следует отметить, что понятие кредита более широкое понятие, чем понятия займа или банковского займа, вклада, так заем является лишь отдельной правовой формой организации кредита. Кредит же может иметь и другие правовые формы, например, в виде условий оплаты любого возмездного договора либо быть оформлен векселем или иными долговыми ценными бумагами. Кроме того, кредит может иметь денежную или товарную форму, трансформироваться в различные формы в зависимости от сферы обращения, например, может трансформироваться из банковского кредита в коммерческий, и наоборот [1].

Таким образом, экономисты рассматривают кредит как «передачу ценностей (обычно денег) из одного хозяйства в другое, при котором получение эквивалента (равноценности) отделено некоторым промежутком времени» [4].

В частности, в экономической литературе кредит определяется как возвратное движение стоимости, движение платежных средств на началах возвратности, движение ссуженной стоимости, движение ссудного капитала, размещение и ис-

пользование ресурсов на началах возвратности, предоставление настоящих денег взамен будущих[5].

В практике банковской деятельности применяются самые разнообразные названия договоров, оформляющих предоставление банками кредитов (договор банковской ссуды, договор банковского займа, договор банковского кредита, кредитный договор и т.д.). ГК Республики Казахстан, следовательно, унифицирует наименование данного договора. Договор банковского займа обслуживает одну из важнейших финансовых сфер – банковское кредитование, что определяет особенности данного договора. Прежде всего, это выражается в субъектном составе договора – в качестве займодателя выступает банк или иное юридическое лицо, имеющее лицензию Национального банка РК на предоставление займов в денежной форме.

Во-вторых, рассматриваемый договор может быть консенсуальным, то есть, он вступает в силу с момента достижения сторонами соглашения по всем существенным его условиям. Поскольку этот договор должен иметь письменную форму (что составляет его еще одну особенность), практически он считается заключенным, порождая обязанность банка предоставить заем, с момента своего подписания.

Такой характер договора банковского займа дает заемщику возможность в случае непредставления суммы займа добиваться в установленном порядке, во-первых, принудительного исполнения договора, во-вторых, взыскания с банка в качестве штрафной санкции предусмотренную ст.353 ГК Республики Казахстан неустойку и убытки, причиненные неисполнением договора. Все это обеспечивает необходимую для заемщика стабильность кредитных отношений, так как под ожидаемый заем может выстраиваться вся его будущая производственная программа, заключаться разнообразные договоры с различными контрагентами, планироваться получение дохода и т.д. Кстати ГК Республики Казахстан не содержит правила, известного законодательству некоторых стран, согласно которому займодаделец вправе отказать в предоставлении займа при наличии обстоятельств, очевидно, свидетельствующих о том, что предоставленная заемщику сумма не будет возвращена в срок. Следовательно, по нашему законодательству обязанность займодателя выдать заемщику деньги, предусмотренные договором банковского займа, носит безусловный характер. В то же время сам заемщик не связан столь жестко заключенным им договором – в соответствии с п.2 ст.719 ГК Республики Казахстан, которая распро-

страняется и на отношения банковского кредитования, заемщик вправе отказаться от получения займа полностью или частично, уведомив об этом банк до установленного договором срока его предоставления, если иное не установлено законодательным актом или договором. Таким образом, в данном случае ГК Республики Казахстан наделяет заемщика правом на одностороннее расторжение заключенного договора. Законом Республики Казахстан «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» предусмотрено обеспечение возвратности кредитов.

1. Возвратность кредитов может обеспечиваться неустойкой, залогом, гарантией, поручительством и другими способами, предусмотренными законодательством или договором.

2. При условии высокой кредитоспособности и надежности клиента банк вправе принять решение о предоставлении кредита без обеспечения (бланкового кредита).

Банк не вправе выдавать одному заемщику бланковый кредит или принимать необеспеченное условное обязательство на общую сумму, превышающую среднегодовую стоимость активов данного заемщика за минусом объема заемных средств, полученных данным заемщиком от банков и организаций, осуществляющих отдельные виды банковских операций. Среднегодовая стоимость активов заемщика рассчитывается за период с начала отчетного года до даты получения данного кредита.

3. В случаях, предусмотренных договором о залоге, а также законодательными актами, банк вправе самостоятельно реализовать находящееся в залоге имущество в принудительном внесудебном порядке путем проведения торгов (аукциона).

Ипотечное кредитование является довольно распространенным явлением.

Созданы помимо банков организации, имеющие право осуществлять ипотечное кредитование.

Микрофинансовая организация вправе: предоставлять микрокредиты с обеспечением либо без обеспечения, в том числе принимать в залог под предоставленный микрокредит имущество, в порядке и на условиях, установленных законодательством Республики Казахстан [6].

Другой организацией, осуществляющей отдельные виды банковских операций является кредитное товарищество. Кредиты участникам кредитного товарищества могут быть предоставлены как с обеспечением, так и без обеспечения, если иное не предусмотрено правилами о внутренней кредитной политике. Обеспечением возврата кредита могут быть залог, гарантия, поручительство

и другие способы, предусмотренные законодательством Республики Казахстан, договором или внутренними документами кредитного товарищества.

Ипотечная организация является коммерческой организацией, осуществляющей отдельные виды банковских операций, на основании лицензии, выдаваемой уполномоченным органом. Основным видом деятельности ипотечной организации является предоставление ипотечного займа на основании лицензии уполномоченного органа на осуществление банковских заемных операций.

Ипотечное кредитование – залог недвижимого имущества при получении займа в банке, дающее право кредитору преимущественного удовлетворения претензий к должнику на сумму заложенного имущества, ипотечный кредит – долгосрочный кредит, выдаваемый банками под заклад недвижимого имущества, право собственности, на которое переходит на время кредитования к кредитору, хотя само имущество находится в пользовании заемщика [7].

Законом «О жилищных строительных сбережениях в Республике Казахстан» в ст.9 предусмотрено обеспечение жилищного и промежуточного жилищного займов.

1. Жилищный и промежуточный жилищный займы обеспечиваются залогом недвижимого имущества, в том числе приобретаемого жилья, или другими способами обеспечения исполнения обязательства, определенными жилищным строительным сберегательным банком в соответствии с законодательством Республики Казахстан и внутренней кредитной политикой жилищного строительного сберегательного банка.

2. В случае если минимально необходимый размер накопленных денег составляет менее пятидесяти процентов от договорной суммы, обеспечением по жилищному займу может являться только недвижимость или вклад (депозит) в банке [8].

Особое значение кредитование имеет для сферы приобретения жилья. Государственной программой развития жилищного строительства в Республике Казахстан предусмотрено, что развитие системы ипотечного кредитования будет осуществляться в 2 этапа и идти параллельно с мерами, принимаемыми в целях снижения стоимости жилья, избежания создания преждевременного повышенного платежеспособного спроса, а также ценового и временного дисбаланса на рынке жилья.

Основными задачами развития системы ипотечного кредитования будут являться: принятие мер по снижению уровня инфляции, что поз-

волит снизить ставки по ипотечным кредитам; выпуск долгосрочных государственных ценных бумаг для поддержания «бенч-марка»; развитие системы гарантирования ипотечных кредитов. В этих целях возможна дальнейшая капитализация.

В настоящее время некоторые банки предлагают на рынке ипотечные кредиты только с одним из указанных целевых показателей. В комплексе кредиты со всеми тремя показателями пока никто не предлагает. Задача государства состоит в ориентировании рынка на достижение указанных показателей. Эту задачу, возможно, осуществить с использованием имеющихся финансовых институтов развития, таких, как Казахстанская ипотечная компания.

В рамках реализации Государственной программы развития жилищного строительства в Республике Казахстан разработаны соответствующие Правила. В соответствии, с которыми заимодавец и собственник жилья заключают договоры банковского займа и ипотеки. Собственник жилья предоставляет заимодавцу в залог приобретенное жилье в качестве обеспечения исполнения обязательства по договору.

При этом договор банковского займа должен содержать условие об отсутствии у гражданина Республики Казахстан права досрочного погашения в течение трех лет.

В течение трех рабочих дней со дня получения свидетельства о государственной регистрации залога заимодавец перечисляет сумму займа на счет, указанный Уполномоченным органом.

При этом источником финансирования могут выступать ипотечные займы со следующими параметрами:

ставка вознаграждения до 10 (десяти) процентов годовых на весь срок займа; срок займа до 20 (двадцати) лет; первоначальный взнос не менее 10 (десяти) процентов.

Далее, банковские кредиты также используются для развития сферы малого предпринимательства. В частности используются кредиты под залог объектов коммунальной собственности. Залоговое обеспечение объектами коммунальной собственности при кредитовании субъектов малого предпринимательства осуществляется путем создания залоговых фондов при существующих коммунальных государственных предприятиях на праве хозяйственного ведения. Решение о передаче объектов коммунальной собственности в залоговый фонд принимается акимами соответствующей административно-территориальной единицы.

Основанием для принятия решения государственным предприятием о заключении договора

о предоставлении объектов коммунальной собственности в качестве залогового обеспечения при кредитовании субъектов малого предпринимательства является протокольное решение Комиссии.

Залогодателем при получении кредита субъектами малого предпринимательства выступает государственное предприятие.

Государственное предприятие в случае положительного решения о финансировании проекта, заключает ипотечный договор с кредитной организацией и субъектом малого предпринимательства в соответствии с Законом «Об ипотеке недвижимого имущества».

В ипотечном договоре должны быть указаны предмет, оценочная стоимость залогового имущества, существо основного обязательства, его размер и сроки исполнения, права и обязанности сторон, в том числе право государственного предприятия осуществлять контроль за целевым использованием выданных субъектам малого предпринимательства кредитов, а также иные условия, относительно которых по заявлению любой из сторон в ипотечном договоре должно быть достигнуто соглашение и которые не запрещены законодательством.

За использование объектов под залоговое обеспечение государственным предприятием устанавливается ставка вознаграждения (интереса), оплачиваемая субъектами малого предпринимательства в размере 0,1 процента от суммы полученного кредита.

Ю.Г. Басин, М.К. Сулейменов отмечают, что во многих государствах, включая республики СНГ, страны Европы и Америки, денежный заем в ходе предпринимательской деятельности является обычной и весьма распространенной гражданско-правовой сделкой [9].

Наиболее часто используемая форма банковского кредитования (банковского кредита) осуществляется в форме заключения и исполнения договоров банковской ссуды, известных более в банковской практике под названием кредитных договоров.

Помимо кредитных договоров в качестве наиболее часто применяемых форм банковского кредитования можно назвать лизинг, финансирование под уступку права требования (факторинг, форфейтинг), а также учет векселей и иных долговых обязательств.

Отношения Национального Банка и заемщиков регулируются Постановлением Правления Национального Банка «Об утверждении Правил предоставления банковских займов Национальным Банком Республики Казахстан». Национальный Банк предоставляет следующие виды банковских займов:

1) займы рефинансирования банкам и/или организациям, осуществляющим отдельные виды банковских операций;

2) займы специального назначения банкам и/или юридическим лицам, в том числе займы, предоставляемые в качестве заломодателя последней инстанции.

В отношении обеспечения таких займов особо предусмотрено, что залогодателем при предоставлении банковских займов является заемщик, принятие залога от третьих лиц, равно как и перезалог не допускаются.

Таким образом, мы выяснили, что залог как способ обеспечения операций в банковской сфере используется в основном в обеспечение договоров кредитования как банками второго уровня, Национального Банка РК, кредитными товариществами, микрофинансовыми организациями, ипотечными организациями.

Список использованной литературы:

1. Банковское дело: Справочное пособие /Под ред. Ю.А. Бабичевой. – М.: Экономика, 2009. – 420 с.
2. Осипов Е.Б. Особенности правового положения субъектов кредитно-расчетных отношений //Субъекты гражданского права. – Алматы: КазГЮА, 2005. – 250 с.
3. Худяков А.И. Финансовое право Республики Казахстан: Особенная часть: Учебник. – Алматы, 2002. – 270 с.
4. Куник Я.А. Кредитные и расчетные отношения в торговле. – М., 2010. – 260 с.
5. Деньги, кредит, банки: Учебник /Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 2008. – 290 с.
6. Закон Республики Казахстан от 26 ноября 2012 года № 56 – V «О микрофинансовых организациях» (с изменениями по состоянию на 01.01.2019 гг.)
7. Концепция долгосрочного финансирования жилищного строительства и развития системы ипотечного кредитования в Республике Казахстан, утв. постановлением Правительства от 21 августа 2000 года //Справочная правовая система Параграф.
8. Закон Республики Казахстан от 7 декабря 2000 года «О жилищных строительных сбережениях в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.07.2018 г.) //Справочная правовая система Параграф.
9. Басин Ю., Сулейменов М. Всякий ли договор денежного займа относится к банковским операциям? //Предприниматель и право. – 2011. – №15-16. – С.4-7.

УДК: 347.78

МРНТИ: 10.41.01

Мұхтарұлы С. ¹

¹магистрант Института истории и права КазНПУ им.Абая, г. Алматы, Казахстан

Научный руководитель : Досжанов Б.Б. к.ю.н., ст. преподаватель Института истории и права КазНПУ им.Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: bulat8188@mail.ru

АВТОРСКОЕ ПРАВО В КОНТЕКСТЕ ПРАВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация

Данная статья посвящена особенностям авторского права. В современных условиях жизни все большее значение приобретает интеллектуальная сфера деятельности человека. Будучи одним из основных ресурсов государства, эта деятельность и отношения, возникающие в ней, должны наиболее полно регулироваться законодательством, в первую очередь, юридическими нормами, составляющими в своей совокупности институт авторского права. Институт авторского права имеет специальные и своеобразные черты, отличающие его от всех других институтов гражданского права. Он охраняет не только имущественные интересы авторов, но и их личные права и интересы.

Ключевые слова: авторское право, интеллектуальная собственность, творческая деятельность, смежные права, имущественные права.

С. Мұхтарұлы¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, құқтану кафедрасының магистранты Алматы қ., Қазақстан,

Ғылыми жетекшісі : Б.Б. Досжанов – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, құқықтану кафедрасының з.ғ.к., аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан

АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ТҮРҒЫСЫНАН ЗИЯТКЕРЛІК МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫ

Аңдатпа

Бұл мақала авторлық құқықтың ерекшеліктеріне арналған. Қазіргі өмір жағдайында адам қызметінің зияткерлік саласы үлкен маңызға ие. Мемлекеттің негізгі ресурстарының бірі бола отырып, бұл қызмет пен онда туындайтын қатынастар заңмен, ең алдымен, өз жиынтығында авторлық құқық институтын құрайтын заңды нормалармен барынша толық реттелуге тиіс. Авторлық құқық Институтының басқа да азаматтық құқық институттарынан ерекшеленетін арнайы және өзіндік ерекшеліктері бар. Ол авторлардың мүліктік мүдделерін ғана емес, олардың жеке құқықтары мен мүдделерін да қорғайды.

Түйін сөздер: авторлық құқық, зияткерлік меншік, шығармашылық қызмет, сабақтас құқықтар, мүліктік құқықтар.

S.Mukhtaruly¹

¹departments of the state and civil disciplines KazNPU of Abay, Institute of history and law, Almaty c., Kazakhstan,

Scientific adviser: Doszhanav B.B. – departments of Jurisprudence KazNPU of Abay, Institute of history and law, Almaty c., Kazakhstan e-mail: bulat8188@mail.ru

COPYRIGHT IN THE CONTEXT OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

Abstract

This article is devoted to the peculiarities of copyright. In modern conditions of life, the intellectual sphere of human activity is becoming increasingly important. Being one of the main resources of the state, this activity and the relations

arising in it should be most fully regulated by the legislation, first of all, by the legal norms, which together constitute the Institute of copyright. The Institute of copyright has special and peculiar features that distinguish it from all other institutions of civil law. It protects not only the property interests of the authors, but also their personal rights and interests.

Keywords: copyright, intellectual property, creative activity, related rights, property rights.

Развитие технологий, глобальная компьютеризация, международная торговля привели к широкому использованию результатов интеллектуальной, творческой деятельности, ставших одними из основных и значимых объектов рынка и гражданского оборота. Вместе с тем данные объекты нуждаются в серьезном подходе к обеспечению их охраны и защите прав их правообладателей.

Важное значение отводится авторскому праву, поскольку оно самым тесным образом связано с творчеством и мыслительной деятельностью.

Как подчеркивает А.П. Сергеев, материальные носители произведений могут быть уникальными, но авторское право охраняет произведение как систему идей, мыслей и образов именно в связи с возможностью его воспроизведения. Поэтому авторское право на произведение сохраняется даже в случае гибели того материального носителя, в котором оно было воплощено [1].

ЗоАП определяет авторское право как личные неимущественные и имущественные права автора. Мы видим, что ЗоАП определяет авторское право в субъективном смысле. И потому нашей задачей является выработка понятия авторского права не только в субъективном смысле, но и в объективном, поскольку оно определяет место авторского права в системе гражданского права.

Авторское право распространяется на произведения науки, литературы и искусства, являющиеся результатом творческой деятельности, независимо от их значения, содержания и достоинства, а также способа и формы их выражения. Авторское право распространяется как на обнародованные (опубликованные, выпущенные в свет, изданные, публично исполненные, публично показанные), так и на необнародованные произведения, существующие в какой-либо объективной форме:

- 1) письменной (рукопись, машинопись, нотная запись и т.п.);
- 2) устной (публичное произнесение, публичное исполнение и т.п.);
- 3) звуко и видеозаписи (механической, цифровой, магнитной, оптической и т.п.);
- 4) изображения (рисунок, эскиз, картина, план, чертеж, кино, теле, видео или фотокадр и т.п.);
- 5) объемно-пространственной (скульптура, модель, макет, сооружение и т.п.);
- 6) других формах [2].

Таким образом, автор определяет авторское

право с точки зрения его объектов, то есть позиция автора аналогична положениям действующего законодательства РК.

По мнению В.А. Хохлова, авторское право по общему правилу охраняет и защищает не существо (содержание) соответствующих решений, мыслей, а их внешний вид – «форму» [3]

Мы полагаем, что как таковое понятие авторского права не разработано в теории гражданского права. Как мы уже отмечали, в самой подотрасли права интеллектуальной собственности есть специфика, которая, к сожалению, многими исследователями данной темы не учитывается.

Одним из авторов, который тщательно исследовал институт авторского

права, является Е.В. Кулагина, по мнению которой авторское право в объективном смысле – совокупность норм гражданского права, регулирующих исключительное и независимое от других лиц господство над объективно неповторимым результатом творческой деятельности и введение этого результата в экономический (имущественный) оборот. В свою очередь ученый пишет, что авторское право в субъективном смысле – исключительное право, содержанием которого является возможность совершения управления управомоченным лицом (автором, правообладателем) действий по исключительному и независимому от посторонних лиц использованию произведений и распоряжению ими, а также возможность требования от любых лиц воздержаться от использования данного произведения и создания препятствий к его использованию управомоченным лицом, если иное не установлено законом [4].

Мы согласны с автором, что авторское право необходимо рассматривать как в субъективном смысле, так и в объективном, такова специфика права интеллектуальной собственности как подотрасли гражданского права. По нашему мнению, указанная специфика также отражается и на ее институтах. Хотя есть и иные точки зрения. Некоторые авторы не разделяют институты авторского права и смежных прав, как правило, рассматривают их комплексно.

К примеру, по мнению Э.П. Гаврилова и КБ. Леонтьева, авторское право и смежные права образуют сложную систему правовых норм, устанавливающих определенные виды прав, исключения из исключений, а также дополнительные права в отношении отдельных видов объектов или

определенных способов их использования [5]. По нашему мнению, нельзя назвать данное определение удачным, поскольку оно не отражает специфики ни авторского права, ни института смежных прав.

Существуют позиции, в соответствии с которыми авторское право рассматривают исключительно в субъективном смысле. С.С. Лосев пишет, что исключительное авторское право является самостоятельной категорией гражданских прав имущественного характера. Исключительное авторское право дает его обладателю возможность осуществлять использование охраняемого авторским правом произведения в любой форме и любым способом с одновременным запретом, действующим в отношении всех остальных лиц, осуществлять аналогичные действия. При этом автор считает, что автору в отношении его произведения принадлежит не совокупность имеющих исключительный характер прав по использованию произведения перечисленными в законе способами, а единое исключительное право использовать произведение в любой форме и любым способом.

Среди казахстанских авторов, которые также придерживаются данной точки зрения, можно выделить Е.У. Ихсанова, по мнению которого субъективное авторское право – это юридически обеспеченная возможность лица, создавшего произведение своим творческим трудом (автора), признаваться автором этого произведения, избирать способ обозначения своего авторства, охранять воплощенную в произведении творческую индивидуальность, а также использовать произведение указанными в законе способами [6].

Данное понимание авторского права основано лишь на односторонней позиции существования исключительных прав, но ведь нормы авторского права регулируют также и личные неимущественные права.

К.Н. Наменгенов, размышляя об авторском праве, рассматривал данный институт с точки зрения субъективного права.

Аналогичной позиции придерживается С.Б. Масалина, проводя исследование исключительных авторских прав, и пишет, что данная категория прав, таких как права использования, предназначена приносить имущественную пользу автору, а принести пользу автору она сможет лишь в том случае, если произведение находится в гражданском обороте. Авторские правомочия призваны расширить аудиторию автора с помощью различных способов доведения произведения до аудитории, поэтому исключительное авторское право не предназначено контролировать доступ к произведению.

В соответствии со ст. 15 ЗоАП РК автору в отношении его произведения принадлежат следующие личные неимущественные права:

1) право признаваться автором произведения и требовать такого признания, в том числе путем указания имени автора надлежащим образом на экземплярах произведения и при любом его публичном использовании, если это практически возможно (право авторства);

2) право указывать и требовать указания на экземплярах произведения и при любом его публичном использовании вместо подлинного имени автора его вымышленное имя (псевдоним) или отказаться от указания имени, то есть анонимно (право на имя);

3) право на неприкосновенность произведения, включая его название, противодействовать любому извращению, искажению или иному изменению произведения, а также любому другому посягательству, способному нанести ущерб чести и репутации автора (право автора на защиту автора);

4) право на открытие доступа к произведению неопределенному кругу лиц (право на обнародование).

Таким образом, не только имущественные права принадлежат авторам или же правообладателям, но и личные неимущественные. На наш взгляд, авторское право следует рассматривать как в объективном смысле, так и в субъективном.

В объективном смысле авторское право – это институт права интеллектуальной собственности, представляющий собой систему правовых норм, регулирующих личные неимущественные и исключительные права на результаты творческой деятельности, а именно: произведения литературы, науки и искусства.

В субъективном смысле авторское право – это принадлежащая субъекту и гарантированная законом система личных неимущественных и исключительных прав, возникающих в связи с созданием и использованием произведений науки, литературы и искусства.

А. П. Сергеев выделяет основополагающие начала института авторского права:

1. Принцип свободы творчества. Обеспечивая свободу творчества, авторское право охраняет все произведения науки, литературы и искусства независимо от их назначения, достоинства способа выражения.

2. Сочетание личных интересов автора с интересами общества.

3. Неотчуждаемость личных неимущественных прав автора.

4. Свобода авторского договора [1].

Специфика подотрасли права интеллектуальной собственности накладывает свой отпечаток на ее институты, то есть то, что право интеллектуальной собственности мы рассматриваем как в объективном смысле, так и субъективном, распространяется также и на ее институты.

В казахстанской доктрине все исследования в области права интеллектуальной собственности в основном сводились в изучению институтов права интеллектуальной собственности с позиции субъективного смысла, то есть все исследования об авторском праве, смежных правах, средствах индивидуализации раскрывали эти понятия как субъективное гражданское право, а вот в объективном смысле, то есть с точки зрения их места в системе гражданского права и права вообще, их никто не изучал.

Последнее позволило нам высказать мнение, что авторское право в объективном смысле – это институт права интеллектуальной собственности, который представляет собой систему правовых норм, предусматривающих личные неимущественные и имущественные исключительные пра-

ва на произведения науки, литературы и искусства.

В субъективном смысле – это принадлежащая субъекту и гарантированная законом система личных неимущественных и имущественных прав, возникающих в связи с созданием и использованием произведений литературы, науки и искусства.

Более того, считаем несправедливым рассматривать авторское право и смежные права в единой конструкции, распространение и широкое использование объектов смежных прав, несмотря на их тесную связь с авторским правом, вполне позволяют рассматривать смежные права в качестве отдельного самостоятельного института права интеллектуальной собственности.

В целом, можно сделать вывод, что система способов защиты прав интеллектуальной собственности, предусмотренная казахстанским законодательством, вполне позволяет при их грамотном и своевременном использовании обеспечить действенную защиту прав интеллектуальной собственности, и большинство проблем заключается в практике правоприменения.

Список литературы:

1. *Гражданское право: Учебник. В 3 т. Т.3. – 4-е изд., перераб. и доп. /Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: ТКВелби, Проспект, 2006. – 509с.*
2. *Абдреева Н.Б. Объект авторского права по законодательству РК //Объекты гражданских прав: сб. материалов международной научно-практической конференции. - Алматы: КазГЮУ, 2004. – С. 198*
3. *Хохлов В.А. Авторское право: законодательство, теория, практика. 2-е изд. перераб. и доп. – М.:Издательский Дом «Городец», 2012. – 207с.*
4. *Кастальский В.Н. Залог исключительных прав. - М.: Статут, 2008. – 304с.*
5. *Гаврилов Э.П. О «столкновениях» исключительных прав //Хозяйство и право. – № 10. – 2010. – С. 13.*
6. *Ихсанов Е.У. Методологические основы определения объекта авторского права //Объекты гражданских прав: сб. материалов международной научно-практической конференции. - Алматы: КазГЮУ, 2004. – 38бс.*

**АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING**

УДК: 347.9

МРНТИ: 10.31.01

Г.Б. Мейірбекова¹

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ, «Құқықтану» кафедрасының қауымдастырылған профессоры.

Алматы қ.

, Қазақстан,

E-mail: Meirbekova67@mail.ru

БҰЙРЫҚ ӨНДІРІСІ ЖӘНЕ СОТ БҰЙРЫҒЫНЫҢ ТАРИХИ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Мақала азаматтық процесс бойынша Бұйрық өндірісінің мәнін ашып, оның Қазақстанда сот процестерінде реттелуі мен қолданылуының кейбір мәселелерін қарастыруға арналған.

Тиісінше мақалада бұйрық өндірісімен қатар сот бұйрығының ұғымының түсінігі талданып, оның мәні, реттелу жағдайы, жүзеге асырылу тәжірибесі сараланған.

Автор бұйрық өндірісінің қолданылу аясына талдау жасай отырып оның тарихи аспектілерін жетілдірудің кейбір мәселелерін қарастырған.

Түйін сөздер: азаматтық процесс, бұйрық өндірісі, сот бұйрығы, арыз, шағым, өндіріп алушы, борышкер, атқару өндірісі.

Мейірбекова Г.Б. ¹

¹ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая.

г. Алматы, Казахстан,

E-mail: Meirbekova67@mail.ru

**ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИКАЗНОГО ПРОИЗВОДСТВА И
СУДЕБНОГО ПРИКАЗА**

Аннотация

Статья посвящена раскрытию сущности приказного производства по гражданскому процессу, рассмотрению некоторых вопросов его регулирования и применения в судебных процессах в Казахстане.

В данной статье наряду с приказным производством проанализировано понятие судебного приказа, его сущность, состояние регулирования, опыт реализации.

Проанализировав сферу применения приказного производства, автор рассматривает некоторые вопросы совершенствования его исторических аспектов.

Ключевые слова: гражданский процесс, приказное производство, судебный приказ, заявление, жалоба, взыскатель, должник, исполнительное производство.

G.B. Meirbekova ¹

¹associate professor of cathedra of « Jurisprudence » Kazakh National Pedagogical University by name of

Abai. Almaty, Kazakhstan,

E-mail: Meirbekova67@mail.ru

HISTORICAL ASPECTS OF MANDATIVE PRODUCTION AND WRIT

Abstract

The article is devoted to the disclosure of the essence of Writ proceedings in civil procedure, consideration of some

In this article, along with the writ proceedings analyzed the concept of a court order, its essence, the state of regulation, the experience of implementation. Having analyzed the scope of the writ proceedings, the Author considered some issues of improving its historical aspects.

Keywords: civil procedure, writ proceedings, court order, application, complaint, claimant, debtor, enforcement proceedings.

Азаматтық процестік құқығында Талап өндірісі, Ерекше талап өндірісі және Ерекше өндірістермен қатар Бұйрық арқылы іс жүргізу, яғни бұйрық өндірісі де ерекше орын алады.

Азаматтық процестік кодексінің 12-тарау 134-бабы бойынша сот бұйрығы өндіріп алушының ақшалай сомаларды өндіріп алу немесе мүлікті борышкерді немесе өндіріп алушыны олардың түсіндірмелерін тыңдау үшін шақырмай-ақ және сотта іс қарамай-ақ, даусыз талаптар бойынша борышкерден талап ету туралы арызы бойынша шығарылған судьяның актісі болып табылады [1].

Сот бұйрығының атқарушылық күші болады, сондықтан ол атқару үшін белгіленген тәртіптермен жүзеге асырылады.

Сот бұйрығын судья шығару үшін мынандай талаптар міндетті түрде болу керек.

1) егер талап нотариатта куәландырылған мәмілелерге негізделсе;

2) егер талап жазбаша мәмілеге негізделсе және оны жауапкер таныса;

3) егер талап төленбеген векселге, акцептің болмауына, және нотариус жасаған акцептің күні белгіленбеуіне білдірілген наразылыққа негізделсе;

4) егер әкеліктің белгілеуіне немесе үшінші тұлғалардың тартылуына қатысы жоқ, кәмелетке толмаған балалар үшін алименттерді өндіріп алу туралы талапқа мәлімделген болса;

5) егер азаматтардан және заңды тұлғалардан салықтар мен басқа да міндетті төлемдер бойынша бересіні өндіріп алу туралы талап мәлімделген болса;

6) егер қызметкерге аударылған, бірақ төленбеген жалақы мен өзге төлемдерді өндіріп алу туралы талап мәлімделген болса;

7) егер жауапкерді немесе борышкерді іздестірген шығындарды өндіріп алу туралы талаптарды ішкі істер органдары мен қаржы полициясы мәлімдеген болса шығарылады.

Сот бұйрығының тарихы өте әріден басталады, ол революцияға дейін Ресей үдерісінде, бұрынғы КСРО-да, сол сияқты ежелгі Рим, Англия, Батыс Германия, Австрия, Швеция, Венгрия мен Чехословакиядағы шетелдік сот ісін жүргізу жүйелерінде ертеден белгілі.

Рим құқығында сот бұйрығы преторлық қорғау үлгісінде болған, претор (судья) арызданушының өз мүддесіне нұқсан келгені жөніндегі өтініші бо-

йынша қандай да болсын іс-әрекетті дереу тоқтату туралы өкім еткен. Мұндай өкім интердиктер деп аталып, үзілді-кесілді және шүбәсіз санатқа ие болған. Претор ақиқат презумпциясына шартты түрде сүйене отырып, деректерді тексерместен осындай шешімге баратын.

Батыс Германияда да сот бұйрығы болды. Император соты тәжірибесінде шартты және шартсыз бұйрықтар қолданылды. Соңғысында борышкердің істің мәнісімен келіспейтіні туралы мәлімдеуіне мүмкіндік жасалып, бұйрық беру немесе сотқа тыйым салу жүзеге асырылатын. Мұнымен бірге соттың қатар жарылғымен қатар бұйрықта айып салынуы себепті қарсылығы жоқ болса, қығырлығы үшін айып салу мүмкіндігі көрсетілетін. Осыған орай қарыз алушы сот бұйрығын сөзсіз орындауға міндетті болды және бұйрыққа қарсы қорғау құқығы шектелді. Мұндай бұйрықтарды соттар құжат бойынша берешек міндеттемесін атқарумен байланысты беретін, борышкер болса, несие иесінің сот және сотсыз талап ету құқығына қарсылық көрсетпейтін.

Азаматтық іс жүргізудің құқықтық жүйесінде қолданылатын сот бұйрығы жөнінде алуан пікір айтылуда. Батыс Германияда, Австрияда, басқа да батыс еуропалық мемлекеттерде пайдаланылып келген шарты бұйрық жауапкерді сотқа шақырмай-ақ, арызбен талап етуді, сондай-ақ оның несиелерге қатысты міндеттемесін орындау қажеттілігін есіне салатын қағаз секілді. Бұлардың айырмашылығы сол, түрлі мақсаттарға жетуге бағытталған және әр түрлі құқықтық салдарға апарып соқтырады [2, 83 б].

Революциядан бұрынғы Ресейдегі сот бұйрығы тәжірибесіне қарағанда олар талассыз істерді шешуде аса қолайлы және арзан жол ретінде қолданылған және егер жауапкер өз міндеттемесін еркін түрде орындамаған жағдайда несиегердің қолына талап етер соманы немесе істі орындату жөніндегі құжаттарды беретін.

Кеңестік заңнама көбінесе революцияға дейінгі құқықтық идеяға табан тіреп, азаматтық сот жүргізудегі сот бұйрығын жоққа шығармады. 1923 жылғы Азаматтық процестік кодексі бойынша судья сот бұйрығын беруден бас тартуға және сұраушыға әкелген құжаттарын қайтарып беруге құқылы болды, тараптардың сотқа қатысуы көзделмеді, жауапкер сот бұйрығы болғаны жөнінде сот орындаушысының хабар-қағазынан ғана білді.

Ол істі қарауға шақырылмайды, өз келіспеушілігін білдіру мүмкіншілігінен айрылды, тіпті сот бұйрығын беру туралы шешімнен де бейхабар болды. Онда сот бұйрығын кассациялау тәртібіне шағым келтіруге тиісті.

Сот бұйрығы институты негізінен нарықтық экономика жағдайында ғана болғандықтан, ол XX ғасырдық 30-50 жылдарындағы кеңестік кезеңіндегі азаматтық реттеудің барлық саласында қолданылмай келді. Осыған орай 1964 жылғы Азаматтық іс жүргізу кодексында де оған лайықты орын берілмеді, отандық (кеңестік) заңнамада ұзақ жылдар бойы негізсіз ұмытылды. Алайда, бірнеше ондаған жылдардан кейін, яғни 1995 жылғы 27 қазанда РСФСР-дің азаматтық іс жүргізу кодексында «сот бұйрығы» деген жаңа 11-тарау енгізілді.

Сонымен қатар бұрынғы бірқатар социалистік елдердің заңнамаларында азаматтық істер бойынша сот бұйрығын шығару көзделеді, бұл тәжірибе ерекше назар аударуға тұрарлық өзіндік құқықтық жаңалық болды.

Мәселен, Венгрия сот бұйрығы «істі адал ниетпен жүргізу ұстынын жақсы жүзеге асыру, тараптардың сотқа көмектесу сезімін ойдағыдай ояту және азаматтық іс жүргізу тиімділігін көтеру үшін» 1972 жылы енгізілді.

Венгер ғалымы Я. Неметтің пікірі бойынша «сот бұйрығының тиімділігі оны жиі қолдану арқылы емес, жауапкердің белсенділігі мен тәртібін жақсартумен сипатталады». Сот бұйрығының профилактикалық әсері анағұрлым елеулі болып табылады [3, 67 б].

Венгрияның азаматтық іс жүргізуіне сот бұйрығы енгізілгенге дейін борышкер соттың бірінші мәжілісіне қатыспайтын, мұның өзі істі оралымды шешуге көлеңкесін түсіретін. Жауап берушінің келмеуіне және көзқарасына қарамастан азаматтық істі бірінші мәжілістің өзінде шешу жөнінде сотқа құқық берілгеннен кейін жауапкердің сот талқылауына қатыспауының аяғы неге апарып соғатынына сергек қарап, шақыруға құлақ қоюына мәжбүр етті.

Кейініректе Венгриядағы сот бұйрығы жауапкердің сотқа қатыспағаны үшін келісімі (санкция) ретінде саналатын болды. Міне, венгр ғалымдары осыны дәйекті түрде қолдауда, сондықтан да ол бұл елдің азаматтық іс жүргізу заңнамасында қолданылуда.

Сот қаулысының осыған ұқсас түрі бұрынғы ЧССР-дің азаматтық іс жүргізуінде болып, ол «төлем бұйрығы» деген атпен азаматтық іс жүргізудің белгілі санаты бойынша қолданылды. Сот жауапкер сөзін тындамай-ақ, мүдделі жақтың та-

лап етуі бойынша төлем бұйрығын шығарды. Сот төлем бұйрығын шығару үшін талапкердің несиені төлеу жөнінде алдын ала жауапкерден талап етуі қажет болды, ал оның көшірмесі талап арызына тіркелді. Чехословакияда төлем бұйрығынан басқа вексельдік (чектік) сот бұйрығы болғаны белгілі, сот оны арызданушы сотқа вексельдің түпнұсқасын әкелгенде шығаратын. Мұндай бұйрықтарға үш күн ішінде қарсылық мәлімдемесі вексель бұйрығын бұзуды емес тек іс қарауды тағайындау үшін әрекетін тоқтата тұруды мегзеген. Бұдан кейін сот тарапынан вексель бұйрығын күшінде қалдыру немесе бұзу жөнінде шешім қабылданатын.

Азаматтық сот ісін жүргізуде сот бұйрығының тарихи сипатын есепке ала отырып және сот билігін реформалау мақсатымен 1999 жылғы 13 шілдеде еліміздің заң шығарушылары Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексіне 13-тарау «Бұйрық арқылы іс жүргізу» деген жаңа тарау енгізген болатын. Азаматтық іс жүргізу кодексінің сол кездегі жаңа нормаларына сәйкес сот бұйрығы өндіріп алушының ақшалай сомаларды өндіріп алу немесе жылжымайтын мүлікті борышкерді немесе өндіріп алушыны олардың түсіндірмелерін тыңдау үшін шақырмай-ақ, даусыз талаптар бойынша борышкерден талап ету туралы арызы бойынша шығарылған судьяның актісі болып табылады [4].

2015 жылы 30 қазанда қабылданып, 2016 жылдан қолданысқа енгізілген Қазақстан Республикасының Азаматтық Процестік Кодексында көзделген талаптар бойынша судья сотқа түскен арыз бойынша сот бұйрығын шығару үшін арыздың мазмұнымен жеке-дара танысады, егер талап қою арқылы жүгінген жағдайда, дауға салынатын сомадан аударымдарды негізге ала отырып 50 пайыз ставка мөлшерінде мемлекеттік баж төленеді [1].

Сот бұйрығын беру туралы арыз талапқа сай болуы қажет, яғни өндіріп алушы сотқа борышкердің міндеттемесін нақты растайтын міндеттемесінің түпнұсқасын және басқа да құжаттар тапсыруы тиіс. Мәміленің жазбаша мәтіні сотқа түсінікті болғаны жөн, оның шарттары заңмен бекітілген талаптарды куәландыратындай болуы керек.

Судья сотқа арыз түскен күннен бастап үш күн ішінде борышкерді, өндіріп алушыны олардың түсіндірмелерін тыңдау үшін шақырмай-ақ мына жағдайларда: егер талап нотариатта куәландырылған мәмілеге негізделсе; егер талап жазбаша мәмілеге негізделсе және оны жауапкер таныса; егер талап төленбеген вексельге, акцептің болмауына және нотариус

жасаған акцептің күні белгіленуіне білдірілген наразылыққа негізделсе; егер әкеліктің белгіленуіне немесе үшінші тұлғаларды тарту қажеттілігіне қатысы жоқ, кәметке толмаған балалар үшін алименттерді өндіріп алу туралы талап мәлімделген болса; егер қызметкерге есептелген, бірақ төленбеген жалақы мен өзге де төлемдерді өндіріп алу туралы талаптарды ішкі істер органдары немесе салық полициясы мәлімдеген болса; егер елу айлық мөлшердегі сомаға тұтынушылардың құқықтарын қорғауға талап мәлімдеген болса, егер лизинг туралы заңнама кесіміне сәйкес талап мәлімдеген болса, сот бұйрығын шығарады [5, 38 с.].

Іс жүргізу әрекетіне тиісінше хаттама жасалмайды. Сот бұйрығына соттың кәдуілгі шешімі сияқты талап қойылады, бұлар: заңдылық пен дәлелдік.

Сот бұйрық шығарғаннан кейін судья тапсыру туралы хабарлай отырып, оның көшірмесін дереу борышкерге жіберді.

Егер борышкерден белгіленген мерзімде сотқа қарсылық келіп түспесе, судья өндіріп алушыға оны орындауға көрсету үшін соттың мөрімен куәландырылған сот бұйрығын береді.

Сотқа жүгінгенде жоғарыдағы талаптарға сәйкес келмеген жағдайда, судья өтініш берушінің арызын қабылдамайды, не талапқа сәйкес келмегендіктен өзіне қайтарады.

Судья арызды қабылдаудан бас тарту туралы дәлелді сот бұйрығы шығарады, онда егер іс азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен қарауға және шешуге жатпаса, талап қоюшының қандай сотқа жүгінуі жөн екендігін көрсетеді. Арызды қабылдаудан бас тартылған жағдайда өндіріп алушы енгізген мемлекеттік баж қайтарылады [6, 52 с.].

Жоғарыда аталған тармақтар бойынша талап қоюшы жол берілген бұзушылықты жоятын болса, онда арызды қайтару талап қоюшының сол жауапкерге, сол нысана туралы және сол негіздер бойынша талап қоюшы жол берілген бұзушылықты жоятын болса, онда арызды қайтару талап қоюшының сол жауапкерге, сол нысана туралы және сол негіздер бойынша талап қоюмен сотқа қайтадан жүгінуіне кедергі келтірмейді.

Қорыта айтқанда, бұйрық өндірісі бойынша қаралатын істер тез арада бұйрық арқылы орындалуға кететіндіктен, азаматтардың бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін қалпына келтіруде маңызы да, мәні де зор өндіріс деп есептеуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық Процестік Кодексі. 31 қазан 2015 ж./ Жеты Жарғы.– 2017. – 280 б.
2. Касенова А.Ж. Азаматтық іс жүргізудегі сот бұйрығының тарихи аспектілері. Заң газеті 21.12 2011.– 241 б.
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық Іс Жүргізу Кодексі. 1 шілде 1998 ж./Жеты Жарғы.–2012.– 280 б. (Салыстырмалы түрде)
4. Баймолдина З.Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан. Т.2. Особенная часть. Учебник. Алматы: КазГЮА, 2001.-347 б.
5. Гражданский процесс: Учебник для вузов/ отв.ред. Ю.К. Осипова. – М.: БЕК, 2005.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW
CRIMINOLOGY**

УДК: 343.3/7
МРНТИ: 10.77.11

А. Байқадам¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
БМ030100 – Құқықтану мамандығы бойынша I курс магистранты,
Алматы қ., Қазақстан,*

Ғылыми жетекшісі: А.Р. Бижанова

*Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.д.*

**КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАН АДАМДЫ ТӘРБИЕЛЕУ ЖӨНІНДЕГІ
МІНДЕТТЕРДІ ОРЫНДАМАҒАНЫ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚ**

Аңдатпа

Балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеудегі қиындықтар кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылықтың өсуіне жиі алып келеді. Осыған орай, кәмелетке толмағандар қылмыстық-құқықтық қорғауды қажет етеді. Мемлекет кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті қарастыра отырып, кәмелетке толмағандардың психологиялық және физикалық тұрғыдан дұрыс қалыптасуы мен дамуына қолсұғатын қоғамға қауіпті іс-әрекеттермен күресе алады.

Автор кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамаудың (ҚР ҚК-нің 140-бабы) қылмыстық-құқықтық белгілерін қарастыра келе, оны ұқсас қылмыстық құқық бұзушылықтардан ажыратады, қылмыстық норманы жетілдіруге байланысты ұсыныс жасайды.

Түйін сөздер: қатыгездік таныту, кәмелетке толмағандар, ата-аналар, қылмыстық құқық бұзушылық, саралау, тәрбиелеу, міндеттемені орындамау, міндеттемені тиісінше орындамау.

Байқадам А. ¹

*¹Магистрант I курса специальности БМ030100 – Юриспруденция Института истории и права
ҚазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан,*

Научный руководитель: Бижанова А.Р.

д.ю.н, старший преподаватель кафедры правовых дисциплин Института истории и права

К

азНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан

**УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НЕИСПОЛНЕНИЕ ИЛИ
НЕНАДЛЕЖАЩЕЕ ИСПОЛНЕНИЕ ОБЯЗАННОСТЕЙ
ПО ВОСПИТАНИЮ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО**

Аннотация

Трудности в воспитании детей и подростков часто вызывают рост преступности среди несовершеннолетних. В связи с чем несовершеннолетние нуждаются в уголовно-правовой защите. Предусматривая уголовную ответственность за неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего, государство ведет борьбу с общественно опасными деяниями, посягающими на правильное формирование и развитие физической и психологической стороны.

Автор в статье рассматривает уголовно-правовые признаки неисполнения обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего (ст. 140 УК РК), его разграничения со смежными уголовными правонарушениями, дает рекомендации по усовершенствованию данной нормы.

Ключевые слова: жестокость, несовершеннолетний, родители, уголовное правонарушение, квалификация, воспитание, неисполнение обязательств, ненадлежащее исполнение обязательств.

A. Baikadam¹

¹master 1 year degree 6M030100-Jurisprudence of Institute of History and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR NONPERFORMANCE THE UNPROPER EXECUTION OF DUTIES ON EDUCATION MINOR

Abstract

In education of children and teenagers often causes the height of criminality difficulty among minor. In this connection the minor need criminal and legal defence. Envisaging criminal responsibility after nonperformance of duties on education of minor, the state can conduct a fight against publicly dangerous acts trenching upon the correct forming and development of physical and psychological side.

An author in the article examines the уголовно-правовые signs of nonperformance of duties on education of minor (item 140 the Criminal code of Republic of Kazakhstan), his differentiation's with contiguous criminal offences, gives to recommendation on the improvement of this norm.

Keywords: cruelty, minor, parents, criminal offence, qualification, education, nonperformance of

Әрбір кәмелетке толмаған адам кешенді құқықтар мен міндеттерге ие, сонымен қатар, ата-аналары және басқа да уәкілетті адамдардың тарапынан тәрбие алуға да құқылы. «Неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады. Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – ата-ананың етене құқығы әрі міндеті. Кәмелетке толған еңбекке қабілетті балалар еңбекке жарамсыз ата-анасына қамқорлық жасауға міндетті», деп бекітілген ҚР-ның Конституциясында (ҚР Конституциясының 27-бабы) [1].

Бала үшін отбасы маңызды институт, сол отбасында адамның рухани және физикалық тұрғыдан дамуының алғышарттары қалыптасады, баланың құқықтық, физикалық және психикалық қасиеттері қалыптасады. Кәмелетке толмағандар өздерінің аталған қасиеттерінің ерекшеліктеріне орай түрлі жағымсыз әсерлерге жиі шалдығады, ал бұл өз кезегінде олардың девиантты қасиеттерінің дамуының негізі бола алады. Өмірде өз балаларына жеткілікті дәрежеде қорғаныш бола алмайтын ата-аналар да кездеседі.

Бала құқықтарының қорғалуына көптеген халықаралық актілер кепілдік береді. Атап айтсақ, 1924 жылғы Бала құқықтарының Женева декларациясы, 1959 жылғы 20 қарашадағы Бас Ассамблея қабылдаған Бала құқықтары декларациясы, оның Жалпыға бірдей адам құқықтарының декларациясы, Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт (атап айтқанда, 23 және 24-баптарда), Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт (атап айтқанда, 10-бап-

та), Біріккен Ұлттар Ұйымының жасы кәмелетке толмағандарға қатысты әділ сот жүргізу жөніндегі («Пекин ережелері») Минималды қалыптық ережелері және Төтенше жағдайлар мен қарулы жанжалдар кезінде әйелдер мен балаларды қорғау туралы декларация ережелері.

Кәмелетке толмағандардың жеке бастарының қалыптасу үрдісіне қолсұғудың қоғамға қауіптілігі көптеген елдердің қылмыстық заңнамаларында кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарды жеке тарау ретінде қарастырудың қажеттігі адамды қадағалауды жүзеге асыруға міндетті өзге мекеменің басқа да жұмыскерінің тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамағаны үшін жауаптылық көзделген. Көп жағдайда, ҚР ҚК-нің 140-бабын қолданудағы қиындықтарды аталған қылмыстық-құқықтық норманың диспозициясында бағалаушы ұғымдардың кездесуімен, бланкетті норма болуымен байланыстырылады.

Отандық қылмыстық заңнаманың 140-бабы бланкетті норма болғандықтан да «тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамауы немесе тиісінше орындамауы» ұғымына тоқталмаған, дегенмен де азаматтық нормативтік құқықтық актілер бұл ұғымды айқындайды.

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» ҚР Кодексінің 70-бабында (Ата-аналардың баланы тәрбиелеу және оған білім беру жөніндегі құқықтары мен міндеттері) өз баласын тәрбиелеу ата-аналардың тек міндеті ғана емес, сонымен қатар ата-аналардың барлық өзге адамдар алдында баласын тәрбиелеуге басым құқығы бар екендігі

айтылады. Бала тәрбиелеуші ата-аналар оның дене бітімі, психикалық, адамгершілік жағынан және рухани дамуына қажетті өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету үшін жауаптылықта болады [3].

Қылмыстық доктриналарда тәрбиелеу жұмыстарынан толығымен шеттелуі немесе, не толық емес көлемде қатысуы, сондай-ақ өз міндеттерін жартылай орындауын «міндеттерді орындамау» деп, қарастырылған.

А.Г. Мусейбова, міндеттерді орындамау немесе тиісінше орындамауды аз не ұзактау уақыт аралығында жүйелі түрде кәмелетке толмағандарды нормативті-құқықтық актілермен қарастырылған тәрбиелеуге байланысты міндеттердің барлығын не көпшілігін мойындамау, бұл міндеттерді орындаудан жалтару, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың физикалық, психикалық және рухани дамуына, балалардың қажеттіліктеріне, мүдделеріне, денсаулығына, қауіпсіздігіне, оқуына, бос уақытына, айналысатын істеріне немқұрайдылық таныту түріндегі әрекетсіздіктер, деп түсіндірген [4]. Бұл анықтаманы міндеттерді орындамау немесе тиісінше орындамауға берілген жалпылама түсінік деуге болады.

А.Н. Ағыбаевтың, өздеріне жүктелген міндеттерді толық орындауға мүмкіндігі бола тұра оны орындамау немесе әрекетсіздік жасау міндеттемені орындамау, ал өзіне жүктелінген міндеттерге салдыр-салақ, үстірт қарау міндеттемелерді тиісті дәрежеде орындамау деп тануымен толық келісуге болады [5, 85 б.].

Халықаралық және отандық нормативтік актілерде де кәмелетке толмағанның ата-анасының немесе өзіне осы міндеттер жүктелген өзге адамның, сол сияқты педагогтың немесе оқу, тәрбиелеу, емдеу мекемесінің немесе кәмелетке толмаған адамды қадағалауды жүзеге асыратын өзге мекеменің басқа да жұмыскерінің заңмен белгіленген тәрбиелеу жөніндегі міндеттерінің тізімі көрсетілмейді. Бірақ та балаларды тәрбиелеу барысында қатыгездік, дөрекілік, адамның қадір-қасиетін түсіру, балаларды қорлау немесе қанау сынды іс-әрекеттерге баруларына жол берілмейді. «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңның 24-бабына орай, ата-анасы немесе басқа да заңды өкілдері өздерінің қабілеті мен қаржы мүмкіндіктері шегінде баланың жан-жақты дамуы үшін қажетті жағдай жасауға міндетті саналады. Сондай-ақ, кәмелетке толмағанның ата-анасы баланы тәрбиелеуге, оны күтіп-бағуды жүзеге асыруға, материалдық жағынан қолдап, оның әл-ауқатына қамқорлық жасауға, тұрғын үймен қамтамасыз етуге міндетті болады [6].

«Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұ-

зушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Заңы болса, ата-анасының немесе олардың заңды өкілдерінің, сондай-ақ кәмелетке толмағандарды қадағалауды жүзеге асыруға міндетті оқыту, тәрбиелеу және өзге де мекеме педагогтарының, тәрбиешілерінің және басқа да қызметкерлерінің тарапынан оны тәрбиелеу, оқыту және (немесе) бағып-күту жөніндегі міндеттерді орындамауы немесе тиісінше орындамауы салдарынан не оның үйден немесе баланың құқықтарын қорғау жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын ұйымдардан өз бетімен кетуі салдарынан мінез-құлқына бақылау болмаған кәмелетке толмаған баланы қадағалаусыз қалған бала, деп көрсетеді. Демек, жауапты тұлғалардың өздеріне жүктелінген міндеттерді орындамауы немесе тиісінше орындамауы салдарынан бала қадағалаусыз қалады, ал бұл кәмелетке толмаған адамның криминалды топқа қосылуына оңай мүмкіндік тудырары анық. Алайда, заң «қадағалаусыз қалған баланы» «панасыз қалған бала» ұғымынан ажыратады. Панасыз қалған бала – тұрғылықты жері жоқ қадағалаусыз қалған бала танылады. Кейбір еңбектерде бұл ұғымдарды шатастырып жатады. Құқық ғылымында қадағалаусыз қалған бала мен панасыз қалған бала ұғымдары бір үрдіс сатысы, «әлеуметтік аурудың» бірі ретінде қарап жатады. Ал Л.Д. Вишнепольская өз еңбегінде тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау немесе тиісінше орындамау жүйелі түрде жасалады, сонымен қатар, іс-тәжірбиеде қандай жағдайда міндеттерді орындамау, қай кезде тиісінше орындамау орын алатындығын ажырата алу қажет, деп есептейді [4].

Кәмелетке толмаған адамның алкогольдік ішімдіктерді, есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді тұтынуына не қаңғыбастықпен немесе қайыршылықпен айналысуына не оның қылмыс, қасақана қылмыстық теріс қылық немесе қасақана әкімшілік құқық бұзушылық белгілері бар іс-әрекеттер жасауына ықпал ету ата-ананың моральға жат, заңға қайшы тәрбиелеу жұмыстарын жүйелі түрде жүргізуді қажет етуі мүмкін, тіпті кейде бір реттік болуы да ғажап емес. Заң шығарушы ҚР ҚК-нің 140-бабы нормасында қылмыстық іс-әрекеттің жүйелігін басты белгі ретінде танымайды. Тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау немесе тиісінше орындамаудың жүйелі түрде, не онсыз жасалуы (бір реттік болуы) кәмелетке толмаған адамның санасына, мәдениетіне, отбасы болған жағдайда қалған отбасы мүшелеріне де тәуелді. Тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау немесе тиісінше орындамаудың себебі түрлі

жағдаймен түсіндіруге болады. Мысалы, кәмелетке толмағандардың тұлғасын ересектердің өзінің квазипедагогикалық көзқарастарына сәйкестендіріп «тәрбиелеуі»; кәмелетке толмағандардың алдында өзінің күштілігін дәлелдеу, емін-еркін жүріп-тұра алуына кедергі болып тұрған кәмелетке толмағаннан арылу, өз-өзіне деген сүйіспеншілікті қанағаттандыру үшін; отбасында өзінің билігін орнату үшін және т.б. ниетте жасауы мүмкін.

ҚР ҚК-нің 140-бабының 1-тармағында қылмыстық құқық бұзушылықтың нәтижесін арнайы қарастыруды заң шығарушы жөн санаған. Мұнда тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау немесе тиісінше орындамаудың салдары материалдық зардап түрінде емес, құқыққа қайшы іс-әрекет түрінде көрінеді. Кәмелетке толмаған адамның алкогольдік ішімдіктерді, есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді тұтынуына не қаңғыбастықпен немесе қайыршылықпен айналысуына не оның қылмыс, қасақана қылмыстық теріс қылық немесе қасақана әкімшілік құқық бұзушылық белгілері бар іс-әрекеттер жасауына әкеп соққан тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау немесе тиісінше орындамау ҚР ҚК-нің 140-бабының 1-тармағымен сараланады.

ҚР ҚК-нің 140-бабының 2-тармағында тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау немесе тиісінше орындамаудың салдары қаралмаған, ол қылмыстық іс-әрекетті жасау әдісімен жасалынады. Яғни, кәмелетке толмаған адамның алкогольдік ішімдіктерді, есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді тұтынуына не қаңғыбастықпен немесе қайыршылықпен айналысуына не оның қылмыс, қасақана қылмыстық теріс қылық немесе қасақана әкімшілік құқық бұзушылық белгілері бар іс-әрекеттер жасауына әкеп соғуы онда қаралмаған.

Заңнамамен арнайылап тәрбиелеу жөніндегі міндет жүктелінген тұлғалардың кәмелетке толмаған адамға қатыгездік танытуымен ұласқан орындамауы немесе тиісінше орындамауы ҚР ҚК-нің 140-бабының 2-тармағымен сараланады.

Қатал қарауға – жасы толмаған баланы үнемі ұрып-соғу, сабау, қорқыту, аштықта, ыстықта ұстау, үрейін алу, нерв жүйелерін бұзу т.с.с. жатады [5].

Тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау немесе тиісінше орындамаудың субъектісі ҚР ҚК-нің 140-бабында көрсетілгендей, ата-анасының немесе өзіне тәрбиелеу жөніндегі міндеттер жүктелген өзге адамның, сол сияқты педагогтің немесе оқу, тәрбиелеу, емдеу мекемесінің немесе кәмелетке толмаған адамды қадағалауды жүзеге

асыруға міндетті өзге мекеменің басқа да жұмыскері (мектепке дейінгі балалар мекемелерінің қызметкерлері, орта мектептердің, кәсіптік-техникалық оқу орындарының, мектеп-интернаттардың және қиын балаларды тәрбиелейтін тәрбие мекемелерінің педагогтары, аурухана қызметкерлері және т.б.) танылады [5].

Іс-тәжірбиеде, бала тәрбиешісіне жас баланың өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз етумен қатар, кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу міндеттері де жүктелінеді.

2018 жылдың ақпан айында Ақтөбе облысында ақыл-есі кем балаларға арналған мектеп-интернаттың тәрбиеленушісі 15 жастағы баланы тәрбиеші – Мәртөк ауданы Жайсан селосының 27 жастағы тұрғыны, ішкі тәртіпті бұзғаны үшін ұрған. Бұған дейін жәбірленуші Жайсаңдағы арнаулы мектеп-интернаттың өзге тәрбиеленушісімен шекісіп қалған екен. «Балаға қатігездік танытты» делінген тәрбиеші жұмыстан шығарылып, оның үстінен қылмыстық іс қозғалып, облыстық кәмелетке толмағандар ісі бойынша мамандандырылған ауданаралық сотына жолданады. Кейін Мәртөк аудандық сотында қаралды. Сот үкімімен тәрбиеші Қылмыстық Кодекстің 140-бабының 2-бөлігі бойынша (кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу бойынша міндеттерін орындамау) кінәлі танылып, 120 сағатқа қоғамдық жұмысқа тартылып, үш жылға педагогикалық қызметпен айналысу құқығынан айрылады [7]. Тәрбиелеу міндетін орындамау немесе тиісінше орындамау барысында қатыгездік танытудың салдарынан кәмелетке толмағанның денсаулығына зиян және де өзге де зиян келтірілсе, қылмыстық іс-әрекет жиынтық бойынша сараланады.

Кәмелетке толмағанға қатыгездік таныту балалардың өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігіне қолсұғатын іс-әрекеттермен де ұштасуы мүмкін. Көп жағдайда іс-тәжірбиеде, балаға берілген жәрдемақыны ата-аналар мақсатқа сай емес, яғни оның тамағына, киіміне емес, спирттік ішімдікке жұмсайды. Немесе, ата-аналар жас нәрестені жүйелі түрде үйде қараусыз, тамақсыз, сусыз және жылусыз қалдырып жатады. Ата-аналар мұндай қылмыстық іс-әрекеттер үшін ҚР ҚК-нің 141-бабымен (Балалардың өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді тиісінше орындамау) қылмыстық жауаптылыққа тартылады. Мұнда жас баланың өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді қызметі бойынша осындай міндеттер жүктелген адамның не осы міндеттерді арнайы тапсырма бойынша орындайтын немесе мұндай міндеттерді өзіне ерікті түрде алған адамның тиі-

сінше орындамағаны үшін жауаптылық қарастырылады. Субъективті жағынан қылмыс абайсызда жасалады.

Ата-анасы, педагог не кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттер Қазақстан Республикасының заңымен жүктелген өзге адамның кәмелетке толмаған адамды қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға тартуын (ҚР ҚК-нің 132-бабының 2-тармағы. Кәмелетке толмаған адамды қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға тарту) кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамауынан (ҚР ҚК-нің 140-бабы) ажырата алған жөн. Кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді ата-анасының немесе өзіне осы міндеттер жүктелген өзге адамның, сол сияқты педагогтің немесе оқу, тәрбиелеу, емдеу мекемесінің немесе кәмелетке толмаған адамды қадағалауды жүзеге асыруға міндетті өзге мекеменің басқа да жұмыскерінің дәлелсіз себептермен орындамауы немесе тиісінше орындамауының салдарынан кәмелетке толмаған қылмыс, қасақана қылмыстық теріс қылық жасайды. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі (ҚР ҚК-нің 140-бабының) қасақана тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамайды немесе тиісінше орындамайды, яғни міндеттерін біледі, оны бұзады, бірақ та олардың санасында балалардың қылмыстық құқық бұзушылыққа баруына тарту орын алмайды. Ал кәмелетке толмаған адамды қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға тартуда ата-анасы, педагог не кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттер Қазақстан Республикасының заңымен жүктелген өзге адам кәмелетке толмаған адамның қылмыс-

тық құқық бұзушылықтарға баруын тілейді, оған саналы түрде жол береді.

Қылмыстық норманың диспозициясында кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамауы кәмелетке толмағанның қылмыс белгілері бар іс-әрекеттер жасауына әкеп соғу жағдайы қарастырылады. Мұндағы «қылмыс белгілері бар іс-әрекеттер» ұғымы қылмыстың онша ауыр емес, орташа, ауыр және аса ауыр санаттарын қамтиды. Тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамаудың кәмелетке толмаған адамды оның ауыр, аса ауыр қылмыстарды жасауына әкеп соғуы фактісі ҚР ҚК-нің 140-бабының 1-тармағымен қамтылған «кәмелетке толмаған адамның алкогольдік ішімдіктерді, есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді тұтынуына не қаңғыбастықпен немесе қайыршылықпен айналысуына не оның қасақана қылмыстық теріс қылық немесе қасақана әкімшілік құқық бұзушылық белгілері бар іс-әрекеттер жасауына әкеп соғу фактілерімен қатар қаралады. Яғни қылмыстық іс-әрекеттің салдары қауіптілік деңгейінің әркелкі болғанына қарамастан бір деңгейді құрайды.

Сондықтан да, тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау салдарының ауырлығын ескере отырып, ауыр және аса ауыр қылмыс белгілері бар іс-әрекеттер жасауына әкеп соққан, дәлелсіз себептермен тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау немесе тиісінше орындамауды дара саралаушы белгі ретінде танып, сәйкесінше жазаның деңгейі ҚР ҚК-нің 140-бабының 1-тармағындағы жазадан ауырлау, ал 2-тармағындағы жазадан сәйкесінше жеңіл болып, ҚР ҚК-нің 140-бабының 1-1-тармағымен саралануы қажет деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: 2014 жылы 3 шілдеде, №226-V қабылданған (өзгерістер мен толықтырулармен) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
3. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі
4. Вишнепольская Л.Д. Неисполнение или ненадлежащее исполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего как признак статьи 156 Уголовного кодекса Российской Федерации // <https://scienceforum.ru/2012/article/2012001458>
5. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Ерекше бөлім.-Алматы: Жеті жарғы, 2000.-520 б.
6. Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы №345 Заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345>.
7. Ақтөбеде бала ұрған тәрбиеші қоғамдық жұмысқа жегілді. 19/4/2018, ең көп көрілген 143 Құқық /Жансая Есмағанбет // <http://kerек-info.kz/kukyk/4886-atbede-bala-ran-trbiesh-oamdy-zhmysa-zheglld.html>

МНРТИ: 10.77.91

УДК: 343.2/7(4/9)

Н.Б. Калкаева ¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының
қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан,
e-mail: nesibeli77@mail.ru

ШЕТЕЛ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ ЗАҢДЫ ТҮЛҒАЛАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҒЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасында заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығын белгілеу мәселелерін зерттеуде, қылмыстық құқық ғылымы мен заңды қоғамдастықтардың арасында заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы туралы мәселелер өзектіге айналып отырғандығы айтылады. Бұл мәселенің өзектілігі сол, заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығын енгізудің жақтаушылары да, қарсыластары да бар. Оның ішінде Республика көлеміндегі ғалымдардың арасында қылмыстық жауаптылықты енгізуге қарсылық білдірушілер асып түседі. Біздің ойымызша, экономикалық өрлеудің арқасында түрлі меншіктегі заңды тұлғалардың көбеюі және олардың қоғамдық өмірдегі беделінің өсуі олардың қызметтерін қатаң реттеу мен бақылау қажеттілігі пайда болды. Шындығында Қазақстанда қалыптасқан жағдайлар – заңды тұлғалардың экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауаптылығын белгілеудің орынды екендігін айғақтайды.

Заңды тұлғалардың қасақана немесе абайсыздықта істеген экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтары, егер ол халықтың денсаулығына ауыр зардап әкелетін болса, елеулі түрде экономикалық немесе экологиялық зиян келтіретін болса, сондай-ақ олар қоршаған ортаның ластануы немесе табиғат қорларын пайдалану жөніндегі мәліметтік есепті бұрмалайтын болса қылмыстық жауаптылық белгілеуді мақаладағы көтеріліп отырған өзекті мәселе. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылық шараларының бірі ретінде, экологияға зияны бар өндіріс жұмысын тоқтата тұру немесе оларды толығымен жабу және жоғары мөлшердегі ақшалай айыппұл салу керектігі көтеріліп, тереңінен зерттелген.

Түйін сөздер: заңды тұлға, қылмыстық жауаптылық, акционерлік қоғам, корпорация, кәсіпорын, ұйым, реорганизация, ликвидация, қылмыстық құқық бұзушылық, шарушылық қызмет.

Калкаева Н.Б. ¹

¹к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры Юриспруденции Института истории и права
КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан,
e-mail: nesibeli77@mail.ru

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Аннотация

В статье уделяется внимание на то, что основным побудительным мотивом для признания уголовной ответственности юридических лиц в Казахстане стала необходимость борьбы с экологическими и хозяйственными преступлениями, поскольку, как выяснилось, индивидуальная ответственность служащих корпораций не может даже в малой степени возместить причиняемый ущерб и предупредить совершение новых аналогичных правонарушений. В частности, рост экономической преступности выделил проблему привлечения к ответственности лиц, причастных к совершению правонарушений, связанных с хозяйственной деятельностью. Большое число таких правонарушений совершается в ходе ведения хозяйственной деятельности предприятием. Сложная структура управления предприятиями зачастую делает сложной, а то и невозможной идентификацию лиц, которые действительно причастны к совершению правонарушений.

Даже в тех случаях, когда оказывается возможным определить служащего предприятия, ответственного за совершение правонарушения, прямое доказательство причастности высшего руководства к правонарушению может оказаться сложным. Более того, говорится в данной статье, каждое отдельное правонарушение может являться результатом отдельных решений, действий или бездействия различных лиц, хотя они и соответствуют общей атмосфере, создаваемой руководством предприятия. В таких случаях применение санкций к отдельному лицу может оказаться недостаточно эффективной мерой для предотвращения совершения предприятием правонарушений и не заставит правление предприятия или его членов реорганизовать систему контроля. Не последнюю роль

играют принципы принятия коллективного решения, в частности, общее собрание акционерного общества, что не всегда позволяет привлечь к ответственности физических лиц

Ключевые слова: юридическое лицо, уголовная ответственность, акционерное общество, корпорация, предприятие, организация, реорганизация, ликвидация, контроль, уголовное правонарушение, хозяйственная деятельность.

N.B. Kalkayeva¹

¹ Candidate of Law Sciences, the associated professor Chair of jurisprudence of Institute of history and law of Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: nesibeli77@mail.ru

CRIMINAL LIABILITY OF LEGAL ENTITIES IN CRIMINAL LAW OF FOREIGN COUNTRIES

Abstract

In article the attention that need of fight against ecological and economic crimes as as it became clear, the individual responsibility of the serving corporations can't even indemnify the caused loss in small degree became the main incentive motive for recognition of criminal liability of legal entities in Kazakhstan is paid and prevent making of new similar offenses. In particular, growth of economic crime allocated a problem of accountability of the persons involved in making of the offenses connected with economic activity. The large number of such offenses is made during conducting economic activity by the entity. The difficult management structure often does by the entities difficult, and even impossible identification of persons which are really involved in making of offenses.

Even when it is possible to determine the serving entity responsible for making of an offense, the conclusive proof of participation of the top management in an offense can be difficult. Moreover, it is told in this article, each separate offense can be result of separate solutions, actions or failure to act of various persons though they also correspond to the general atmosphere created by a management of the entity. In such cases application of sanctions against the individual can be insufficiently effective measure for prevention of making of offenses by the entity and won't force board of the entity or its members to reorganize the control system. Not the last role is played by the principles of adoption of the collective decision, in particular, general meeting of joint-stock company that not always allows to make responsible physical persons

Keywords: legal entity, criminal liability, joint-stock company, corporation, entity, organization, reorganization, liquidation, control, criminal offense, economic activity.

Бүгінгі күні әлемдегі ірі дамыған елдердің құқықтық жүйесінде заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы институты кездеседі. Заңды тұлға сияқты қылмыстың жаңа субъектісі ол елдердің қылмыстық құқығында жайдан-жай пайда болмай, бірнеше жылдар, тіпті ғасырлар бойы қалыптасып, әртүрлі кезеңдерден өтіп, сол елдердің қылмыстық құқығынан орын алған.

Жалпы құқықтық елдерде заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылық институты 200 жыл бойы өмір сүріп келеді. Бұл елдердің қылмыстық құқығында жоғарыда айтылған институтқа байланысты даулы мәселе қолдау тауып, біртұтас шешімге келуі керек. Бірақ, іс жүзінде олай емес. Корпорацияның жеке тұлғалар, яғни директор, басқару кеңесі, қызметкерлер және тағы басқалар арқылы әрекет етуі даудың қайнар көзі ретінде табылып отыр. Яғни, қылмыс субъектісінің қылмыстық құқықтық мәртебесі, себепті байланыс пен кінә мәселесі[1].

1989 жылы компаниялар туралы заңда корпорация қылмыстық жауаптылыққа толық тартылды деп регламенттелген. Онда корпорация дирек-

торының, басқарушысы, хатшысы, яғни корпорация атынан әрекет ететін адамның қылмысқа жол берушілігі арқылы жасалған корпорация әрекеті дәлелденген болса, онда ол әрекет корпорация әрекетіне теңдестіріліп сотқа беріледі және жазаланушылыққа жатады. Бұл норма корпорация оның мүшелерімен басқарылатын кезде және олардың қызметі басқару функцияларымен байланысты болса ғана оның мүшелерінің әрекеті мен әрекетсіздігіне де қолданылады[2].

Сонымен, ағылшын қылмыстық құқығында корпорация жеке әрекет ететін немесе әрекетсіздік арқылы мүшелерінен өзгешеленетін тұлға.

Ағылшын сот практикасында корпорация мүшелері, яғни қызметкерлер корпорация арқасында жауаптылықтан жасырынған кезі болмады. Оларды өздері жасаған қылмыстық әрекеті үшін жауаптылыққа тартуға болады. Соттар корпорацияны заңмен белгіленген міндеттерін орындамағаны үшін, яғни, фабрика басшысының станоктарды қоршау, жалдаушы міндеттерін анықтау мәселесін, денсаулық сақтау немесе корпорация қа қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндетін орындамаға-

ны үшін жауаптылыққа тартады.

XIX ғасырдың ортасында заңмен корпорация иесіне немесе жалға алушысына белгіленген міндеттерін орындамағаны үшін корпорация қылмыстың басқа субъектілері сияқты жауаптылыққа тартылатын болды.

1996 жылғы Лордтар палатасының Associated Octel Ltd [3] ісі бойынша шешімі 1974 жылғы “Өндірісте денсаулық және қоғамдық қауіпсіздікті сақтау туралы” (Health and Safety etc7 Act) заңының 73-бабына сәйкес барлық кәсіпорынды жалдаушыларға кәсіпорынды басқарумен қатар, өндірістік қызметтің нәтижесінде кәсіпорында жұмыс жасамайтын адамдардың да денсаулығы мен қауіпсіздігін тәуекел етпеу міндеті жүктелгенін таныды. 1974 жылғы заңның 33-бабының 1-бөліміне сәйкес аталған міндетті орындамау қылмыс болып табылады. Лордтар палатасы осы бапқа сәйкес корпорация бұл қылмысты жасағаны үшін субститутивтік емес, тікелей жауаптылықта болады деп таныды. Өйткені, сот отырысының пәні ретінде танылып отырған өндірістік қызмет кәсіпорын жалдаушының қызметінің бір бөлігі және жалдаушының өзіне жүктелген міндеттерін орындамауына байланысты болып отыр.

Мұндай заңды жағдай мердігердің өндірістік қызметімен байланысты болса осындай болар еді. Басқа жағдайлардан айырмашылығын айтатын болсақ, корпорацияның жауаптылығын шешкен кезде корпорация қызметкерінің әрекет немесе әрекетсіздік жасау фактісін анықтаудың бұл жағдайда ешбір қажеті жоқ.

Сот тәжірибесінде корпорацияның өзінің қызметкерлері үшін субститутивтік жауаптылығына байланысты қиыншылықтар көп кездеседі. Яғни, жеке тұлғаның ғана жасайтын әрекетін қоспағанда. Бұл жағдайда корпорация емес, жеке тұлға ғана субститутивтік жауаптылыққа тартылады. Егер салыстырмалы түрде қарастыратын болсақ, онда заң қатаң жауаптылықты көздейтін қылмыстар үшін бұл жағдай корпорацияны жауаптылыққа тартуға негіз болып табылады.

1944 жылдан бастап заңды тұлғаны заңды маңызы бар *mens rea*, яғни кінәсіздердің болуына тәуелсіз қандай да бір қылмыс үшін қылмыстың орындаушысы немесе қатысушысы ретінде жауаптылыққа тартуға мүмкіндік туды. Бұл қылмыстық құқық туралы заңның жобасының 30-бабында тұжырымдалған “теңдестіру принципінің” негізінде мүмкін болды[4].

Заңды тұлғаларға қарағанда коммерциялық емес ұйымдар, яғни, мекеме, қоғамдық бірлестіктер, қоғамдық қор өз мүшелерімен дербес заңды тұлға болып табылмайды. Мысалы, мекеме жалпы

құқық нормасына сай қылмыстық жауаптылыққа тартылмайды. Ал оның мүшелері қылмыстың орындаушысы немесе айдап салушысы ретінде жалпы норма бойынша жауаптылыққа тартылады. Коммерциялық емес ұйым оның мүшелерінің жасаған қылмысы үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылмайтындығы даусыз. Коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдардың қылмыстық жауаптылығын реттейтін құқық нормаларының ұқсастығына қарай мынадай үш жағдайда қылмыстық жауаптылыққа тартылады:

1) субститутивтік жауаптылықтың жалпы принциптерін қанағаттандыратын жағдайдың болуы;

2) мүшелерінің әрекеттері үшін коммерциялық емес ұйымды тікелей жауаптылыққа тартудың мүмкіншілігінің болуы;

3) *alter ego*, яғни мекеменің белгілі бір істері бойынша басқарушылық функцияны мекеме өз мүшесіне тапсырған болса. Сонымен, коммерциялық емес ұйымның жеке мүшесінің әрекеті мен есінің болу жағдайы коммерциялық емес ұйымды тікелей қылмыстық жауаптылыққа тартуға негіз бола алады. Басқа жағдай “жай қызметкерге” байланысты оның әрекеті мен есінің дұрыстық жағдайы оның қызмет етіп жүрген коммерциялық емес ұйымын қылмыстық жауаптылыққа тартуға негіз болмайды.

Заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы институты жан-жақты зерттеліп, әртүрлі даму кезеңдерінен өткен мемлекет ол - Франция. Бұл елдің 1992 жылы қабылданған Қылмыстық кодексіне сәйкес заңды тұлғалар кейбір жағдайларда жеке тұлғалармен қатар қылмыстық жауаптылыққа тартылуы мүмкін.

Революцияға дейінгі француз құқығына кейбір бірлестіктердің қылмыстық жауаптылығы таныс еді. Оларға әртүрлі ассоциациялар, корпорациялар және тіпті белгілі бір аумақта тұратын адамдардың ерекше бірлестігі ретінде қалалар да жатқызылады.

XVIII ғ. аяғында Ұлы Француз буржуазиялық революциясы өзінің мақсаты ретінде жеке бостандық пен жауаптылықтың жеке даралығы принципін қамтамасыз етуді алға ұстады. Сөйтіп бірлестіктердің қылмыстық жауаптылығын Француз қылмыстық құқығынан алып тастады. Сондықтан 1810 жылғы Франция Қылмыстық кодексінде заңды тұлғалардың жауаптылық мәселесі туралы айтылмаған. Сонымен қатар Францияда әртүрлі қоғамдардың қылмыстық жауаптылығы жанама түрде басқа қылмыстық-құқықтық актілермен қарастырылды. Бүгінгі күні олардың барлығы күшін жойған, бірақ олардың бұрын болғаны туралы фактінің өзі көрсеткіш болып табылады. Франция

тарихында 1810 жылдан кейін әртүрлі бірлестіктерге тек қана жанама емес, сонымен қатар тікелей қылмыстық жауаптылық көздейтін жағдайлар болды. 1957 жылы күшін жойған 1810 жылғы Франция Қылмыстық кодексінің 428-бабына сәйкес әдеби шығармаларға байланысты құқықтарды бұзғаны үшін өз театрларында әдеби шығармаларды заңсыз түрде қойғаны үшін кез келген әртістер ассоциациясы қылмыстық жауаптылыққа тартылуға тиіс[5].

XX ғасырдың II жартысында Француз заңгерлері заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы мәселесіне қайта оралды. Бірақ бұл жолы заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығын қолдаушылар өздерінің қарсыластары тарапынан өте үлкен қарсылыққа тап болды. Атап айтсақ, қарсыластарының көлденең қойған аргументі – ол қылмыстық жауаптылықтың жеке-даралығы принципі. Заңды тұлғалардың жауаптылығын қолдаушылар өздерінің қарсыластарының бұл аргументін өте орынды деп бағалады.

1980 жылдардың аяғында Францияның жаңа Қылмыстық кодексін талқылау барысында туындаған бұл пікірталас өз жемісін берді және заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығының туындауының негізгі алғышарттарын жасап шығумен аяқталды.

1992 жылғы Францияның Қылмыстық кодексіне сәйкес қылмыстық жауаптылыққа мемлекеттен басқа кез келген заңды тұлға тартылуы мүмкін. Бұл жерде қылмыстық жауаптылыққа тартылуы мүмкін заңды тұлғаларды біз шартты түрде екі топқа бөліп қарастыруымызға болады. Бірінші кезекте бұл жеке құқықтағы заңды тұлғалар. Мысалы, коммерциялық қоғамдар, ассоциациялар, қорлар және т.б. азаматтық-құқықтық бірлестіктер. Сонымен қатар жауаптылыққа жасалған әрекетке Франция соттарының юрисдикциясы тарайтын кез келген шетелдік жеке құқық заңды тұлғалар да тартылуы мүмкін. Бұл заңды тұлғалардың бірінші тобы. Ал екінші топ жария құқықтың заңды тұлғаларынан тұрады. Франция Қылмыстық кодексінің алғашқы жобаларына заңды тұлғалардың бұл түрі енбей қалған болатын. Бірақ аталған мәселені заң шығарушы органдарда талқылау нәтижесінде қылмыстық жауаптылық жария құқықтағы заңды тұлғаларға да қолданылатын болды.

Франция Қылмыстық кодексі бойынша заңды тұлғаның қылмыстық жауаптылығы міндетті мына шарттарға байланысты туындайды:

1) қылмыстық іс-әрекет (әрекетсіздік) заңды тұлғаның пайдасына жасалуы тиіс;

2) заңды тұлғаның басшысы немесе өкілі арқылы жасалуы тиіс.

Жасалған қылмыстық әрекеттің заңды тұлғаның “пайдасына” жасалуы заңды тұлға қылмыстық әрекеттен ірі мөлшерде пайда табады. Бұл жерде мүліктік пайда туралы айтылып отыр. Бірақ Франция Қылмыстық кодексі бойынша заңды тұлға басқа да мақсаттар үшін жауапқа тартылуы мүмкін. Мысалы, заңды тұлға террористердің саяси және діни мақсатындағы террорлық әрекеттері үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылуы мүмкін.

Заңды тұлғаның қылмыстық жауаптылығының басты шарты – қылмыстық әрекетті заңды тұлғаның басшысы немесе өкілімен жасалуы керек. Нормативтік актілерге және құрылтай құжаттарына сәйкес заңды тұлғаның өкілі болып табылмайтын қатардағы қызметкерлер, техникалық қызметкерлер сияқты тұлғалардың қылмыстық әрекеті заңды тұлғаның пайдасына жасауы, заңды тұлғаның қылмыстық жауаптылығына әкеп соқпайды.

Францияда заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы кез келген қылмыстық әрекетке емес, тек нормативтік актіде көрсетілген қылмыстарға ғана туындайды. Франция Қылмыстық кодексіне сәйкес заңды тұлға келесідей қылмыстары үшін ғана жауаптылыққа тартылады: адамзатқа қарсы қылмыстар үшін, есірткі заттарын заңсыз тарату, адамдарға тәжірибе жүргізу, жеке өмірге қол сұғу, жалған ақпарат тарату, компьютерлік қылмыстар, терроризм, жалған ақша шығару, дискриминация, жеңгетайлық, ұрлаудың барлық түрі, қылмыстық топтарды құру, сенімге қиянат жасау. Заңды тұлғаның басшысы немесе өкілімен заңды тұлғаның пайдасына жасалған жоғарыда аталған кез келген қылмыс үшін жауаптылық туындайды.

Қылмыстық және түзеу санкцияларына мыналар жатады:

1) айыппұл;

2) 131-39 бапта көрсетілген жағдайларда қолданылатын санкциялар. Заңды тұлғаларға салынатын айыппұлдың максимал сомасы заңмен жеке тұлғаларға дәл сол қылмыстық әрекетті жасағаны үшін салынатын айыппұлдың 5 есе сомасынан кем болмауы керек 131-39 бабына сәйкес заң шығарушы өз қалауы бойынша заңды тұлғаның жасаған қылмысы үшін төмендегі көрсетілген жазаның біреуін немесе бірнешеуін қолданады:

1) Тарату (Ликвидация) – егер заңды тұлға өзінің қызметінің алдына қойған мақсатынан қылмыс жасау үшін бас тартты деп айып тағылса немесе заңды тұлға қылмыс немесе құқыққа қайшы әрекет жасағандығы үшін, егер ол қылмысты жеке тұлға жасаса да 5 жылдан жоғары түрмеге қамауға алатындай жазаланатын болса қолданылады.

2) Тыйым салу – өмір бойы немесе 5 жыл мерзімге тікелей немесе

жанама бір немесе бірнеше кәсіпкерліктің түрлерімен айналысуға салынады.

3) 5 жыл мерзімге сот қадағалауына беріледі.

4) Жабылу – қылмыс жасады деп айып тағылған кәсіпорынды өмір бойға не 5 жыл немесе одан да көп мерзімге жабу.

5) Айыру — мемлекеттік ұйымдармен шарт жасасу құқығынан 5 жыл немесе одан да көп мерзімге айыру.

6) Тыйым салу — халықтан қандай да бір қор жинауға 5 жыл

немесе одан да көп мерзімге тыйым салу.

7) Тыйым салу — 5 жыл немесе одан да көп мерзімге чекті көрсеткен адамға шоттан ақша со-

масын алуға құқық беретін чектен басқа чектер шығаруға тыйым салынады.

8) Қылмыстық әрекетті жасауға арналған немесе қылмыстық әрекеттен алынған затты тәркілеу.

9) Соттың қаулысын бұқаралық ақпарат құралдарында, баспа құралдарында жариялау.

Осылайша заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылық институты ұзақ уақыт қалыптасып, әртүрлі тәжірибелерден өтуінің нәтижесінде осындай жауаптылықтың туындауының шарттары жасалып және қылмыстық құқықтың жаңа субъектілерінің арнайы жазаларының жүйесі құрылды.

Бүгінгі күні Францияның сот тәжірибесі заңды тұлғалардың жеке тұлғалармен бірге емес, өзінің жеке жауаптылыққа тартылуын қалайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Никифоров А.С. *Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности.* – М.:АО "Центр ЮрИнфоР", 2002. – 204с.

2. Никифоров Б.С., Решетников Ф.М. *Современное американское уголовное право.* – М., Наука, 1990. – 256 с.

3. Есаков Г. А., Крылова Н. Е., Серебренникова А. В.. *Уголовное право зарубежных стран.* – М., 2009. – 336 с.

4. *Law Commission: A Criminal Code for England and Wai's (1989)7/ Law Com No. 177.*

5. Франция: *Правосудие //Российско-Французская серия В "Информационные учебные материалы".* – 1995. – №38

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL PROCEEDING**

УДК: 343.13
МРНТИ: 10.79.41

Т.Қалитова¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты 2 курс студенті,
e-mail: tolkyn_ktl@mail.ru*

*Ғылыми жетекші: Б.Х. Толеубекова – з.ғ.д., профессор, Абай ат.ҚазҰПУ,
Тарих және құқық институты Алматы қ., Қазақстан
e-mail: madina_khv@mail.ru*

**ЖАСЫРЫН ТЕРГЕУ ӘРЕКЕТІ СОТҚА ДЕЙІНГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ
ІС ЖҮРГІЗУ ПРОЦЕСІ РЕТІНДЕ**

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық-процестік заңнамасына анализ жасай отырып, жасырын тергеу әрекеттері туралы түсінік беру көзделген. Әсіресе, жаңа қылмыстық-процестік кодекс бойынша жасырын тергеу әрекеттерін жүргізу шарттары мен негіздеріне енгізілген өзгертулерді, яғни, оның бұрынғы күйі қалай болды және де қазіргі жағдайының қалай жүргізілетінін көрсету мақсаты алға қойылған. Мақсатқа жету барысында анализ, синтез, құқықтық-салыстырмалы әдіс, тарихи-құқықтық әдістер қолданылды.

Түйін сөздер: қылмыстық іс жүргізу, жасырын тергеу әрекеті, сотқа дейінгі процесс, тергеу судьясы

Калитова Т. ¹

*¹магистрант 2-курса Института истории и права КазНПУ им. Абая,
г. Алматы, Казахстан,
e-mail: tolkyn_ktl@mail.ru*

*Научный руководитель: Толеубекова Б.Х. – д.ю.н., профессор Института истории и права
КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан,
e-mail: madina_khv@mail.ru*

**НЕГЛАСНЫЕ СЛЕДСТВЕННЫЕ ДЕЙСТВИЯ
В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ**

Аннотация

В статье представлено толкование нового уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан о негласных следственных действиях. В частности, в новом Уголовно-процессуальном кодексе содержатся нормы об условиях и основаниях для проведения негласных следственных действий. Для достижения цели использовались такие методы как анализ, синтез, сравнительный и историко-правовые методы.

Ключевые слова: уголовное производство, негласные следственные действия, досудебный процесс, следственный судья.

T. Kalitova¹

¹master degree's student of 1 course of Institute of history and the laws of KAZNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan, e-mail: tolkyn_ktl@mail.ru

Scientific supervisor: B.Kh. Toleubekova – doctor of law, professor in Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan, e-mail: madina_khv@mail.ru

INFORMAL INVESTIGATIVE ACTIONS AS A PROCESS FOR PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract

The article provides for the interpretation of the new criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan on secret investigative actions. In particular, the new Criminal Procedure Code sets forth amendments to the conditions and grounds for conducting covert investigative actions, namely, what is its past condition and its current status. When the goal was achieved, methods were used as analysis, synthesis, legal and comparative, and historical and legal methods. In particular, the concepts of Kazakh judges, lawyers or authors working in this field were described.

Keywords: criminal case, informal investigative actions, pre-trial process, investigative judge

Кіріспе

Мақаланың өзектілігі. Жасырын тергеу әрекеті өзінің аты айтып тұрғандай тергеу әрекеті жасырын, құпия түрде өтеді. Сондықтан азаматтардың құқықтарын қорғау мәселесіне келген кезде біраз қарама-қайшылықтардың алдын алудың маңыздылығын ескерген жөн. Бұл мәселе қылмыстық процестегі жасырын тергеу әрекетін жан-жақты зерттеу қажеттілігін көрсетіп тұр. 2014 жылы Қазақстан Республикасында жаңа қылмыстық-процестік кодекс қабылданып, 2015 жылдың 1 қаңтарынан қана бастап қолданысқа енгізілген болатын. Бұл кодекске кірген жаңа ұғымдардың бірі – жасырын тергеу әрекеті. Ұғымның жаңашылдығы оның толыққанды зерттелуін қажет етеді.

ҚР ҚПК 7 бабының 12 тармақшасына сәйкес жасырын тергеу әрекеті дегеніміз – қылмыстық-процестік кодексте көзделген тәртіппен және жағдайларда сотқа дейінгі іс жүргізу барысында өздерінің мүдделеріне қатысы бар қылмыстық процеске тартылған тұлғаларға хабарламай жүргізілетін әрекет [1]. Бас әскери прокурордың көмекшісі әділет полковнигі Тимур Құндықбаевтың айтуынша жасырын тергеу әрекеттері ойда жоқта пайда болған жоқ, ол 1994 жылдың 15 қыркүйегінде қабылданып, қолданыста жүрген «Жедел іздестіру қызметі туралы» Заңынан алынып отыр, яғни қылмыстық істер бойынша өткізілетін жедел-іздестіру шаралары процессуальды рәсімделген жаңа тараумен толықтырылып, «жасырын тергеу әрекеттері» санатына ауысып отыр [2]. Сонда жасырын тергеу әрекетін ескі заңнан алынып, жаңартылған не жетілген ұғым деп айтсақ болады.

Мақаланың мақсаты. Зерттеу жұмысының

мақсаты жаңа қылмыстық процестік заңнамаға анализ жасай отырып, жасырын тергеу әрекетінің болмысын ашу. Мақсатқа жету үшін зерттеу жұмысы келесі міндеттерді айқындайды.

а) Жасырын тергеу әрекеті ұғымының мәні мен оның түрлері;

б) Жасырын тергеу әрекеттерін жүргізу шарттары мен негіздеріндегі өзгерістер;

с) Жасырын тергеу әрекеттерін жүргізу кезіндегі азаматтардың құқықтары.

Әдістемелік негізі. Жұмысты жазу барысында мынандай әдістер қолданылды: анализ, синтез, құқықтық-салыстырмалы әдіс, тарихи-құқық әдіс.

Негізгі бөлімі.

1. Жасырын тергеу әрекеттері қазіргі қолданыстағы ҚР ҚПК 30 тарауды, 231-251 баптарды құрайды. Жаңа Қылмыстық процессуалдық кодексте жасырын тергеу әрекеттерінің түрлері көрсетілген, бірінші, адамды немесе орынды жасырын аудио және бейне бақылау, екінші, электр (телекоммуникация) байланыс желілері арқылы берілетін ақпаратты жасырын бақылау, ұстап қалу және түсіріп алу, үшінші, абоненттер немесе абоненттік құрылғылар арасындағы қосылулар туралы ақпаратты жасырын алу, төртінші, компьютерлерден, серверлерден және ақпаратты жинауға, өңдеуге, жинақтауға және сақтауға арналған басқа да құрылғылардан ақпаратты жасырын түсіріп алу, бесінші, пошта жөнелтілімдерін және өзге де жөнелтілімдерді жасырын бақылау, алтыншы, орынға жасырын кіру немесе оны тексеру, жетінші, адамды немесе орынды жасырын байқауға алу, сегізінші, ҚР 3.07.2017 ж. №84-VI Заңымен алынып тасталды, тоғызыншы, жасырын бақыланатын сатып алу, оныншы, жасырын

ендіру немесе қылмыстық әрекетті имитациялау жүзеге асырылады.

Тергеуші не анықтаушы жасырын тергеу әрекетін жүргізілуі қажет деп тауып, анықтау органына тиісті тапсырма береді. Жасырын тергеу әрекеттері сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның не осы Кодексте тиісті қаулы шығаруға уәкілеттік берілген өзге лауазымды адамдардың уәжді қаулысы негізінде тергеу судьясының, соттың санкциясымен жүргізіледі. Жасырын тергеу әрекетін жүргізу туралы қаулы шығарылғанынан кейін жиырма төрт сағат ішін көрсетілген тергеу әрекетін жүргізудің негізділігін растайтын материалдармен бірге тергеу судьясына ұсынылады. Қосымша материалдарды талап етіп алдыру қажет болған жағдайларда, қаулыны белгіленген мерзімнен асырып, бірақ жиырма төрт сағаттан аспайтын мерзімде қарауға жол беріледі. Жасырын тергеу әрекетін санкциялау барысында берілген ақпараттың анықтығына күмән болған кезде, тергеу судьясы қаулыны санкциялап, жиырма төрт сағат ішінде оның заңдылығын процестік прокурордың тексеруіне бастама жасауға құқылы. Процестік прокурор бес тәулік ішінде тиісті тексеру жүргізіп, оның нәтижелері туралы тергеу судьясын хабардар етуге міндетті. Санкциялануға жататын жасырын тергеу әрекеті отыз тәуліктен аспайтын мерзімде жүргізіледі. А.Н. Ахпанов пен А.Л. Ханның зерттеулері бойынша қаралып жатқан заңда сотқа дейінгі тергеу барысында уәкілетті орган прокурордың құзыретіне тергеу судьясының құзырына толығымен берілетінін атап өткен жөн. «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 12-бабының 2) тармақшасының 1) тармақшасы және «жедел-тергеу қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-тармағының 2) тармақшасы бойынша прокурорға тек санкция беру құқығын ғана қалдырады. 4. 12-бап, ол көбінесе алдын ала тергеу шеңберінде қамтылмайды. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінің қазіргі редакциясында прокурор заңда көзделген жағдайларда тек алдын ала тергеуді жүзеге асыратын тұлғаның (Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 193-бабының 6, 16-бөлімдері) әрекеттерін және (немесе) шешімін бекітеді.[3] Шынымен де, жаңа ҚР ҚПК тергеу судьясы мен прокурордың уәкілеттіліктеріне біршама өзгерістер әкелді. Сонымен қатар, қаулы келіп түскеннен кейінгі санкциялау мерзімі он екі сағатқа, ал қосымша материалдарды қарау мерзімі жиырма төрт сағатқа өзгертілген. 2. Бұрын сотқа дейінгі тергеп-тексеру органының қаулысы бойынша жасырын тергеу әрекеттерін жүргізуге санк-

цияны Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры және оның орынбасарлары, облыстардың прокурорлары және оған теңістірілген прокурорлар беретін еді, ал 2018 жылдың 1 наурызынан бастап жасырын тергеу әрекеттері сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның не ҚР ҚПК тиісті қаулы шығаруға уәкілеттік берілген өзге лауазымды адамдардың уәжді қаулысы негізінде тергеу судьясының, соттың санкциясымен жүргізіледі. Маңғыстау облыстық сотының төрағасы Жаксылық Алановтың зерттеуінше біздің бұрынғы одақтас көршілеріміздің көбі жасырын тергеу әрекеттерін санкциялауды сот бақылауына әлдеқашанақ беріп үлгерген. Мәселен, Латвияда осы тектес әрекеттер (олардың саны 11) тек қана сот шешімі негізінде жүргізіледі, Украинада 12 әрекеттің 9-ы бойынша сот санкция береді. Сондайақ, Молдова, Литва, Эстония, т.б. мемлекеттерде де осындай тәртіп қалыптасқан. Шын мәнінде, жасырын тергеу әрекеттерін сот арқылы санкциялау ол адамдардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын тиімді қорғауға мүмкіндік беретін басты тетік[4]. Көріп отырғанымыздай жасырын тергеу әрекетін санкциялауды тергеу судьясының жүргізуі тек біздің мемлекетте ғана емес өзге де көршілес елдеріміздеде қолдану кеңінен тараған, бұл оның тиімділігін көрсетеді.

Жасырын тергеу әрекетін жүргізу фактісі туралы мәліметтер және оның жүргізу нәтижесінде алынған ақпарат жасырын тергеу әрекеттері аяқталғанға дейін құпия болып табылады, оларды жария еткені үшін лауазымды адамдар немесе оны жүргізуге тартылған адамдар заңда белгіленген жауаптылықта болады. Жасырын тергеу әрекеттерін жүргізу әдістері, оларды жүргізетін адамдар, оның ішінде қызметін құпия немесе конспирациялық нысанда жүзеге асыратын адамдар туралы мәліметтер мемлекеттік құпияны құрайды және жария етілуге жатпайды.

3. Жасырын тергеу әрекеттерін жүргізу барысында адамның өмірі, тұрмыс-тіршілігі бақылауға алынады, сонда адамдардың құқықтарының шектелуіне әкеп соғады. ҚР Конституциясының 18 бабының 2 тармақшасы бойынша әркімнің өзінің жеке салымдары мен жинаған қаражатының, жазыққан хаттарының, телефон арқылы сөйлескен сөздерінің, почта, телеграф арқылы және басқа да жолдармен алысқан хабарларының құпиялылығы сақталуына құқығы бар. Бұл құқықты шектеуге заңда тікелей белгіленген реттер мен тәртіп бойынша ғана жол беріледі [5]. Конституцияға сүйенсек заңда жазылған белгілі бір ережелермен ғана адамның құқығы шектелуі мүмкін. Сонда жа-

сырын тергеу әрекеттері кімге қатысты және қашан қолданылады? ҚР ҚПК 232 бабының 4 тармақшасында жасырын тергеу әрекеттері мына негіздердің бірі болған кезде: 1) жасағаны үшін санкциясы бір жылдан бастап және одан да жоғары мерзімге бас бостандығынан айыру жазасын көздейтін қылмыстар туралы істер бойынша; 2) қылмыстық топ дайындайтын және жасайтын қылмыстар бойынша жүргізіледі. Және де жекелеген адамдардың өміріне, денсаулығына, меншігіне қатер төнген жағдайда, олардың арызы бойынша немесе жазбаша келісуімен, сотқа дейінгі тергеп-тексеру органының қаулысы негізінде, қаулы шығарылған кезден бастап жиырма төрт сағаттың ішінде прокурорды міндетті түрде хабардар ете отырып, жасырын тергеу әрекеттерін жүргізуге рұқсат етіледі. Судья А.Есимованың айтуынша адамның конституциялық құқықтарын қорғаудағы маңызды критерилерінің бірі азаматтардың өздеріне жасырын тергеу әрекеттерінің жүргізілгендігін хабарлау, бірақ олардың нәтижелерімен

таныстырмай-ақ хабардар етуі болып табылады. Бұл шараларды қолданатын адамдарды хабардар ету міндеті қылмыстық іс бойынша түпкілікті шешім қабылданған күннен бастап алты айдан кешіктірмей алдын ала тергеу органына, ал сотқа дейінгі тергеу органының дәлелді өтініші бойынша хабарлау мерзімі соттың рұқсатымен бір жылға ұзартылуы мүмкін [6].

Қорыта келгенде, жасырын тергеу әрекеті істің дереу ашылуына, дәлелдемелерді жинақтауға сонымен қатар істің жан-жақты қаралуына көп септігін тигізеді. Сот органдарына жасырын тергеу іс-әрекеттерін жалпы санкциялауға беру адам құқықтарын қорғауды күшейту мен қылмыстық процесті жаңғыртудағы прогрессивті қадам болып табылады. Соттар жасырын тергеу іс-әрекеттерін санкциялауды қараған кезде қолданыстағы заңнаманы дұрыс қолдану мақсатында құқық қорғау органдарының процессуалдық негіздерін жетілдіру жалғасады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік кодексі. – Алматы, 2014.
2. Құндықбаев Т. Жасырын тергеу әрекеттерін жүргізу шарттары мен негіздері. – Астана, 2016.
3. Аханов А.Н., Хан А.Л. Модернизация процессуальных основ судопроизводства в Республике Казахстан: проблемные вопросы //«Фемида», Республиканский юридический научно-практический журнал. – № 4(268). – 2018. –С.6-12
4. Аланов Ж. Жасырын тергеу әрекеттерін санкциялауды сот бақылауына беру уақыт күттірмейді //Заң газеті //Маңғыстау обл., 2017.
5. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы, 2017.
6. Есымова А. Санкционирование негласных следственных действий. – Астана, 2018.

УДК: 343.13

МРНТИ: 10.79.41

Э.П. Кенжибекова¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к., Алматы, Қазақстан
e-mail: danaestai@mail.ru*

ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІ ЖИНАУДЫҢ ӨЗГЕ ДЕ ПРОЦЕСУАЛДЫ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа

Дәлелдемелерді жинау ол фактілі деректерді табу мен бекітудің біртұтастығы болып табылады. Тергеу әрекеттері жөнінде айтатын болсақ, онда заңнама ҚР ҚПК және қылмыстық сот ісін жүргізу негіздері бойынша фактілі деректерді алудың және оны қылмыстық іске пайдаланудың талаптарын анықтаған. Ал дәлелдемелерді жинаудың өзге де әдістері жөнінде әңгіме басқаша.

Оларды процессуалдық заңнамамен көзделген және көзделмеген деп екі топқа бөлуге болады. ҚПК көзделгендерге жатады: түсініктемелер алу, құжаттар мен заттарды талап ету, ревизия және өзге де тексеру жүргізу жөнінде талап ету, бухгалтерлік есепті өз қаражаты бойынша қайта қалпына келтіру, заттар мен құжаттарды ұсыну қарастырылған.

Түйін сөздер: дәлелдемелер, қайнар көздер, дәлелдеу, тергеу әрекеттері, процессуалды әрекеттер, сотқа дейінгі тергеп-тексеру, құжаттарды талп ету, түсініктемелер, дәлелдемелерді жинау, фактілі деректер.

Кенжибекова Э.П. ¹

¹к.ю.н., ст.преподаватель кафедры «Юриспруденция» Института истории и права
КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан,
e-mail: danaestai@mail.ru

ИНЫЕ ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ СПОСОБЫ СОБИРАНИЯ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ

Аннотация

Ст. 122 УПК РК предусматривает возможность истребования предметов и документов следователем и судом, представления доказательств участниками процесса, должностными лицами и гражданами, но не определяет процедуры применения данных приемов.

В процессуальной литературе неоднократно отмечалась необходимость устранения этого недостатка. Такая мера была бы полезной с разных точек зрения. Более широкое использование приема истребования доказательств в ряде случаев сделает ненужным проведение выемки – действия, затрагивающие неприкосновенность жилища и сопряженного с немалыми затратами труда. В материалах дела получают более точное отражение сведений о том, откуда и по чьему волеизъявлению появилось доказательство: было ли оно истребовано следователем или представлено по инициативе владельца. Это обстоятельство имеет важное значение для оценки допустимости доказательства, ибо случаи, когда невозможно прояснить происхождение субъекта, не столь уж редки на практике.

Ключевые слова: доказательства, источники доказательств, доказывание, следственные действия, процессуальные действия, досудебное производство, истребование документов, объяснительные, собирание доказательств, фактические данные

E.P. Kenjibekova¹

¹Ph.D., senior lecturer Chair of jurisprudence of Institute of history and the right of KAZNPU
of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan mail: danaestai@mail.ru

OTHER PROCEDURAL WAYS OF COLLECTING EVIDENCE

Abstract

St. 122 the code of criminal procedure provides for the possibility of reclamation of objects and documents by the investigator and the court, presentation of evidence by participants in the process, officials and citizens, but does not determine the procedure for applying these techniques.

The procedural literature has repeatedly noted the need to address this shortcoming. Such a measure would be useful from different points of view. Greater use of admission the taking of evidence in some cases will make it unnecessary to conduct dredging activities that affect the privacy of the home, and the attended with considerable labor costs. In the case file will be more accurately reflected information about where and by whose will there was evidence: whether it was requested by the investigator or presented at the initiative of the owner. This is important for assessing the admissibility of the evidence, since cases where it is not possible to clarify the origin of the subject are not so rare in practice.

Keywords: evidence, sources of evidence, proof, investigative actions, procedural actions, pretrial proceedings, discovery of documents, explanatory notes, collection of evidence, evidence

Кіріспе. Қазіргі таңдағы заң күші бар қылмыстық процесуалдық заңның, яғни ҚР ҚПК-сі дәлелдемелерге қатаң талап қояды. Олай дейтініміз заңмен тиым салыған әрбір болған құқықбұзушылық бойынша дәлелдемелерді жинаудың әдістері мен кезеңдері процесітік заңмен айқындалады. Осы айтылғандардың негізінде ҚПК-сі дәлелдемелерді мынадай жағдайда қарастырады: 1) фактілер жөнінде мәліметтер; 2) фактілер жөніндегі мәліметтердің қайнар көздері; 3) фактілер жөніндегі мәліметтер мен олардың қайнар көздерін жинау, бекіту және тексеру тәртіптері мен құралдары.

Сонымен қатар, қылмыстық процесуалдық

заңнамада айтылған: «қылмыстық заңмен тиым салынған іс-әрекеттің бар екенін немесе жоқ екенін, күдіктінің, айыпталушының немесе сотталушының бұл әрекетті жасағанын немесе жасамағанын, оның кінәлілігін не кінәсіздігін, сондай-ақ істі дұрыс шешу үшін маңызы бар өзге де мән-жайларды анықтайтын нақты деректер қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер болып табылады» делінген [1].

Дәлелдемелердің анық дәлелдемелерге жатқызылуы олардың шынайы мағлұматтарға ие екендігін білдіреді. Дәлелдеу процесінде объективті ақиқатқа тек анық дәлелдемелер негізінде қол жеткізілуі мүмкін. Анық емес дә-

лелдемелер, олардың мән-жайларды айқындауда қолданылуы заңсыз, әділетсіз үкімнің шығарылуы секілді теріс салдардың туындауына әкеліп соқтыруы мүмкін [2, 138 б.].

Процестік (соттық) дәлелдемелер мәнісінің заманауи түсінігі жөнінде В.В. Коряковцев былай жазады: «... Қылмыстық процесте қылмыс оқиғасын тану және анықтау ретроспективті жолмен жүзеге асады. Дәлелдемелер және олардың кез келген материалдық заттың немесе құбылыстың басқа зат немесе құбылыстың әсерінен өзгеру немесе осындай әсердің іздерін (белгілерін) сақтау қабілетіне негізделген болған оқиға турасындағы мағлұматтар ретінде қалыптасуы осындай танудың ұғымы бұлып табылады. Ақпаратты қабылдау, алу және өңдеуді қоса алғанда, негізінде білім пайда болатын адамның ойлау қызметі қоршаған шынайылықтың көрініс табуының ең жоғары нысаны болып табылады» [3, 193 - 199 бб.].

Дәлелдеу – тергеуші мен соттың нақтылықпен толық сәйкестендіре отырып істің заңды мәні бар барлық мән-жайларды анықтауы тиіс процесс. Дәлелдеу дегеніміз қылмыстық процесс субъектілерінің істі дұрыс шешу үшін маңызы бар мән-жайларды анықтау мақсатымен заңмен белгіленген тәртіпті сақтай отырып атқаратын дәлелдемелерді жинау, зерттеу және бағалап қолдану қызметі болып табылады [4, 97 б.].

Сондай-ақ, аталған заңда қылмыстық іс бойынша қолданылатын дәлелдемелердің түрлері мен қайнар көздері де айтылады. Оның дәлелі болып ҚПК-нің 211 бабының 2 бөлігі табылады. Жалпы, сол дәлелдемелер түрлерінің арасында құжаттар маңызды орынға ие. Онда былай делінген: «Құжаттар жазбаша да, өзге нысанда да тіркелген мәліметтерді қамтуы мүмкін. Құжаттарға, процестік Кодекстің 122-бабында көзделген тәртіппен алынған, талап етіп алдырылған немесе ұсынылған түсініктемелер, түгендеулердің, ревизиялардың актілері, анықтамалар, салықтық тексерулер актілері, салық қызметі органдарының қорытындылары, сондай-ақ компьютерлік ақпаратты қамтитын материалдар, фото және кино түсірілімдер, дыбыс және бейне жазбалар да жатады» делінген.

Іс жүргізу әдебиетінде осы кемшілікті жою қажеттігі бірнеше рет атап өтілді. Мұндай шара әртүрлі көзқараспен пайдалы болар еді. Бірқатар жағдайларда дәлелдемелерді талап етуді неғұрлым кеңінен пайдалану тұрғын үйге қол сұғылмаушылықты қозғайтын және аз еңбек шығындарымен ұштасқан іс-әрекеттер алуды жүргізуді қажетсіз етеді.

Іс материалдарында дәлелдеме қайдан және кім-

ерік білдіруі бойынша пайда болғаны туралы мәліметтер неғұрлым дәл бейнеленеді: ол тергеуші талап еткен-болмағаны немесе иесінің бастамасы бойынша ұсынылғаны. Бұл мән-жай дәлелдемелердің рұқсат етілуін бағалау үшін маңызды мәнге ие, өйткені субъектінің шығу тегін анықтау мүмкін емес жағдайлар практикада сирек емес. Бұдан басқа, «кез келген жағдайға», яғни жеткілікті негіздер болмаған кезде заттар мен құжаттарды бекітпей алу мүмкіндігін болдырмау үшін жағдайлар жасалады.

Негізгі бөлім. Дәлелдемелерді талап ету – бұл іс бойынша іс жүргізудің кез келген кезеңінде танымдық жағдайға сәйкес келетін дәлелдеудің тәсілі, сондықтан процестің әрбір сатысында қолдануға болады. Осыдан дәлелдерді талап ету рәсімін барлық кезеңдер үшін әмбебап ретінде құрастыру керек. Бұған ҚПК-нің 122-бабын дәлелдемелерді талап ету тәртібін регламенттейтін Ережелермен толықтырумен, сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысындағы кез келген ережелермен немесе ҚПК-нің 122-бабында ұқсас рәсімдік ережелерді енгізумен қол жеткізуге болады.

Әмбебаптылық туралы пайымдаулар дәлелдемелерді ұсынуға да жатады. Заң процеске қатысушыларды, сондай-ақ лауазымды адамдар мен азаматтарды тек тергеу сатысында және сот сатыларында дәлелдемелер беру құқығын берсе де, іс жүзінде дәлелдемелер бар құжаттар мен материалдық объектілерді уәкілетті мемлекеттік органға жеткізулері тиіс. Осыған ұқсас объектілерді және олардың жеке белгілерін ұсыну фактісін куәландыру, менің ойымша, қылмыс туралы ауызша арыздарды заңмен талап еткендей, осындай маңызды дәлелдеме мәнге ие.

Дәлелдеудің ерекше тәсілдері азаматтар мен ұйымдар ұсынған дәлелдемелерді қабылдау болып табылады. Бұл жағдайда зат немесе құжат тергеушінің көз алдында оған ие адамдардың бастамасы бойынша пайда болады.

Айыптау қорғаушысы, жәбірленуші, азаматтық талапкер және азаматтық жауапкер дәлелдемелерді қосу туралы өтінішхаттарды мәлімдей отырып, дәлелдеуге қатысуға құқықтардың бірін іске асырады; кәсіпорындардың, мекемелердің, ұйымдардың басшылары дәлелдемелерді талап ету мен табыс ету арасындағы айырмашылықты тергеу органдарына еу-ға жібере отырып, бірінші жағдайда дәлелдеме материалын толықтыру бастамасы тергеушіден (соттан), ал екіншісінде – дәлелдеме материалын толтыру бастамасы тергеушіден (соттан), ал екіншісінде – дәлелдеме бар адамнан алынады.

Бұл жағдайлар үшін дәлелдемелер уәкілетті мем-

лекеттік органға берілетіні ортақ болып табылады. Бұл тәсілдерді жүзеге асырудың құрылымы мен неғұрлым орынды нысаны іс жүргізу әдебиетінде кеңінен талқылауға ұшырады. Бұл ретте айтылған пікірлерді жинақтап, дәлелдемелерді операциялар жиынтығы түрінде талап ету жөніндегі іс жүргізу қызметін, ал басқалары – дәлелдемелік материалға ие адамды сипаттауға болады.

Дәлелдемелерді талап ету:

1) адамға немесе ұйымға талапты жіберу;
2) талап етілетін объектіні жеткізу, объектінің осы фактісі мен жеке белгілерін материалдық істе көрсету;

3) дәлелдемелерді іске қосу.

Дәлелдемелерді ұсыну:

1) процеске қатысушының, кәсіпорынның, мекеменің, ұйымның лауазымды адамының, сондай-ақ кез келген азаматтың объектіні іске қосу туралы қолдау хатпен немесе өтінішпен затты немесе құжатты тергеушіге (сотқа) жеткізуін;

2) ұсыну фактісін, объектінің табылу мән-жайларын және жеке белгілерін іс материалдарында көрсетуді қамтиды;

3) өтінішті қарау және дәлелдемені қоса тіркеу туралы не объектіні оны ұсынған адамға қайтару туралы шешім қабылдау.

Осы жағдайлардың әрқайсысында тергеушінің объектіні зерттеу туралы құқықтық мәні бар өтінішті тіркеу және қарау, ұсынылған объектіні зерделеу, оны іске қосу туралы не қарау туралы қайтару туралы негізделген шешім қабылдау міндеті туындайды. Заттар мен құжаттарды беру талабы жазбаша нысанда қапталуы тиіс деп есептейтін авторлардың да пікірлерімен келіскен жөн.

Осымен тиісті емес объектіні алуға жол бермеу ғана емес, сонымен қатар кәсіпорындар мен ұйымдардың мүдделері қамтамасыз етіледі, өйткені ауызша сұрау бойынша затты немесе құжатты ұсыну тиісті құжаттың қайда бөлінетіні туралы мәселеде түсініксіз бола отырып, кәсіпорынның іс жүргізуді ұйымдастыруда із қалдырмас еді. Мысалы жазбаша сұрау салуды жасау қажеттілігі жөнінде кейбір авторлар былай дейді: «заттар мен құжаттарды заңсыз талап ету үшін де, оның ішінде іс жүзінде жүргізілген алу «ерікті беру» деп аталатын бүркемеленген жағдайларда да кедергі болады. Ақырында, істе жазбаша сұрау салудың болуы істе дәлелдемелердің пайда болу жолдарын түсіндіреді» [5, 87 б.].

Дәлелдемелерді алудың екеуі де дәлелдемелерді талап етудің немесе ұсынудың міндетті элементі тиісті объектіні ұсыну фактісін куәландыру және оның ерекшеліктерін көрсету болуы тиіс. Бұл үшін ең жақсы нысан болып хаттама, яғни заң

талаптарына сәйкес іс жүргізу әрекетінің жүргізілетін орны мен күнін, оның мазмұнын, басталу және аяқталу уақытын, оны жүргізуге қатысатын тұлғалардың шеңберін, осы дәлелдеуді қабылдауды қолдануды тіркейтін акт қызмет етеді.

Тексеру органдарының қызметін басқаруды, өзіндік әкімшілік-шаруашылық тексеруді қамтамасыз ететін шаруашылық бақылау нысаны болып табылатыны белгілі.

Бұл – әкімшілік құқық институты: бақылау-тексеру органдарының құрылымы, олардың қызметінің нысандары, тексерушілердің құқықтары, тексерушілердің міндеттері және т.б., мемлекеттік басқару саласындағы заңға тәуелді актілермен белгіленеді.

Тергеуші мен тексерушінің арасында тікелей құқықтық қатынастар жоқ: ҚПК-нің 122-ші бабы 2 бөлігіне сай тергеушіге кәсіпорынның, мекеменің, ұйымның шаруашылық қызметіне бақылауды жүзеге асыратын басшыға тексеру жүргізу туралы талаппен жүгінуге құқық береді. Тергеушінің ревизорлармен кейінгі іскерлік байланыстары олардың арасындағы құқықтық қатынастар болып табылмайды.

Осыдан, тергеушінің тексеру жүргізу туралы талабы дәлелдемелерді жинау тәсілдерінің бірі болып табылатыны келіп шығады.

Алайда кейбір ғалымдар тексеру барысында тексеру тағайындалудан бас тартып, қажет болған жағдайда сараптамаға жүгінуді ұйғарады. Мұндай ұсыныс қарсылық тудырады.

Тергеушінің тексеру жүргізуді талап ету құқығы тергеу практикасының маңызды қажеттіліктерін көрсетеді деп кейбір зерттеушілер атап көрсетеді. Осыған орай, П.К. Пошюнастың ойынша, әңгіме осы институттан бас тарту туралы емес, оның дамуы, ревизия жүргізу туралы талаптарды салаларға айналдыру туралы болуы тиіс. Заттарды талап ету және дәлелдеуді өз бетінше қабылдау, дәлелдемелерді жинау тәсілдерінің қалыптасқан жүйесінің тиімділігін арттыруға қабілетті [6, 97 – 99 бб.].

Құжаттық тексерумен кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың өндірістік және қаржы-шаруашылық қызметін тексерудің басқа (тексерулерден басқа) нысандарын, атап айтқанда, әкімшілік іс-әрекетінің экономикалық негізділігін, технологиялық тәртіптің сақталуын тексеруді, шаруашылық қылмыстарды тергеу кезінде туындайтын басқа да мәселелерді анықтауды, қауіпсіздік техникасы ережелерін бұзуды және т. б. қамтиды. Шаруашылық, қаржылық және өндірістік қызметтің қандай да бір учаскелерін іріктеп тексеру қажеттілігі тергеуші теріс пайдаланудың жекелеген

фактілерін анықтай отырып, олардың жаппай сипаты бар деп болжауға негіз болатынына жиі байланысты болады.

Олардың нақты көлемін сараптау арқылы анықтауға болады. Бұл міндетті шешу тексерушіден сарапшы қолдануға құқығы жоқ операцияларды орындауды талап етеді, атап айтқанда: материалдық құндылықтарды түгендеу, тексеру ұйымынан қажетті құжаттар мен материалдарды алу. Зерттеу объектілері да толық сәйкес келмейді: сарапшы оған тергеуші ұсынған және іс материалдарында көрсетілген құжаттар мен материалдық объектілерді зерделейді, тексеруші немесе тексеруші өзі материалдарды іздестіруді жүргізеді және оларды тексеру актісіне тіркейді.

Сондықтан ревизия мен құжаттық тексеру кейде сараптама алдында болады: соңғысы ревизия немесе тексеру кезінде анықталған ревизия жүргізу туралы талап құжаттарды талап ете отырып, бір қатарда қаралатын жағдайларда тағайындалады. Тексеру қызметін тергеушіге талап етілетін анықтамаларды, сипаттамаларды немесе өзге де жалпылама құжатты жасау екіталай; тексеру туралы талап пен актіні ұсыну арасында жеткілікті күрделі ережелер бойынша жүзеге асырылатын белсенді танымдық қызмет жатыр. Қылмыстық іс жүргізу заңымен реттелмегеніне қарамастан, күрделі танымдық кешен пайда болады: тергеуші іздерді жанама түрде – тексеруші арқылы көрсетеді. Тексерушінің нақты деректерді іздеуі тергеушінің инициативі бойынша жүзеге асырылады және белгілі бір шектерде оларға жіберіледі. Осы себепті тексеру жүргізу туралы талаптың іс жүргізу нысаны құжаттарды талап еткеннен гөрі неғұрлым күрделі болып табылады.

Тексеру мен құжаттық тексерулердің мәні және тергеуші мен ревизор (тексеруші) арасындағы өзара қарым-қатынастардың сипаты туралы баяндалған ұсынымдарды ескере отырып, ревизияны неғұрлым әмбебап сипат беру туралы, сондай-ақ оның барысына және тергеуші (сот) тарапынан бағыттауға ықпал ету мүмкіндігін күшейту туралы мәселені қоюға болады.

Мұндай көзқарас бұрышында:

1) өкілетті мемлекеттік органдардың тексеру жүргізуді талап ету құқығын тарату фактілер одан әрі зерттеуді және арнайы таным негізінде түсіндіруді талап етеді;

2) анықтау жүргізуші адамның, тергеушінің, прокурордың және соттың ревизия жүргізу туралы талаптары лауазымды адамдар үшін міндетті екенін көрсетумен толықтыру;

3) заңда тергеушінің тек ревизиялар ғана емес, сондай-ақ кәсіпорындардың, ұйымдардың, меке-

мелердің қызметіне өзге де зерттеулер жүргізуді талап ету құқығын бекіту;

4) тексеру (тексеру) тағайындау туралы қаулыны (ұйғарымды) онда жұмыс учаскелерін тиісті тексеру және тексерушілер жауап беруі тиіс нақты мәселелерді көрсете отырып, шығару қажеттілігін көздеу;

5) тексерістерді және тексерістерді тағайындау кезінде тергеушіге белгілі бір бейіндегі мамандарды бөлуді талап етуге, сондай-ақ тексеру мен тексерулерге қатысудан істің нәтижесіне жеткілікті құзыретті және мүдделі адамдарды жоюға құқық беруге құқылы.

Заңда көзделген дәлелдемелерді алу тәсілдері: заттарды немесе құжаттарды талап ету, процеске қатысушылар, азаматтар мен лауазымды адамдар ұсынған дәлелдемелерді қабылдау, сондай-ақ тексеру және құжаттамалық тексеру жүргізу туралы талап қарау, тінту, алу немесе басқа да тергеу әрекеттерінің бір түрі болып табылмайды. Осы тәсілдердің әрқайсысы-дәлелдемелерді алудың дербес тәсілі.

Қорытынды. Барлық осы тәсілдер жеткілікті құқықтық регламенттеу алуға тиіс. Осыған орай баяндалғандардың нәтижесінде мынадай қорытынды жасауға болады:

1) дәлелдемелерді жинау – бұл уәкілетті Субъектінің дәлелдемелерді қалыптастырумен аяқталатын нақты нақты деректерді іріктеп қабылдау мен қайта құрудың белсенді танымдық процесі. Мұндай ұсыныс тергеушінің, прокурордың, соттың алғашқы дәлелдеу кезеңіндегі қызметінің шығармашылық сипатын ашады, бұл қызметті «дайын дәлелдемелерді» іздеу және «иелену» ретінде түсіндіру мүмкіндігін жоққа шығарады;

2) дәлелдемелерді жинау жөніндегі қызметтің құрылымы іздестіру және танымдық ғана емес, сондай-ақ куәландыру және құқықтық қамтамасыз ету операцияларын де қамтиды. Дәлелдемелерді тіркеу іс жүргізу ғылымында таралған ұғымдарға қарамастан, дәлелдеудің дербес элементі емес, дәлелдемелерді жинаудың органикалық, ажыратылмайтын элементі; оның мәні тек қана сақтау ғана емес, сондай-ақ алынған нақты деректерді түрлендіру болып табылады;

3) дәлелдемелерді жинау қылмыстық процестің барлық сатыларында жүзеге асырылады және тиісті рәсімді сақтай отырып, әрбір сатыда алынған нақты деректер өз сапасын сақтай отырып және процестің кейінгі сатыларында дәлелдемелерге айналады;

4) тергеуші (сот) жүзеге асыратын, белгілі бір түрдегі іздердің ерекшеліктеріне сәйкес келетін және ондағы дәлелдемелік ақпаратты тиімді табу-

ға, қабылдауға және бекітуге, яғни дәлелдемелерді қалыптастыруға бейімделген іздестіру, танымдық және куәландыру операцияларының кешені ретінде тергеу әрекетін заңды түрде айқындауға құқылы;

5) өз қаражаты есебінен бухгалтерлік есепті қалпына келтіруді талап ету, заттар мен құжаттар-

тарды талап ету, үкімдерді кассациялық және қадағалау тәртібімен қайта қарауға дейін қабылдау, дәлелдемелерді жинау тәсілдері ретінде заңда көзделген дәлелдемелер алу тәсілдері, әдетте, дәлелдемелерді қабылдау және талап ету тәсілдері бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2018. – 344 б.
2. Толеубекова Б.Х., Грек Е.Н., Жуманбаева Н.А., Кенжибекова Э.П., Хведелидзе Т.Б. Уголовный процесс Республики Казахстан: Общая часть (в схемах). – Оқу-әдіст. құрал. – Алматы: Абай ат. ҚазҰПУ, 2015. – 179 с.
3. Коряковцев В.В. Понятие и основные свойства доказательств // Уголовный процесс. Общая часть: Учебник. – СПб.: Издат. Дом С. – Петерб. гос. ун-та, 2004. – 238 с.
4. Ерешев Е.Е. Қылмыстық іс жүргізу. Жалпы бөлім. Оқулық. – Алматы: «Өлке» баспасы. – 213 б.
5. Кокорев Л.Д., Кузнецов Н.П. Уголовный процесс: доказательства и доказывание. - Воронеж., 1995. – 272 с.
6. Пошюнас П.К. Документальная ревизия и ее значение в уголовном процессе. - Вильнюс., 2008. – 142 с.

УДК: 343.1

МРНТИ:10.79.01

Хведелидзе М.Ж. ¹

*¹магистр, специалист Управления науки КазНПУ им. Абая
e-mail: madina_khv@mail.ru*

СОГЛАСИТЕЛЬНОЕ ПРОИЗВОДСТВО: УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ И УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ОСНОВАНИЯ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Согласительные процедуры включены в уголовное судопроизводство Казахстана вместе с принятием нового УПК (2014г.), введенного в действие с 01.01.2015г. В качестве форм такого производства выступают сделка о признании вины и соглашение о сотрудничестве. Вместе с тем, первоосновой процессуального соглашения являются положения вновь принятого Уголовного кодекса РК (2014г.), который также введен в действие с 01.01.2015г.

Система и структура национального права таковы, что между предписаниями материального и процессуального права должны сохраняться взаимосвязь и согласованность, predeterminedные принципом единства материи и формы. Анализ соответствующих положений УК РК и УПК РК свидетельствует об определенных проблемах, препятствующих полноценной и эффективной реализации в судебной практике сделок о признании вины и соглашения о сотрудничестве.

Анализ отдельных положений УК РК и УПК РК свидетельствует о том, что законодателем допускается смешение понятий «деятельное раскаяние» и «соглашение о сотрудничестве», которые обладают разной правовой природой. Изучение этих аспектов автором положено в основу предложений по усовершенствованию отраслевого законодательства Казахстана.

Ключевые слова: сделка о признании, соглашение о сотрудничестве, согласительное производство, уголовный закон, уголовно-процессуальный закон, соотношение материи (содержания) и формы (процесса).

М.Ж. Хведелидзе¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУдың ғылым департаментінің маманы, магистрі

КЕЛІСІМ ӨНДІРІСІ: ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША НЕГІЗДЕР

Аңдатпа

Келісім рәсімдері жаңа ҚІЖК-нің қабылдануымен бірге Қазақстанның қылмыстық сот ісін жүргізуге енгізілді (2014 ж.), осындай іс жүргізудің нысандары ретінде кінәні тану туралы мәміле және ынтымақтастық туралы Ке-

лісім әрекет етеді. Сонымен қатар, жаңадан қабылданған ҚР Қылмыстық кодексінің (2014 ж.), 2015 жылдың 1 қаңтарынан бастап қолданысқа енгізілген

Ұлттық құқықтың жүйесі мен құрылымы материалдық және іс жүргізу құқығының ұйғарымдары арасында материя мен форманың бірлігі қағидаты алдын ала анықталған өзара байланыс пен келісушілік сақталуы тиіс. ҚР ҚК және ҚР ҚПК тиісті ережелерін талдау кінәні мойындау туралы мәмілелерді және ынтымақтастық туралы келісімді сот практикасында толыққанды және тиімді іске асыруға кедергі келтіретін белгілі бір проблемалар туралы куәландырады.

ҚР ҚК және ҚР ҚДЖК жекелеген ережелерін талдау заң шығарушының «іс жүзінде өкіну» және «ынтымақтастық туралы келісім» ұғымдарын әртүрлі құқықтық табиғатқа ие араластыруға жол берілетінін куәландырады. Автордың бұл аспектілерді зерттеуі Қазақстанның салалық заңнамасын жетілдіру жөніндегі ұсыныстардың негізіне алынған.

Түйін сөздер: тану туралы мәміле, ынтымақтастық туралы келісім, келісім өндірісі, қылмыстық заң, қылмыстық іс жүргізу заңы, материяның (мазмұнның) және нысанның (процестің) арақатынасы.

M.Zh. Khvedelidze¹

¹Master, specialist of the Department of Science of KazNPU named after Abai

CONCILIATION PROCEEDINGS: CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE GROUNDS UNDER THE LEGISLATION OF KAZAKHSTAN

Abstract

Conciliation included in the criminal proceedings of Kazakhstan together with the adoption of the new Criminal Procedure Code (2014), entered into force on 01.01.2015 as a form of this production are the plea bargain and cooperation agreement. At the same time, a fundamental principle of the procedural provisions of the agreement are the newly adopted Criminal Code of RK (2014), Which also entered into force on 01.01.2015.

The system and structure of the national law are such that between the requirements of substantive and procedural law should be preserved interplay and consistency, pre-defined principle of the unity of matter and form. An analysis of the relevant provisions of the Criminal Code and Criminal Procedure Code indicates the specific problems that hinder the full and effective implementation in judicial practice deals plea and cooperation agreement.

The analysis of certain provisions of the criminal code and the code of criminal procedure shows that the legislator may mix the concepts of «active repentance «and» cooperation agreement», which have different legal nature. The study of these aspects by the author is the basis of proposals to improve the sectoral legislation of Kazakhstan.

Keywords: deal of recognition, an agreement on cooperation, conciliation proceedings, criminal law, criminal procedure law, the ratio of matter (content) and form (the process).

Сделка о признании вины и соглашение о сотрудничестве – это две формы согласительного производства. Для их объединения в один институт потребовалось довольно длительное изучение зарубежного опыта сделки о признании вины. Дискуссионными были материально-правовые основания. Вместе с признанием этой сделки пришло понимание целесообразности включения в ее сферу соглашения о сотрудничестве. Соотношение их уголовно-правовой природы свидетельствует об определенных законодательных проблемах.

Казахстанский правовед У.С. Джекебаев указывал: «Сущность сделки о признании вины – неформальные переговоры между защитником обвиняемого и обвинителем, в результате которых обвиняемый соглашается признать себя в суде виновным, если ему будет инкриминировано менее тяжкое преступление, чем указано в обвинительном приговоре, или вынесен более мягкий приговор, либо и то и другое одновременно. Теоретически

это обосновывается тем, что заявление обвиняемого о своей виновности в совершении инкриминируемого ему преступления практически устраняет необходимость исследования доказательств по делу: если нет спора в отношении иска (adversary proceeding), а следовательно, и в отношении фактических обстоятельств дела, то нет необходимости в вердикте присяжных». Первоосновой для согласительных процедур выступают материально-правовые нормы, без которых предпосылки для предвидения специфических правил (процедур) в УПК РК появиться не могут.

С процессуальной точки зрения преимуществом является достижение компромисса в вопросе о возмещении вреда. С уголовно-правовой точки зрения – лицу вменяется менее тяжкое деяние, чем смягчается его ответственность. Таким образом, сделка о признании вины является эффективным способом защиты интересов сторон, отражением «меновой концепции права». Соглашение о сотрудничестве отличается от сделки о признании

вины тем, что от лица, изъявившего желание сотрудничать, не требуется признания в совершении им преступления. Это отличие предопределено различиями в целях форм согласительства. Целью сотрудничества выступает стимулирование положительных посткриминальных поступков. Как утверждает А.В. Шидловский, «внедрение в уголовное судопроизводство досудебного соглашения о сотрудничестве направлено на реализацию целей уголовной ответственности и ее неотвратимости, заглаживание вреда, причиненного преступлением, возмещение вреда потерпевшему, и, главное – поощрение и стимулирование позитивного посткриминального поведения виновного». Какого-либо акцента о наличии или отсутствии спора в отношении иска в законе не содержится. Эти и иные отличия, не учтены в нормах УК РК, составляющих материальную основу согласительного производства.

В п.11 ч.1 ст.53 УК РК обстоятельством, смягчающим уголовную ответственность и наказание, предусматривается «активное содействие раскрытию уголовного правонарушения, изобличению других соучастников уголовного правонарушения и розыску имущества, добытого в результате уголовного правонарушения»; устанавливается основание для назначения более мягкого наказания в случаях выполнения лицом всех условий процессуального соглашения (ч.3 ст.55 УК РК). Лицо, впервые совершившее преступление, может быть освобождено от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием, под которым понимается целый комплекс признаков: явка с повинной, содействие раскрытию, расследованию уголовного правонарушения, заглаживание вреда (ч.1 ст.65 УК РК). Статья 67 УК

РК устанавливает основание для освобождения от уголовной ответственности, в виде выполнения лицом всех условий процессуального соглашения. Ограничений для его применения в УК не содержится. Основания для освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием и в связи с выполнением условий процессуального соглашения регулируются в разных статьях УК РК (ст.65 и ст.67 соответственно). Деятельное раскаяние и соглашение о сотрудничестве – суть разные уголовно-правовые явления.

В соответствии с п.2 ч.1 ст.612 УПК РК соглашение о сотрудничестве может иметь место «по всем категориям преступлений при способствовании раскрытию и расследованию преступлений, совершенных преступной группой, особо тяжких преступлений, совершенных иными лицами, а также экстремистских и террористических преступлений». Прямое толкование этого положения может быть следующим: субъект соглашения о сотрудничестве должен способствовать раскрытию и расследованию: а) преступлений, совершенных преступной группой; б) особо тяжких преступлений, совершенных иными лицами; в) экстремистских и г) террористических преступлений. В случаях: п. а) – субъект является участником преступной группы; п.б) – субъект не имеет отношения к совершению кем-либо иным особо тяжкого преступления; п.п. в) и г) – субъект является участником совершения этих преступлений, либо субъект не имеет отношения к совершению этих преступлений.

Сравнительный анализ признаков деятельного раскаяния и соглашения о сотрудничестве говорит о различиях, препятствующих их пониманию как имеющих равное содержание, что видно из таблицы 1:

Таблица 1.

Признаки, отличающие деятельное раскаяние от соглашения о сотрудничестве

№ п/п	Характер и содержание признаков	Деятельное раскаяние	Соглашение о сотрудничестве
1	2	3	4
1.	Обязательное заглаживание вреда, нанесенного преступлением	ч.1 ст.65 УК РК	не предусмотрено
2.	Применение в отношении лиц, совершивших уголовный проступок	ч.1 ст.65 УК РК	не применяется
3.	Совершение лицом преступления впервые	ч.1 ст.65 УК РК	не предусмотрено
4.	Явка с повинной	обязательное условие – ч.1 ст.65 УК РК	не предусмотрено
5.	Участие защитника	в общем порядке – ст. ст.66, 68-70 УПК РК	обязательно -п.11) ч.1 ст.67 УПК РК
6.	Отношение лица к своей виновности в совершении преступления (проступка)	обязательное добровольное обращение лица в уполномоченный орган или суд о совершенном им деянии в порядке явки с повинной – ст.182 УПК РК	признания вины не требуется

1	2	3	4
7	Применение по делам о террористических и экстремистских преступлениях, преступлениях, совершенных в составе преступной группы, преступлениях против половой неприкосновенности малолетних, о тяжких и особо тяжких преступлениях против личности	не применяется – ч.2 ст.65 УК РК	применяется по всем категориям преступлений – п.2) ч.1 ст.612 УПК РК
8	Оказание содействия раскрытию и расследованию особо тяжких преступлений, совершенных иными лицами	не применяется	применяется – п. 2) ч.1 ст.612 УПК РК
9.	Процессуальный момент реализации лицом своего права	с момента регистрации заявления лица, явившегося с повинной, в Едином реестре досудебных расследований и до окончания досудебного расследования – ст.179 и ст.294 УПК РК	с начала досудебного расследования и до стадии исполнения приговора включительно – ч.3 ст.618 УПК РК

Требующим своего восполнения, на наш взгляд, является отсутствие в УК РК положений, связанных с более четким размежеванием деятельного раскаяния от соглашения о сотрудничестве. Тому подтверждением является полное отсутствие в УК РК каких-либо установлений по поводу соглашения о сотрудничестве в части, отражающей содержание такого сотрудничества. При этом положение ст.67 УК РК об освобождении от уголовной ответственности носит общий характер и имеет отношение к любой форме процессуального соглашения, что порождает неверное толкование этих норм. Например, М.Сисенова пишет, что предметом сотрудничества обвиняемого с государственными органами досудебного расследования является «явка с повинной, активное содействие раскрытию и расследованию преступления, изобличению и уголовному преследованию других соучастников преступления, розыску имущества, добытого в результате преступления». Это является спорным потому, что, во-первых, соглашение о сотрудничестве может иметь место как в досудебном, так и судебном производствах, а явка с повинной – только на этапе регистрации заявления; во-вторых, соглашение о сотрудничестве предполагает соблюдение особого порядка его заключения и рассмотрения уголовного дела в суде, тогда как деятельное раскаяние не находит никакой специальной регламентации в УПК РК.

Так, Р.Р. Саркисянц пишет: «Общий смысл соглашения о сотрудничестве состоит в том, что обвиняемый активно содействует следствию, вследствие чего может рассчитывать на смягчение уголовной ответственности». Деятельное раскаяние понимается как «моральное осуждение виновным совершенного им преступления. Оно проявляется в активных действиях. Перечень действий, подпадающих под деятельное раскаяние и могущих послужить основанием освобождения от уго-

ловной ответственности, содержится в статье 65 УК». Под формами деятельного раскаяния законодатель подразумевает: явку с повинной; содействие раскрытию преступления; заглаживание иным образом вреда, нанесенного преступлением. Характеризуя деятельное раскаяние, Е.В. Новикова пишет: «Идея достаточна проста. Поведение человека после совершения им преступления выражает его отношение к происшедшему и может проявляться по-разному. Для стимулирования позитивного посткриминального поведения предусматривается возможность освобождения от уголовной ответственности, в том числе и в связи с деятельным раскаянием».

Деятельное раскаяние не всегда связано с явкой с повинной. Это оправдано в условиях действия УК РК 1997 г., в котором еще не было процессуального соглашения о сотрудничестве. В новом УК РК деятельное раскаяние связано с явкой с повинной и в этом случае оно может иметь место только в досудебном производстве. Как указывает В.Н. Бибило, «изолированное же их существование не имеет смысла, поскольку явка с повинной как само по себе событие не будет иметь значения присущего ее природе». Соглашение о сотрудничестве не связано напрямую с явкой с повинной, однако деятельное раскаяние вполне может быть трансформировано в процессуальное соглашение, заключаемое на любой стадии производства по делу.

А.Н. Нажимов указывает, что в новом УК РК редакция ч.2 ст.65 «дает ясное представление о том, что институты деятельного раскаяния и процессуального соглашения о сотрудничестве не совпадают и преследуют разные цели. В ч.2 ст.65 УК прежней редакции имелась норма, в которой содержались элементы соглашения о сотрудничестве... Исключение данной нормы из новой редакции УК РК является новизной деятельного раская-

ния и направлено на снятие противоречий в правоприменительной практике».

Ни в УПК РК, ни в УК РК не раскрывается сущность предмета соглашения о сотрудничестве за исключением упоминания в п.2) ч.1 ст.612 УПК РК о том, что оно имеет место «при способствовании раскрытию и расследованию преступлений, совершенных преступной группой, особо тяжких преступлений, совершенных иными лицами, а также экстремистских и террористических преступлений». По смыслу ст.616 и ст.619 УПК РК в самом процессуальном соглашении о сотрудничестве каких-либо предписаний о предмете сотрудничества в соглашении нет. Мы солидарны с В.И. Самариным во мнении о том, что «соглашение (о

о сотрудничестве) должно содержать только указание на действия, которые обязуется совершить подозреваемый, обвиняемый) (за исключением признания вины в совершенном преступлении)».

Противоречие состоит в том, что в ст. 65 УК РК достаточно полно раскрывается сущность деятельного раскаяния как одного из оснований освобождения от уголовной ответственности, а в ст.67 только констатируется, что выполнение условий процессуального соглашения может влечь освобождение от уголовной ответственности. При этом материальное содержание соглашения о сотрудничестве закрепляется в процессуальном законе (п.2) ч.1 ст.612 УПК РК), что требует внесения в УК РК корректировок.

Литература:

1. Бибило В.Н. Уголовно-процессуальное значение явки с повинной // *Материалы Международной науч.-пр. конфер., посв. 90-летию юридического факультета БГУ «Теоретико-методологические и конституционные основы устойчивого развития национальной правовой системы в условиях глобальных и региональных процессов в контексте защиты прав человека и построения правового государства», ноябрь 2015. – Минск, 2015. С. 490-493.*
2. Джекебаев У.С. Уголовно-правовые и криминологические проблемы легализации сделок о признании вины // *Право и государство. 2002. №2. С.55-58*
3. Лесниевски-Костарева Т.А. *Словарь-справочник уголовного права. М.: Норма – ИНФРА – М, 2000//электронный ресурс.*
4. Нажимов А.Н. Сделка о признании вины в уголовном праве Республики Казахстан // *Фемида. 2016. №3(243). С.34-37.*
5. Новикова Е.В. Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием // *Материалы Международной науч.-пр. конфер., посв. 90-летию юридического факультета БГУ «Теоретико-методологические и конституционные основы устойчивого развития национальной правовой системы в условиях глобальных и региональных процессов в контексте защиты прав человека и построения правового государства», ноябрь 2015. – Минск, 2015. С. 516-518.*
6. Пащуканис Е.Б. *Избранные произведения по общей теории государства и права. – М., 1980. С.167-169.*
7. Рахметов С.М. Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием // *Уголовное право Казахстана (Общая часть): Учебник для вузов/ под ред. д.ю.н. И.И. Рогова и к.ю.н. С.М. Рахметова. – Алматы: ТОО «Баспа», 1998. С.226-229.*
8. Самарин И.В. Досудебное соглашение о сотрудничестве в уголовном законодательстве Республики Беларусь. Часть I. // *Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс]/ ООО «ЮрСпектр». – Минск, 2016.*
9. Саркисянц Р.Р. Соглашение о сотрудничестве как новый термин в уголовном процессе // *КриминалистЪ. 2001. №1(8). С.57-60.*
10. Сисенова М. Процессуальное соглашение о сотрудничестве // *Фемида. 2016. №8 (248). С.18-21.*
11. Федотова Д. Уголовно-процессуальные особенности согласия с обвинением при заключении досудебного соглашения о сотрудничестве // *Российский следователь. 2016. №10. С.19-22.*
12. Шидловский А.В. Применение лишения свободы в случае выполнения обязательств досудебного соглашения о сотрудничестве // *Материалы Международной науч.-пр. конфер., посв. 90-летию юридического факультета БГУ «Теоретико-методологические и конституционные основы устойчивого развития национальной правовой системы в условиях глобальных и региональных процессов в контексте защиты прав человека и построения правового государства», ноябрь 2015. – Минск, 2015. – С.507-509.*

**ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
LAW-ENFORCEMENT ACTIVITY**

УДК:347.965
МРНТИ: 10.71.61

Г.У. Газизгалиевич¹

*¹Сулейман Демирел атындағы университет,
«БМ030100 – Құқықтану» мамандығының магистранты*

*Ғылыми жетекшісі: Ш.Ш. Шарипов – з.ғ.д., профессор, Сулейман Демирел атындағы
университет, құқық және әлеуметтік ғылымдар факультеті,
Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы*

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДВОКАТУРА ИНСТИТУТЫ ЖӘНЕ
ОНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАБИҒАТЫ**

Аңдатпа

Адвокатура жеке әлеуметтік институт ретінде бірден пайда болмайды. Оның ұйымдық құрылымы мемлекеттіліктің дамуына және мемлекеттің осы (нақты) түріне тән құқықтық жүйенің дамуына қарай қалыптасады. Адвокатураның жұмыс істеуінің отандық тәжірибесі монографиялық зерттеулер деңгейінде ғылыми талдауға ұшыраса да, онда отандық және тиісті шетелдік тәжірибе толық көлемде ескерілмеген. Адвокаттық қызметтің ұйымдық негіздерін қарау және мемлекеттердің дамуының әртүрлі кезеңдерінде оның ұйымдық құрылымын трансформациялау тәсілдерін талдау адам құқықтарының халықаралық стандарттарын сақтауды ескере отырып, адвокатура қызметінің ұйымдық негіздерін оң өзгертудің мүмкін жолдарының заңдылықтарын анықтау.

Түйін сөздер: Адвокатура, адвокаттық қызмет, адвокатура міндеттері, адвокаттық мәртебе, адвокатура мәні.

Газизгалиевич Г.У. ¹

*¹Магистрант специальности «БМ030100 – Юриспруденция»
Университет имени Сулеймана Демирел*

*Научный руководитель: Шарипов Ш.Ш. – д.ю.н., профессор старший
преподаватель кафедры Юриспруденция Университет имени Сулейман Демирел*

**ИНСТИТУТ АДВОКАТУРЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
И ЕГО ПРАВОВАЯ ПРИРОДА**

Аннотация

Адвокатура как частный социальный институт появляется не сразу. Его организационная структура определяется развитием государственности и развитием правовой системы, присущей конкретной форме государства. Хотя отечественный опыт адвокатской работы подвергался научному анализу на уровне монографий, он не имеет полного отечественного и зарубежного опыта. Рассмотрены организационные основы адвокатской деятельности и анализ ее организационной структуры на разных этапах развития государств, определение закономерностей возможных путей внесения положительных изменений в организационные основы адвоката с учетом соблюдения международных стандартов в области прав человека.

Ключевые слова: Адвокатура, адвокатская деятельность, обязанности адвокатуры, статус адвокатуры, сущность адвокатуры.

G.U. Gazizgalievich¹

¹Master`s degree 6M030100-Jurisprudence, Suleyman Demirel university

Scientific leader : S.S. Sharipov – d.o.l., professor senior teacher of law,
University named after Suleiman Demirel

INSTITUTE OF LEGAL PROFESSION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND ITS LEGAL NATURE

Abstract

The advocacy does not appear immediately as a private social institution. Its organizational structure is shaped by the development of statehood and the development of a legal system inherent in that particular form of state. While the domestic experience of the advocacy work has been subject to a scientific analysis at the level of monographs, it does not have full domestic and foreign experience. Reviewing the organizational foundations of the lawyer activity and analyzing its organizational structure at different stages of the development of the states, determining the patterns of possible ways in which positive changes can be made to the organizational bases of the lawyer, taking into account the observance of international human rights standards.

Keywords: Advocacy, advocacy activities, duties of a lawyer, advocacy status, law firmness.

Кіріспе

«Адвокатура» ұғымының анықтамасы берілмеген Адвокатура туралы ережеге қарағанда, ол «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының Заңында толықтай мағынасын ашады. Адвокатура – кәсіби адвокаттар қауымдастығы. Өз кезегінде, адвокат, заңда белгіленген тәртіппен адвокат мәртебесін және адвокаттық қызметті жүзеге асыру құқығын алған тұлға ретінде құқықтық мәселелер жөніндегі тәуелсіз кәсіби кеңесші ретінде айқындалады. Осылайша, адвокатура ұғымы тікелей түрде Адвокаттық қызмет ұғымымен және одан туындайтын ұғымдармен байланысты. Революцияға дейінгі әдебиеттерде «адвокатура» термині екі мағынада қолданылды: сотта бөтен мүдделерді жүргізу бойынша кәсіби қызмет ретінде және адвокаттардың т.б. өзін осы мамандыққа арнаған тұлғалардың класы санатында ажыратылды.

«Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сай адвокаттық қызмет – адвокат мәртебесін алған адамдар, жеке және заңды тұлғаларға олардың құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін қорғау, сондай-ақ сот төрелігіне қол жеткізуді қамтамасыз ету мақсатында кәсіби негізде көрсететін білікті заң көмегі [1].

Негізгі бөлім

Адвокаттың қызметі мынадай құрамдас бөлшектерден тұрады:

- білікті заң көмегінің болуы;
- білікті заң көмегі кәсіби негізде көрсетілуі тиіс;
- білікті заң көмегін «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының

Заңында белгіленген тәртіппен адвокат мәртебесін алған адамдар ғана көрсетеді;

– білікті заң көмегі азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін қорғау мақсатында ұсынылады;

– адвокаттық қызмет сот әділдігіне қол жеткізуді қамтамасыз етуге бағытталған.

Адвокатура туралы ережеде «Адвокаттық қызмет» және «адвокатура» ұғымдары тікелей берілген жоқ. Олардың мәнін заң шығарушы адвокатураның міндеттерін белгілеу арқылы анықтауға тырысты. Сонымен қатар, адвокатура ұғымы адвокаттық қызметпен айналысатын адамдардың ерікті бірлестіктері ретінде «адвокаттар алқаларының» анықтамасынан шығарылды [2]. Адвокатура ұғымы және оның мазмұны туралы айта келе, Адвокатура туралы заңдағы адвокатура ұғымының тұжырымдамалық ерекшелігі және адвокатура туралы ереже көрсетілген актілер адвокатураның орнын әртүрлі деңгейде анықтайды.

Адвокатура туралы ереже адвокаттық қызметті құқық қорғау қызметінің кейбір нысаны немесе тіпті қосалқысы ретінде қарастырады. Бұл, атап айтқанда, кеңес адвокатурасының міндеттерін тұжырымдауда анық байқалады. Адвокатураның рөлі құқық қорғау жүйесіндегі еңбекті бөлуге негізделген және күдіктіге, айыпталушыға немесе сотталушыға сотта қорғау құқығын қамтамасыз етуге, консультациялық көмек көрсетуге және азаматтық сот ісін жүргізуде өкілдік етуге негізделген. «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңында алғаш рет заң шығарушы адвокатураға анықтама берді. Адвокатура туралы ережеде адвокатура ұғымы осы институттың міндеттерінен жанама түрде, сондай-ақ адвокаттар бірлестік-

терін – «адвокаттар алқаларын» анықтау арқылы шығарылған болатын. Осы заң адвокатура ұғымының негізгі ұғымын адвокаттық қызмет деп санайды. Адвокаттық қызмет субъектісі тек қана адвокат, яғни заңда белгіленген тәртіппен адвокаттық мәртебе алған құқықтық мәселелер жөніндегі кәсіби кеңесші болып табылады. Адвокаттық мәртебені алудың шарттары мен тәртібі адвокаттың кәсіпқойлығының кепілі болып табылады. Кәсіпқойлық сонымен қатар адвокат үшін құқықтық көмек көрсету қызметінің негізгі түрі, сондай-ақ оларға көрсетілетін көмек сапасының белгілі бір кепілдігі бар екенін білдіреді. Бұл өзге субъектілер (нотариустар, прокуратура, заң фирмалары және т.б.) көрсететін құқықтық көмектен ерекшеленетін адвокаттық қызметтің басты белгілерінің бірі болып табылады. Осыған «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы ерекше назар аударады, ол адвокаттық қызметті құқықтық көмектің өзге нысандарынан ажыратуға мән береді. «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заң Адвокатура туралы Ережемен салыстырғанда адвокатураның кәсібилігін арттыруға бағытталған бірқатар қадам жасады. Осылайша, қазір адвокаттық мәртебеге үміткерлерді аттестаттаудан өткізу арқылы адвокаттық қызметке рұқсат беру критерийлерін анықтаудың формалды тәсілі алынып тасталды. Бұдан басқа, жоғарыдағы Заңға сәйкес қасақана қылмыс жасағаны үшін сотталған адам адвокаттық мәртебеге үміткер адамдардың арасынан тікелей алып тасталғаны маңызды. Қаралып отырған адвокатура туралы екі актінің айырмашылығы шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ адамдарды қазақстандық адвокатураға жіберу туралы мәселе бойынша да көрінеді. Егер Адвокатура туралы ереже үміткерлерден Қазақстан азаматтығының болуы адвокаттық статус алу үшін қатаң талап етсе, онда қазіргі уақытта қолданылып жүрген Заңға сай белгіленген шарттарға сәйкес келетін кез келген шетелдікке қазақстандық адвокат мәртебесін алуға жол бере отырып, мұндай шектеулер алынып тасталынған. Адвокаттар көрсететін заң көмегі түрлерінің тізбесі толық емес екенін тағы да атап өткен жөн, бұл заң техникасы тұрғысынан дұрыс, өйткені нақты тізім азаматтардың заң көмегін алуға құқықтарын шектей алады. «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 15-бабында аталмаған заң көмегінің кейбір түрлері тікелей арнайы заң актілерінде көрсетіледі. Қазақстан Республикасының «Қылмыстық-процестік кодексіне» сай адвокат куәдан жауап алу кезінде іске қатыса алады, ал басқалары – заңмен тыйым салынбаған негіздерде

адвокаттық қызметті көрсете алады [3]. Заң көмегі – Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабының 3-тармағында бекітілген әркімнің білікті заң көмегін алу құқығын іске асыруды қамтамасыз етуге, оның ішінде «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңда және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында белгіленген тәртіппен арнайы заң білімі мен дағдыларын пайдалана отырып қамтамасыз етуге бағытталған қызмет. Жалпы, «білікті» ұғымы – арнайы білімдерді талап етеді, ол «біліктілік» сөзінен шыққан – еңбек түріне жарамдылық дәрежесі, дайындық деңгейін білдіреді. Осыған байланысты білікті заң көмегін өздерінің білімі мен іскерліктері ерекше түрде расталған субъектілер көрсететін көмек ретінде түсінуге болады. Екінші жағынан, «білікті» ұғымында «сапалы» сөзінің синонимі болып табылады [4]. «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес адвокатура коммерциялық емес ұйым болып табылады. Ол адвокаттық қызметпен айналысатын адамдардың жеке мүшелігіне негізделген коммерциялық емес, өзін-өзі басқаратын кәсіптік бірлестік ретінде айқындалған. Азаматтық қоғамдастық институты ретінде адвокатура мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жүйесіне кірмейді [5].

Ең алдымен, адвокатураның қызметі ретінде және ұйым ретінде – әлеуметтік-шартты қажеттілік ретінде екі нысан түрінде жұмыс істеуі даусыз факті екендігін атап өту керек. Бұл құбылыстың функционалдық (іс әрекеттік) тарапы тарихи тұрғыдан ұйымдастырушылық (кұрылымдық) тараптың пайда болуына жол ашты және көп жағдайда қазірдің өзінде де осы жұмыспен кәсіби айналысатын тұлғаларды біріктіру сипаты мен тетіктерін анықтап отырады. Ұйым Қазақстан адвокатурасын қалыптастыру кезінде әрдайым ескерілмеген міндеттер мен қызмет түрлеріне сәйкес келуі тиіс. Бұл жолда елеулі ізденістер, өткір жиектер, елеулі қиындықтар мен үлкен қателіктер болды. Билік органдарының ұстанымы адвокатура үшін екі мәнді болды. Бір жағынан, заңдар шығара отырып, мемлекет белгілі бір дәрежеде адвокатураның дамуына қамқорлық жасады, ал екінші жағынан адвокаттардың алдына ең алдымен адвокатураның әлеуметтік мәртебесіне, оның тәуелсіздігіне қатысты жаңа қиындықтар мен проблемалар қойды.

Нәтижесінде, адвокатураны маңызды міндеттермен бөле отырып, мемлекет адвокаттар мен оның өзін-өзі басқару органдарына қойылған міндеттерді орындау үшін қажетті құқықтарды бермегені көрсетілген. Осыдан адвокатурадағы көптеген

теріс құбылыстар, оның қоғамдағы жағдайы төмен. Тарихымызда осылай болды, қандай да бір дәрежеде бүгін де солай қалады. Мемлекет адвокатура жеке тұлғалардың субъективті мүдделерін ғана емес, ең алдымен, қоғамның мүдделерін білдіретінін жиі ұмытқан және ұымьтып жүр. Қоғамда, мемлекеттің өзінде адвокатура-сыз қалыпты жұмыс істей алмайды. Адвокатура әрқашан қоғамдық дамудың заңдылықтарына негізделген өзінің ішкі нормалары бойынша өмір сүретін өзін-өзі дамытатын жүйе болды және болып қала береді. Мұны елемей, мұнда қолданылып жүрген заңдылықтарды мемлекетке де, адвокатураға да байқамау мүмкін емес. Екі тараптың да міндеті – оларды тану, мемлекет пен қоғамның мұқтажыдығын тану. Мұнда бар мүмкіндіктерді барынша пайдалану және адвокатураның қалыпты одан әрі жұмыс істеуін қамтамасыз ету. Францияда да, Ресейде де адвокатура белгілі бір соттарға бекітіліп, осыған байланысты, белгілі бір дәрежеде, алқалар кеңестері тарапынан және сот палаталары тарапынан қос тарапты бақылауға ұшырады, алайда бұл адвокаттық корпустың тәуелсіздігіне әсер етпеген еді. Бұл кезеңде Ресейде адвокатураның ішкі өзін-өзі басқаруы Француз үлгісі бойынша ұйымдастырылды. Франция мен Ресейдің адвокаттары арасындағы айырмашылық ресейлік адвокатура дәстүрлі түрде екі негізгі функцияны – сот өкілдігін біріктіру және заңгерлік консультациялық көмек көрсету принципінде құрылды. Бастапқыда Францияда да, Ресейде де ерекше сүйіспеншілікке ие болмаған адвокатура одан әрі ұйымдық даму процесінде қосымша функцияларға ие болады (мысалы, халықтың кедей топтарына тегін заң көмегін көрсету сияқты), бұл уақыт өте келе адвокатураның қоғамдық мәртебесін арттырды. Адвокатура бір жағынан кәсіби қоғамдастық, екінші жағынан-қоғамдық, әлеуметтік институт болып табылады. Тек осы екі құрамдас бөліктердің жиынтығында ғана оның қазіргі түсінігінде адвокатураның бар екендігі туралы айтуға болады. Адвокатураның әлеуметтік институты ретінде Ежелгі Греция мен Рим дәуірінен бері өмір сүрген. Адвокатура Кәсіби қоғамдастық ретінде 1327 жылы Францияда болған оның ұйымдық оқшаулану сәтінен бастап пайда болады. Ресей империясындағы неғұрлым немесе аз ұйымдастырылған адвокатура XVIII ғасырдың екінші жартысында ғана пайда болды, бұл кезде Батыс өлкеге кірген 9 губернияда ол поляк және литва заңдарының негізінде губерниялық және төмен тұрған соттарда жұмыс істеді. Жоғарыда көрсетілгендей, адвокатураның даму деңгейі – бұл қоғамдағы демократия жағдайының индикаторы және адам құқықтарының нақты қорғалу белгілерінің бірі. Осыған байланысты адвокатура институтын рефор-

малау Ресейдегі сот-құқықтық реформаның басымбағыты деп танылды. Адвокатура туралы жаңа заң адвокатураны ұйымдастыру және жұмыс істеу негіздерін елеулі түрде қайта қарап, осы қоғамдық институтты да мығудағы жаңа кезеңнің басталуын атап өтті.

Ұйымдастырушылық жоспары бойынша адвокатура 1917 жылға дейінгі патшалық Ресейде болған соттық жүйеде емес, қазіргі уақытта аумақтық қағидат бойынша қалыптасады, яғни бір өңірде тек бір ғана адвокат алқасы жұмыс істейді, өйткені соттар жанындағы адвокатураның тұйықталуы азаматтардың қорғалу құқығын белгілі бір шектеуге және адвокатураның сот билігінен белгілі бір тәуелділігіне әкеп соқты.

Заңда тікелей көрсетілгеннен басқа білікті заң көмегін көрсету арқылы адвокаттардың жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді қорғауы адвокатура институтын ұйымдастыру мен қызметінің көптеген демократиялық құқықтық принциптерімен қамтамасыз етіледі, олар: гуманизм, заңдылық, адвокатураға кіру еріктілігі және оған мүшелігі, адвокатураның өзін-өзі басқаруы және оның ісіне мемлекеттік және өзге де араласудан тәуелсіздігі, адвокатқа клиенттер сенім білдірген мәліметтердің құпиясы және т. б. Осы қағидаттардың жүйесі адвокатураның мәнін және оның қоғамның құқық қорғау жүйесінің басқа элементтерінен — Қазақстанның мемлекеттік органдарынан, құқық қорғау органдарынан айырмашылықтарын анықтайды.

Қорытынды

Адвокатура жеке және заңды тұлғаларға олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мақсатында заң көмегін көрсету үшін құрылған адвокат мәртебесіне ие білікті заңгерлердің мемлекеттік емес және коммерциялық емес ерікті кәсіби бірлестігі болып табылады. Бұндай анықтаманың мәні – адвокатура мемлекеттің мүддесін қорғамайды немесе сот төрелігі қызметін атқармайды, қайта мемлекеттік емес жеке мүддені білдіріп қорғайтындығында жатқандығын ашады. Профессор Тыныбеков С.Т. өз еңбегінде «адвокатура – бұл азаматтар мен ұйымдарға кәсіби заң көмегін көрсететін тұлғалардың қызметінің негізін айқындайтын қоғамдық-құқықтық институт» деп атап көрсетеді [6, 246 б]. Сонымен, Қазақстан Республикасы адвокатураның әлемдік қауымдастықтың тәжірибесі және өзіміздің ұлттық дамуымыздың жетістіктері негізінде өркениетті құқықтық институтқа айналды.

Алдағы мақсат – міндеттерін лайық орындай, адам құқықтарын қорғау бағытында елеулі үлес қосып, қоғам мен мемлекеттің басқа да институттарына қарағанда, қызметін деңгейінде әрі, сапалы атқару.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI Заңы // <http://online.zakon.kz>. (2019.01.21. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен).*
2. *Закон РСФСР от 20 ноября 1980 г. Об утверждении Положения об адвокатуре РСФСР // <http://base.garant.ru>.*

3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ // <http://online.zakon.kz>. (2019.01.21. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен).
4. Ожегов СИ. Словарь русского языка: Ок.57 000 слов / Под ред. докт. филол. Наук
5. Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI Заңы // <http://online.zakon.kz>. (2019.01.21. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен).
6. Тыныбеков С.Т. Адвокатура и адвокатская деятельность в Республике Казахстан: Учебник, Алматы: Данекер, 2001. – 246 с.

УДК: 343.11

МРНТИ: 10.79.51

С.Ж. Кусаинов¹

¹з.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының, құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры
e-mail: zagalbaili@mail.ru

ҚР ТЕРРОРИЗМДЫ АЛДЫН АЛУ БОЙЫНША ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ШАРАЛАРЫ

Аңдатпа

Жедел-ізвестіру шаралары – нақты тактикалық міндеттерді шешуге бағытталған өзара байланысты іс-қимылдар жүйесінен тұратын жедел-ізвестіру қызметінің құрамдас құрылымдық элементі. Жедел-ізвестіру іс-шаралары барлау-іздеу сипатта болады және ланкестік актілерін ойлайтын, әзірлейтін, жасайтын тұлғалар туралы ақпаратты алуға бағытталған.

Террористік құрылымдарға қарсы күрестің қазақстандық тәжірибесі осы көріністерге қарсы іс-қимылдың перспективалық бағыттарының бірі қылмыстық құрылымдарға жедел енгізу болып табылатынын куәландырады.

Түйін сөздер: Құқық қорғау органдары, жедел-ізвестіру қызметі, жедел-ізвестіру іс-шаралары, жедел енгізу, терроризм, ҚР ЖІҚ туралы Заң.

Кусаинов С.Ж.¹

¹к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры юриспруденции Института Истории и права КазНПУ им.Абая
e-mail: zagalbaili@mail.ruЖ.

ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫЕ МЕРЫ ПО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ ТЕРРОРИЗМА В РК

Аннотация

Оперативно-розыскные мероприятия – составной структурный элемент оперативно-розыскной деятельности, состоящий из системы взаимосвязанных действий, направленных на решение конкретных тактических задач. Оперативно-розыскные мероприятия носят разведывательно-поисковый характер и направлены на получение информации о лицах, замышляющих, подготавливающих и совершающих террористические акты. Казахстанский опыт борьбы с террористическими формированиями свидетельствует о том, что одним из перспективных направлений противодействия этим проявлениям является оперативное внедрение в преступные структуры.

Ключевые слова: правоохранительные органы, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, оперативное внедрение, терроризм, Закон об ОРД РК.

S.Kussainov

*Candidate of Law Sciences, the associated professor Chair of jurisprudence of Institute of history and the right of KAZNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: zagalbaili@mail.ru*

OPERATIONAL SEARCH MEASURES FOR PREVENTION OF TERRORISM IN RK

Abstract

Operatively-search events are a component structural element of operatively-search activity, consisting of the system of the associate actions sent to the decision of certain tactical tasks. Operatively-search events carry reconnaissance-searching character and directed to on a receipt information about persons, planning, preparing and assassinating. Kazakhstan experience of fight against the terrorist forming testifies that one of perspective directions of counteraction to these displays is operative introduction in criminal structures.

Keywords: law enforcement authorities, operatively-search activity, operatively-search events, operative introduction, terrorism, Law on Operatively-search activity of RK.

Қазіргі уақытта әлемдік қауымдастық терроризм сияқты күрделі әлеуметтік-құқықтық құбылыспен бетпе-бет келді. Белгілі ғалым профессор Ю.П. Лисовский былай дейді: "Терроризм – жаңа құбылыс емес: адамзаттың барлық тарихы түрлі формалар мен көріністерде зорлық-зомбылық пен террормен сүйемелденгені белгілі" [1].

Терроризм-қоғамдық қауіпсіздікке нұқсан келтіру, халықты үрейлендіру, Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, шет мемлекеттердің және халықаралық ұйымдардың шешімдер қабылдауына ықпал ету мақсатында не мемлекеттік не қоғам қайраткерлерінің қызметін тоқтату немесе осындай қызмет үшін кек алу мақсатында жеке тұлғаларға немесе ұйымдарға қатысты құқыққа қарсы қылмыстық жазаланатын әрекет немесе оны жасау қатері. [2]

Терроризмнің зияны соншалық, лаңкестікке қарсы жұмыс барлық мемлекеттік органдар қызметінің негізгі бағыттарының біріне айналды. Өйткені, террорлық сипаттағы қылмыстармен келтірілген зияндарды қалпына келтіру және жою мүмкін емес, террористердің қолынан қаза тапқандарды қайтару мүмкін емес. Терроризмнің алдын алудың әдеттегі әдістерін қолдану тиісті нәтиже бермейді. Сондықтан, терроризмнің алдын алуда жедел-ізвестіру күштерін, жедел-ізвестіру қызметінің құралдары мен әдістерін кешенді пайдалану қажет. Жедел-ізвестіру қызметі процесінде қолдануға жол берілетін жедел-ізвестіру іс-шараларының барлық кешені Қазақстан Республикасының ЖІҚ туралы Заңының 11-бабында көрсетілген. [3]

Жедел-ізвестіру іс-шаралары – нақты тактикалық міндеттерді шешуге бағытталған өзара байланысты іс-әрекеттер жүйесінен тұратын жедел-ізвестіру қызметінің құрамдас құрылымдық элементі. Жедел-ізвестіру іс-шаралары барлау-із-

вестіру сипатында болады және террористік актілерді ойлайтын, дайындайтын және жасайтын адамдар туралы, құқыққа қарсы іс-әрекет іздерінің болуы, тергеуден және соттан жасырынған адамдардың, сондай-ақ ұрланған және хабар-ошарсыз жоғалған азаматтардың орналасқан жері туралы ақпарат алуға бағытталған. Жедел бөлімшелерге жедел ақпарат алудың тиісті арналарын ұйымдастыруға мүмкіндік беретін кейбір іс-шараларға тоқталайық. Құқық қорғау органдарының міндеті террористердің іс-әрекеттері және оларды жою бойынша алдын алу соққылары туралы нақты ақпарат алу бойынша тиімді жедел-ізвестіру жұмыстарын жүргізу. Бұл, өз кезегінде, жедел ақпаратты іздеу, соның ішінде азаматтардың көмегі бойынша терең ойластырылған жұмысты талап етеді.

Қазіргі уақытта жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органдарға азаматтарға жәрдемдесу мәселелері Қазақстан Республикасында көптеген заңдармен реттеледі, олардың негізгілері жедел-ізвестіру қызметі туралы Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154-ХІІІ Заңы болып табылады.

ЖІҚ туралы Заңның 13-бабының 2-тармағына, 3-тармағына сәйкес, жекелеген азаматтар олардың келісімімен жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органдармен ынтымақтастықтың құпиялылығын сақтай отырып, жедел-ізвестіру іс-шараларын (оның ішінде келісім-шарт бойынша) дайындауға және жүргізуге тартылуы мүмкін.

Жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органдар азаматтығына, ұлтына, жынысына, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, біліміне, қоғамдық бірлестіктерге қатыстылығына, саяси және діни наным-сеніміне қарамастан, кәметке толған іс-әрекетке қабілетті адамдармен ынтымақтастық туралы келісім-шарттар жасай алады.

Келісім-шарттың нысаны, оның қолданылу шарттары мен мерзімдері ведомстволық нормативтік актілермен айқындалады.

Заң әдебиетінде азаматтардың осындай іс-шараларға қатысуының белгілі бір әсері олардың іс-әрекеттері жедел қызығушылық танытатын адамдардан шифрланған жағдайларда ғана болуы мүмкін екендігі әділ аталып өтіледі. Сондықтан жедел-ізвестіру іс-шараларына қатысу үшін осындай іс-шараларды дайындау және өткізу фактісін мерзімінен бұрын жарияламаған сенімді көмекшілер іріктеледі. Оларға олардың қатысуымен шешуді талап ететін міндеттер, алдағы іс-шаралардың мазмұны, оларды өткізу уақыты мен орны, іс-әрекеттерді дәл үйлестіру және жедел қызметкерлермен байланыс туралы қажетті ақпарат хабарланады; әрбір қатысушының қауіпсіздігін қамтамасыз еткен жағдайда нақты іс-әрекеттерді орындауы жөнінде Мұқият нұсқама жүргізіледі. Ақпараттандырудың толықтығы мен шектері қылмыс ерекшелігіне, оған қатысы бар адамдарға және азаматтардан күтілетін нақты көмекке байланысты [4]. Жедел қызметкер азаматтарды тиісті жедел-ізвестіру іс-шараларына тартудың негізділігі мен орындылығы үшін жауапты болады. Ол нақты жағдайларда барлық қатысушылардың алдағы іс-қимылдарын заңдылық талаптарымен қатаң өлшеуге тиіс. Бұл ретте, азаматтарды қылмыстардың алдын алу және ашу жөніндегі іс-шараларға қатысуға тартуға үзілді-кесілді тыйым салынады, оларды өткізу барысында олардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіруі мүмкін. Жекелеген адамдардың ішкі істер органдарының жедел бөлімшелеріне жәрдемдесу түрлерінің бірі келісім-шарттық негізде де, келісім-шартсыз негізде де көрсетілуі мүмкін құпия (жасырын) жәрдемдесу болып табылады. Азаматтардың ішкі істер органдарының жедел бөлімшелерімен құпия ынтымақтастығының ажырамас шарты олардың жедел-ізвестіру іс-шараларын дайындау және жүргізу барысында алынған мәліметтерді құпия сақтау міндеті болып табылатынын ескеру қажет. Терроризмге қарсы тұру барысында шетелдік арнайы қызметтердің тәжірибесін пайдалануға болады. Үкімет арнайы әзірлеген американдық «өмірді құтқару» бағдарламасы терроризм туралы ақпарат берген азаматтарға сыйақы береді. АҚШ азаматтары қауіп төніп тұрған басқа елдермен осындай ақпаратпен бөліседі.

1984 жылы Конгреспен бекітілген бағдарлама Елеулі сыйақы ұсынады (2 млн. немесе меншікке қарсы халықаралық терроризм актілерін болдырмауға мүмкіндік беретін ақпарат үшін. Егер мұндай қылмыстар АҚШ азаматтық авиациясымен

байланысты болса, сыйақы 4 млн. 1990 жылы Мем-департамент Америка әуе көлігі қауымдастығымен және халықаралық ұшқыштар қауымдастығымен серіктестік құрды; осы ұйымдардың әрқайсысы 1 млн. АҚШ үкіметі Америкалық азаматтық авиацияға қарсы террористік актінің алдын алуға мүмкіндік беретін ақпарат үшін төлейтін сомаға қоса. Ядролық материалдардың терроршылардың қолына түсуінің ықтимал қауіптілігін ескере отырып, АҚШ конгресі халықаралық терроризмнің айқындамасын кеңейтіп, кез келген ақпаратты «қауіпсіз сақтау қамтамасыз етілмеген арнайы ядролық материалдарды сатып алуға айтарлықтай дәрежеде ықпал ететін кез келген акт туралы» хабарлағаны үшін сыйақыны санкциялады... немесе кез келген ядролық жарылғыш құрылғылар... жеке тұлға, топ немесе ядролық емес мемлекет» деген сөздермен ауыстырылсын.

Террористік құрылымдарға қарсы күрестің қазақстандық тәжірибесі осы көріністерге қарсы іс-қимылдың перспективалық бағыттарының бірі қылмыстық құрылымдарға жедел енгізу болып табылатынын куәландырады. Жедел енгізу – бұл жедел бөлімшенің штаттық қызметкерінің немесе конфиденттің криминалдық-криминалдық ортаға немесе тиісті объектілерге конструктивті енгізілуіне, жедел қызығушылық тудыратын адамдар, фактілер және жағдайлар туралы мәліметтерді табуға, тұлғаларға әсер етуге және басқа да астыртын қатысуға бағытталған жедел-ізвестіру іс-шарасы [5].

Қылмыстық ортаға құқық қорғау органдарына қызметкерлерді енгізу террористік топтың мүшелері, оларда қару-жарақ пен жарылғыш заттардың (атауы, шыққан жері, Саны, сақтау орны), қылмыстық байланыстар (оның ішінде құқық қорғау органдарының қызметкерлерінен), лаңкестікті жасаудың уақыты мен тәсілдері (оларды таңбалау) туралы қажетті ақпаратты алуға мүмкіндік береді. Бұл ретте жедел енгізудің екі бағыты болуы мүмкін:

– бірінші нұсқада енгізу тікелей террорлық топқа жүзеге асырылуы тиіс;

– енгізудің екінші нұсқасы конфиденттерді террористік топпен бірлескен қылмыстық іс-әрекетті жүзеге асыратын жалпы қылмыстық құрылымдарға енгізу бойынша көп кезеңді жұмысты және кейіннен террористік топ мүшелерін анықтауға бағытталған кешенді іздестіруді көздейді.

Осыған байланысты Америка Құрама Штаттарының құқық қорғау құрылымдарының есірткі құрылымдары мен террористік ұйымдардың заңсыз әрекеттерінен ақша қаражатын «жылыстату» фактілерін анықтауға бағытталған қызметінің

оң тәжірибесін пайдаланған жөн.

Кез келген жедел-іздігі іс-шараларын жүргізу кезінде хабаршыларды пайдалану 1976 жылғы 15 желтоқсандағы «АҚШ Бас Прокурорының нұсқамалық хатымен» регламенттелді. Нұсқамалық хаттың кіріспе бөлімінде хабарлаушыларды пайдалануға ФБР (Федералдық тергеу бюросы) ресми түрде тергеу жүргізуге уәкілетті және мұндай пайдалану заңды және азаматтардың конституциялық құқықтарын бұзуға әкеп соқпаған жағдайларда ғана жол берілетіні көрсетіледі.; хабарлаушылар заңға немесе ведомстволық нұсқаулықтарға сәйкес орындалуы ФБР-ның жедел қызметкерлерінің өзіне жүктелуі мүмкін емес іс-әрекеттерге уәкілеттік бере алмайды.

Хабардар етушіні тарту шарттары. Хабарлаушыны нақты тергеуде пайдалану туралы мәселені шешу кезінде ФТБ (Федералдық тергеу бюросы) келесі факторларды зерделеуге міндетті:

а) хабар таратушыны пайдалану азаматтардың конституциялық құқықтары (пікір білдіру еркіндігі, саяси одақтар еркіндігі және т. б.), хат жазысу құпиясы және азаматтардың қарым-қатынасының басқа да нысандары бұзылатынына немесе өзге де түрде заңсыздыққа ұшырайтынына (заңдылық тұрғысынан) қауіп төндіреді.;

б) зерттелетін эпизодтың сипаты қандай дәрежеде ақпарат алудың өзге де жедел формаларын емес, дәл хабар таратушыны пайдалануды ақтайды;

в) нақты хабарлаушының объективтілік пен шындық тұрғысынан сенімділігі; оның ақпаратының сенімділігін тексеру құралдарының болуы; хабарлаушының сипаты мен оны ынтымақтастыққа итермелеген дәлелдер; оны зерттелетін эпизодқа тарту шаралары;

г) тексерілетін эпизодқа байланысты ФТБ тапсырмасы бойынша жүзеге асырылатын хабарлаушының қызметін тікелей бақылау және жіберу мүмкіндігі;

д) хабаршы көмегімен алынған ақпараттың құндылығы қандай дәрежеде хабардар етуші күткен ынтымақтастық үшін сыйақыға ФБР(Федералдық тергеу бюросы) шығындарын ақтайды.

Заңға қайшы әрекеттерге қатысуға жол берілмейтіндігіне қатысты хабардар етушінің нұсқамасы. Тапсырманы орындау барысында оған зорлық-зомбылық актілеріне қатысуға, ақпаратты алудың заңсыз әдістеріне (мысалы, үй-жайға жасырын кіру, электрондық құралдардың көмегімен тыңдау, хаттарды перлюстрациялау сияқты) жүгінуге, қылмысты жоспарлауда бастамашылық көрсетуге, тергеу жүргізіліп жатқан тұлғалардың заңға қарсы іс-әрекеттеріне қатысуға міндетті.,осы адамдарды қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін талап етілетін мән-жайлар.

Хабарлаушының қылмыс жасау фактісі анықталған кездегі ФБР іс-әрекеті. Нұсқаулық хатта ФБР қандай да бір жағдайда өзінің қандай да бір хабарлаушысының заңды бұзу фактісін жасыруға құқығы жоқ екендігі атап көрсетіледі.

Жалпы нұсқаулық хат ФБР-ны (Федералдық тергеу бюросы) адал хабаршыларды тартуға және жедел тапсырманы орындау процесінде олардың заңға қарсы қызметке қатысуына жол бермеуге бағыттайды, дегенмен, енгізу кезеңінде конфиденттің құқыққа қарсы қызметке қатысу мүмкіндігі мәселесі бойынша заң шығарушының ұстанымы неғұрлым прагматикалық және икемді [6].

Жедел-іздігі қызметкерлері ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес жөніндегі бөлімшелердің қызметкерлерімен өзара іс-қимыл жасай отырып, қылмыстық топтар мен террористік актілер жасауға бейім адамдар, сондай-ақ оларды жаппай қауіпті тәсілмен жою ықтималдығы барынша жоғары деңгейдегі объектілер туралы жедел және өзге де ақпаратты жинауды, талдауды және есепке алуды жүзеге асырады [7].

Қылмыскерлер террористік актіге дайындалу кезінде қару, жарылғыш заттар мен жарылғыш құрылғылар мен террористік акт жасау үшін қажетті өзге де заттарды сатып алатыны жалпыға мәлім; қылмыс жасау үшін неғұрлым қолайлы сәтті таңдау үшін оқталу объектісін қорғауға бақылау жасайды. Осыған байланысты террористік актіге дайындаудың осы кезеңінде қажетті жедел-іздігі іс-шараларының кешені қабылдануы өте маңызды.

Терроризммен күресте оның жедел қызметкерлерін ақпараттық қамтамасыз ету маңызды. Осыған байланысты ҰҚК-де бар терроризм туралы істер бойынша жедел қызығушылық тудыратын адамдар туралы деректер базасына ішкі істер органдарының жедел құрамының қол жеткізу мүмкіндігін беру туралы мәселені шешу қажет болып отыр.

Қазіргі уақытта ұйымдасқан қылмыстық топтардың, оның ішінде этникалық белгілері бойынша құрылған мүшелер; ұйымдасқан қылмыстық қауымдастықтар құруға, террористік актілер жасауға бейім адамдар (атап айтқанда, жарылғыш құрылғыларды дайындау, сондай-ақ оларға қол жеткізу, оның ішінде жарылғыш құрылғыларды қолдану арқылы қылмыс жасауға бейім) туралы ведомствоаралық бірыңғай деректер банкін құру туралы заңнамалық шешім қабылдау үшін объективті алғышарттар жасалды. Бұл деректерді қаралып отырған құқық бұзушылықтардың жолын кесу, ашу, тергеу және алдын алу жөніндегі бірлескен жедел-профилактикалық және іздігі іс-шараларын жүзеге асыру үшін пайдаланған жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Лисовский Ю.П. *Терроризм в современном мире //Защита и безопасность*. 1998. №2. – С. 18.
2. *Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы. Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі N 416 – I Заңы*. *adilet.zan.kz*
3. *Жедел-іздістіру қызметі туралы Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154-ХІІІ Заңы* *adilet.zan.kz*
4. Панова Н.Ю. *Терроризм и террор в России XIX – начала XX века: понятие и сущность //История государства и права*. 2001. № 1. – С. 4.
5. *Оперативно-розыскная деятельность /Под редакцией: К.К. Горяинов, В.С.Овчинский, Г.К.Синилов, А.Ю. Шумилов – М.: ИНФРА – М, 2004г. – С.354-355*
6. *www.superinf.ru*
7. *Криминалистика / Под ред. проф. А.Ф. Волынскогo. – М., 1999. – С. 57-62.*

УДК: 808.51

МРНТИ: 10.01.33; 10.01.45

Г.Ж. Османова¹

*¹құқықтану ғылымының магистрі, Алматы қ., Қазақстан
e-mail: Gulaina.78@mail.ru*

З.Қ. Мұратханов²

*²Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының құқықтану
мамандығының 2 курс студенті,
Алматы қ., Қазақстан*

ШЕШЕНДІК ӨНЕРДІҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАРЫ

Аңдатпа

Әрбір нақты жария сөз сөйлеуді дайындау кезі, шешеннің сөз сөйлеу тұжырымдамасын әзірлеу бөлігінде көрініс табады. Осы тұрғыда шешендік өнерді қалыптастыруда сөйлеу түрлерінің жүйелері ұсынылады. Риториканың тұжырымдамалық заңы, білімді жетілдіруге, материалдарды жүйелеуге, тақырыпты жан-жақты талдауға, белгілі бір проблеманы қоюға және шешуге, өз ұстанымын қалыптастыруға, сонымен қатар барлық сөйлеу тұжырымдамасын сауатты құруға үйрететіндігі баяндалады. Мұндай шеберлік – шешендік іс-әрекеттің, коммуникативтік табыстың кепілі және іргетасы екендігі мақалада баса айтылады.

Түйін сөздер: шешен, шешендік өнер, шешеннің сөз сөйлеуі, сөйлеу тұжырымдамасы, сөйлеу өнері.

Османова Г.Ж.¹

*¹магистр юридических наук
г. Алматы, Казахстан, e-mail: Gulaina.78@mail.ru*

Муратханов З.К.²

*²студент 2-курса по специальности юриспруденция Института истории и права
КазНПУ имени Абая*

КОНЦЕПЦИИ ОРАТОРСКОГО ИСКУССТВА

Аннотация

Этап подготовки каждой конкретной публичной речи находит отражение в части подготовки концепции речи оратора. В этой связи в процессе формирования ораторского искусства предлагаются системы видов речи. Автором описывается, что концептуальные законы риторики способствуют совершенствованию знаний, систематизации материалов, всестороннему анализу постановке и решению определенной проблемы, формированию своих принципов, а также грамотному построению концепций всех речей. Такое мастерство является гарантией и фундаментом ораторских действий, коммуникативного успеха.

Ключевые слова: оратор, ораторское искусство, ораторская речь, концепция

G.Zh. Osmanova¹
¹Master of Laws, Almaty, Kazakhstan
e-mail: Gulaina.78@mail.ru

Z.K. Muratkhonov²
²2-year student in law at the Institute of History and Law KazNPU named after Abay

CONCEPT OF ORATOR ART

Abstract

The stage of preparation of each specific public speech is reflected in the part of the preparation of the speech concept of the speaker. In this regard, in the process of formation of oratory, systems of speech types are proposed. The author describes that the conceptual laws of rhetoric contribute to the improvement of knowledge, systematization of materials, comprehensive analysis of the formulation and solution of a particular problem, the formation of its principles, as well as the competent construction of the concepts of all speeches. Such skill is a guarantee and foundation of oratorical actions, communicative success.

Keywords: orator, oratory, oratorical speech, speech concept, speech art.

Кіріспе. Көне жіктеме бойынша шешендік өнердің тектері сот шешендігінен басқа әдеби шешендік, академиялық шешендік, әлеуметтік-саяси шешендік, ым-ишарат шешендігі болып бөлінеді. Өмірде алыс-беріс, қарым-қатынассыз өсу, даму болмайтыны айқын нәрсе. Сондықтан сот тілмәрі үшін білуге қажетті шешендіктің басқа да тек – түрлерінің арналарының неден тұратынын біліп, шешендік шеберлік атауларының ішкі тылсым қабаттарына үңілген дұрыс.

Жұмыстың негізгі мақсаты болып, шешендіктің тұжырымдамалық заңының білімді жетілдіру, материалдарды жүйелеу, тақырыпты жан-жақты талдау, белгілі бір проблеманы қою және шешу барысында тұжырымдаманы кезегімен құрастыру тетіктерін қарастыру.

Негізгі бөлім. А.Байтұрсынов шешендік өнердің тектері мен түрлерін де алғашқы жіктеуші ретінде танылады. Ол шешендік сөзді бес түрге бөліп қарастырады:

а) шешендер жиынды аузына қаратып, нандырып, сендіріп, мемлекет ісіне қарар шығару мақсатымен сөйлегені, саясат шешен сөзі деп аталады:

ә) шешендер сотта айыпкер адамдарды ақтау, ия қаралау мақсатымен сөйлегені билік шешен сөзі деп аталады:

б) біреудің халық алдында еткен еңбегін, өткізген қызметін айтып, қошеметтеп сөйлеген сөзі қошемет шешен сөзі деп аталады;

в) білімдердің, ғалымдардың пән мазмұнды сөйлегені білгір шешен сөзі деп аталады;

г) дін жайында сөйлеген ғұламалар сөзі, молдалар сөзі уағыз деп аталады;

Шешендіктің тектері мен түрлерін классикалық түрдегі қазіргі кездегі жіктеу де осы А.Байтұрсынов жіктеуінен алшақтамайды.

Сөз төрт топқа бөлінеді. Біріншісі – білуге де, айтуға да қажеті жоқ сөздер, екіншісі – білуге де айтуға да қажетті сөздер, үшіншісі – білуге қажеті жоқ, бірақ айтуға болатын сөздер, төртіншісі – білу керек, бірақ айтуға қажетсіз сөздер. Төрт түрлі сөздің ең абзалы білуге де, айтуға да қажетті сөздер. Бұл төрт түрлі сөздің екі жағы бар: біріншісі, сұлулығы мен мәнділігі, екіншісі, өңсіздігі мен мағынасыздығы. Халық алдында сөйлеген сөздің сұлу болып, оны жұрт ықыласымен тыңдасын. Сөз өнерін меңгеріп, биік дәрежеге көтерілгенді жұрт сөйлеген сөзінең білсін. Халық адамның қандай дәрежеде екенін сөйлеген сөзі арқылы біледі. Өйткені, әр адамның шама-шарқысы өзінің сөйлеген сөзінің астарлы мәнінде жасырылып жатады. Әрбір нақты жария сөз сөйлеуді дайындау кезінде ол шешеннің өз сөйлеу тұжырымдамасын әзірлеу біліктілігінде көрінеді [1, 161-162 б.б.].

Тұжырымдама – (латынның *conception* – түсіну – жүйе), яғни кез-келген қандай да бір құбылысты түсінудің, белгілі бір құбылыстарды түсіндірудің, оларды жүзеге асырудың негізгі идеясының алғышарты, жетекші ниеті, түрлі іс-әрекеттердің сындарлы принципі [2].

«Тұжырымдама» термині ғылыми сөйлеудің әртүрлі салаларында және жалпы әдеби тілде кеңінен танымал. Онымен бірнеше мәндер байланысты:

- 1) негізгі ой, шығарма идеясы, оқу және т. б.;
- 2) бір-бірімен байланысты және қандай да бір құбылысқа басқа көзқарастың біреуінен туындайтын жүйе;
- 3) бір нәрсені қарау немесе түсіну тәсілі;
- 4) жалпы ой (суретші, ақын, ғалым және т. б.);
- 5) әрекет бағдарламасы [3].

Риторикада бұл терминнің мәні сөздің барлық

белгіленген лексика-семантикалық нұсқаларын ескере отырып қалыптасады, бірақ сонымен қатар белгілі бір мазмұнды ала отырып, нақтыланады.

Бүгінгі жүріп жатар сот процесі – шешендік өнер қағидасына сай сөз жарыстыру кеңістігін құрайды. Сотқа қатысар қарсы тараптар айтыс-тартысқа барып, түйінді сөз айтуы тиіс. Осындайда судьяларға, айыптаушылар мен қорғаушыларға шешендік өте-мөте қажет болады. «Қабуснама» мұндай шеберлік жайында барынша төгілдіріп айтады. Оны мына жолдардан айқын байқауға болатындай: «Өз көзқарасыңды қорғауға мықты бол. Екі түрлі түсінігі бар сөзге қанағаттанушы болма, сенімді адамдардың хаты болмайынша, естіген жел сөздерді басшылыққа алма. Жан күйдіріп сөйлем. Егер біреумен сөз жарыстырғың келсе, қарсыласыңды байқа, егер онымен тартысуға күшің жетсе, айтқан сөзіңді бірнеше нақты мысалдармен дәлелдеп сөйле, немесе сөзіңді қысқартып, бір мысалмен ғана шекте, әр сөзіңді бір-біріне қарсы қойма. Алғашқы айтқаныңды соңғы сөзің жоққа шығармасын. Сөз жарысында себептілік пен себепсіздік, мүмкіндік пен мүмкінсіздік қосылып кетсе айыбы жоқ. Сөзіңнің түпкі мақсатын айқындай баяндап, көркем сөйлеуге тырысқын. Тым ұзақ немесе тым қысқа және мағынасыз сөз сөйлем.

Мінбеге шығып алып, көңілің қалаған, аузыңа түскен сөзді айта бермей, мақсатыңды қысқа әрі сұлу сөзбен сөйлегін. Киген киімің өзіңе қонымды әрі таза болсын. Мінбеде томсырайған тоң мінез, салғырт салқын сөзді болма. Әрдайым қимыл-әрекет үстінде көптің көңілін аударар сөйле. Сөйлеген кезде тыңдаушылардың ықыласына қарай, көпшілік сөзіңді тыңдағысы келсе сөйлегін» [1, 143-144 б.б.].

Осы тұрғыда сөздерді бір жүйеге келтіріп алу да тұжырымдама жасаудың ролінің айқындығы байқалады. Тұжырымдама-қысқаша, айқын, дәйекті түрде өрістетілген сөйлеу пәні туралы білім жиынтығы. Тұжырымдаманы әзірлеу – бір жолғы акт емес, дәйекті зияткерлік іс-әрекеттер жүйесі талап етіледі. Бұл ретте тақырыпты меңгеру логикасы, проблеманы шешу кезеңділікті – тұжырымдаманы құрудағы қадамдардың қатаң реттілігін болжайды. Тіпті, ол шын мәнінде сапалы, тиімді болуы үшін, тұжырымдаманы әзірлеуді талап етеді. Бұл іс-әрекет мақсаттарды, міндеттерді ұғыну және қалыптастыру, тақырыптың дамуындағы әртүрлі аспектілерді ажырату, басты және екінші дәрежелі бөліктерді бөлу, сөйлеу пәнінің басқа да құрамдас бөліктері мен ұғымдары арасында жүйелі байланыстарды орнату сияқты ой операцияларымен байланысты. Бірақ, әрине, сөй-

леу пәнін, тақырыпты, негізгі проблеманы анықтаудан бастау керек. Бұл санаттардың мазмұнын тереңірек түсіндіру үшін пайдалы.

Сөйлеу пәні адам, кітап, оқиға, қандай да бір процесс, табиғи құбылыс, тұлғалар тобы, бір нәрсе қасиеттері, идея, афоризм және т.б. болуы мүмкін. Сөйлеу пәні әртүрлі мүмкін болатын «қоршаған ортаның бөліктерін» санамағанда, материалдық немесе мінсіз болуы мүмкін.

Тақырып – бұл белгілі бір деңгейде көрсетілген, сөйлеу мазмұнына айналған пән. Тақырыпты дамыту пәнді белгілі бір көру бұрышында – сөйлеуші қоятын мақсаттар мен міндеттерге сәйкес көрсетеді. Тақырып – бұл ең бастысы, коммуникативтік ұстаным мен шешендік әрекет шарттарын ескере отырып іріктелген және ұйымдастырылған материал.

Тақырыптың анық және қолжетімді баяндалуы, мәселелер, шешендік сөйлеуде оларды дұрыс жариялау тұжырымдаманы сауатты әзірлеумен тікелей байланысты: ол атап өткендей, оратордың ой-сөзінің негізі бар.

Қадамдардың дәйектілігі, тұжырымдаманы әзірлеудегі кезеңділік былайша ұсынылуы мүмкін:

1. Сөйлеу пәні мен тақырыптың өз көрінісін іздеу.
2. Тақырыпты талдау, яғни тақырыпты зерттеу үшін проблеманы таңдау.
3. Осы мәселеге байланысты әдебиетте жинақталған білімді «беру», оны зерттеу.
4. Басқаның тәжірибесін сын тұрғысынан түсіну, оны өз түсінігінің призмасы арқылы және керісінше өткізу; «бөтен» және «өз» талдау және синтезі – позицияны қалыптастыру [4].

Тақырыпты қарастырғанда, шешен өз көзқарасын іздеу қажет, себебі адамға тек оның жеткілікті, құзыретті екенін айту керек. Сөйлеу пәніне «өзінің» көзқарасы, мұндай көзқарастың өзі-шешеннің құзыреттілігінің маңызды дәлелдерінің бірі. Тақырыптың түсінігін анықтай отырып, оны кеңірек елестету, оның барлық аспектілерін, барлық құрамдас бөліктерін көру керек. Осы мәселеге қатысты, мысалы, оның басты қиындықтары, нақты фактілер, оқиғалар, есімдер, онымен байланысты сұрақтар қою қажет. Кейбір тақырыптарды дайындау кезінде-кеңес береді. Сөйлеуде, негізгі ойды жеткізуде, тым үлкен сұрақтарды қарастыруда екінші кезең қажет. Талқылау үшін белгілі бір мәселені (сирек – бірнеше мәселе) белгілеп, сөз сөйлеу шеңберін шектеу керек. Осы кезеңде тұжырымдамалық бағдарлар көрініс табады. Оларға сәйкес тақырып бойынша бар білімдер мен материалдар: фактілер, дәлелдер, статистика-

лық деректер арқылы жүйеленеді. Осы ақыл-ой операцияларының нәтижесінде болашақ сөйлеудің жеке тармақтары, тезистері мен пайымдаулары қалыптасады. «Тағайындау» сұрағының әдебиеттерін зерттеу – бұл тұжырымдаманы әзірлеудің үшінші кезеңі, тақырыпты талдау артта қалып, зерттеу мәселесі таңдалғанда кезде өзекті болады. Тек осы жағдайда ғана идеяларды, дәлелдерді және фактілерді іздеу бір қатаң белгіленген бағытта жүргізіледі. Ол «материалды табу», сол дерек көздері мен арнайы әдебиет шеңберін ойға қонымды етіп құрастырады, олар арқылы шешен тақырыпты меңгереді. Осылайша уақыт үнемделеді, ақыл-ой еңбегін ұтымды ұйымдастыру қамтамасыз етіледі.

Соңғы кезең тек қана тақырыпқа қатысты білімді толықтыруды ғана емес, сонымен қатар бүкіл айтылғанды ұғыну арқылы оларды кеңейтуді және тереңдетуді көздейді. Бұл, өз кезегінде, түзетуді, жаңа бөлшектерді енгізуді, бастапқы тұжырымдамалық ойларда қандай да бір компоненттерді жоюды талап етеді. Әрине, бастапқы ой әрқашан іске асырылмайды: ол қатты өзгеруі немесе мазмұны, оның элементтері арасында жүйелі қатынаста басқа екпін алуы мүмкін. Бұл кезеңде сөздің барлық құрамдас бөліктерін композициялық бүтін мәтінге біріктіретін басты идея нақты рәсімделеді.

Тұжырымдаманы нақты және қысқартылған тұжырымдау үшін тезистік форма орынды. Тезис-

тер – сөйлеу жанры, оның аясында мәтіндер қысқаша тұжырымдалған негізгі ережелер жүйесі ретінде құрылады. Бұл жанрға: проблемалық-ақпараттық мазмұны, оның компрессиясы, жүйелілігі, қысқалығы тән. Сонымен қатар, тезистер нысаны нормативтік емес, ойлар жеке сөздер немесе сөз тіркестерімен емес, алдын ала құрастырылып әзірленген толық, құрылымдық ресімделген сөйлемдермен білдірілуі тиіс. Тұжырымдаманы әзірлеу, сондай-ақ сөйлеу нысаны және құрылысымен одан әрі жұмыс істеу міндетті түрде сөйлеу стратегиясымен, және тактикасымен ұштастырылуы тиіс. Тұжырымдаманы жасай отырып, шешен өз сөзінің негізгі бағытын үнемі назарда ұстайды.

Жоғарыда қарастырылған тұжырымдаманың дамуы объективті түрде қалыптасқан және әдістемелік-педагогикалық теорияларда анықталған білім, білік және дағдыларды қалыптастыру кезеңдеріне сәйкес келеді. Осы құрастырылған тұжырымдаманы таныстыру, стандарттау, түрлендіру, шығармашылық атты төрт дәйекті кезең деп атап өтсек те болады.

Қорытынды. Осылайша, риториканың тұжырымдамалық заңы білімді, материалдарды жүйелеуге, тақырыпты жан-жақты талдауға, белгілі бір проблеманы қоюға және шешуге, өз ұстанымын қалыптастыруға және барлық сөйлеу тұжырымдамасын сауатты құруға үйретеді. Мұндай шеберлік – шешендік іс-әрекеттің, коммуникативтік табыстың кепілі және іргетасы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Халиков К.Х., Серімов Е.Е. *Сот шешендігі.* - Қарағанды. Болашақ-баспа, 2006. – 161-162 б.б.
2. *Электронды ресурс:* <http://tolkslovar.ru/k8601.html>
3. *Электронды ресурс:* <https://www.pravmir.ru>. //Риторика, культура речи
4. *Электронды ресурс:* <https://libsib.ru/> // Теория риторики – принципы составления речи.

УДК: 34:37.016

МРНТИ: 10.01.45

Г.Ж. Османова¹

*¹құқықтану ғылымының магистрі, Алматы қ., Қазақстан
e-mail: Gulaina.78@mail.ru*

Кіманбай Мұнара²

*²Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының құқықтану
мамандығының 2 курс студенті*

СОТ ШЕШЕНДІГІНІҢ БАСТАЛУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа

Мақалада шешендік өнермен ұштасып жатқан сот шешендігінің тарихы мен қазіргі жағдайы туралы баяндалып, қазіргі таңда сот шешендік өнері жаһандық мәселеде талқыланып жатқандығын қарастыра келе, елімізде де осы тұрғыда үлкен шаралар ұйымдастырылып жатқандығы, сондай-ақ сөйлеу мәдениетін қалыптастыру, әсіресе

сотта сөйлеу өнерін дамыту тетіктері қамтылады. Соттағы шешендіктің өзіндік ерекшеліктеріне тоқталып, қажетті тұстары айтылып, қорытынды келтіріледі.

Түйін сөздер: шешен, шешендік өнер, сот шешендігі, сот процесі, сотта сөйлеу шеберлігі, сөйлеу мәдениеті.

Османо́ва Г.Ж. ¹

*¹магистр юридических наук, г. Алматы, Казахстан.
e-mail: Gulaina.78@mail.ru*

Кітапбай Мұнара²

*²студент 2-курса по специальности юриспруденция Института истории и права
КазНПУ имени Абая*

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СУДЕБНОЙ РИТОРИКИ

Аннотация

В статье говорится об истории и современном состоянии судебного красноречия, которое неразрывно связано с ораторским искусством. Также рассматривается вопрос глобального обсуждения искусства судебного красноречия в настоящее время, охватываются вопросы организации в нашей стране различных мероприятий в этой сфере и механизмы формирования культуры речи, развития искусства речи в суде. В статье отмечаются также особенности судебного красноречия, говорится о важных и необходимых гранях, приводятся заключения.

Ключевые слова: оратор, ораторское искусство, судебная риторика, судебный процесс, мастерство речи в суде, культура речи.

G.Zh. Osmanova¹

*¹Master of Laws Almaty, Kazakhstan
e-mail: Gulaina.78@mail.ru*

Kitapbai Munara²

²2-year student in law at the Institute of History and Law KazNPU named after Abay

HISTORY OF APPEARANCE AND MODERN CONDITION OF JUDICIAL RHETORICS

Abstract

The article deals with the history and current state of judicial eloquence, which is inextricably linked with oratory. It also addresses the issue of global discussion of the art of judicial eloquence at the present time, covers the organization in our country of various events in this area and the mechanisms of forming a culture of speech, the development of the art of speech in court. The article also notes the peculiarities of judicial eloquence, speaks about important and necessary faces, provides conclusions.

Keywords: orator, oratory, judicial rhetoric, judicial process, mastery of speech in court, culture of speech.

Бүгінгі күнді түсініп-түйсіну үшін де, болашақтың дидарын көзге елестету үшін де кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек.

Н.Ә. Назарбаев

Кіріспе. Кешегі өткенде, бүгінгі өтетінімізде тарих болып қалмақ. Ғасырлар бойы шешендеріміз бен билеріміздің даралап, саралап, зерттеп – сот шешендік өнердің жолдарын бізге айқын да, анық айтып, мұра етіп қалдырып кеткен болатын. Қазіргі таңда сотта сөйлеу шеберлігін шыңдау, ке-

лелі мәселелердің бірі болып отыр. Мақалада сот шешендігінің басталу тарихы жөнінде кең ауқымда баяндалып, оның қазіргі жағдайына тоқталып, сараланып, өзектілік тұстары қарастырылады.

Жұмыстың негізгі мақсаты болып, сотта сөйлеу шеберлігін шыңдауды жүйелеуді қарастыру.

Зерттеу әдістерінің негізін шешендік өнер, сот шешендік ұғымдары, сот процесі барысына қатысты пайда болатын сөз шеберлігі мен оны қолдана білу заңдылығы мен жүйелік әдістер құрайды.

Шешендік сөз немесе шешендік өнер – ежелгі сот шешендік өнердің тарихы мен бастауы сонау Грециядан етек жайған болатын. Грекия мен Рим заманынан бермен қарай көптеген халықтардың мәдени, рухани, өмір тіршілігіндегі өнердің бір түрі. Грек шешендік өнерінің игі әсері арқасында көне Римде де бұл өнер дами бастады. Біздің дәуірімізге дейінгі III ғасыр Рим мен Грек елдерінде эллиндік дәуір деп аталып, әдеби-мәдени құндылықтардың алмасуымен сипатталады. Ежелгі Грециядағы құлдық құрылыс қойнауында дүниеге келген сөзшең жандар өздерін көпке танытудың бірден бір жолы халық алдына шығып, оларға өз ойларын ұғындырып, мемлекет жұмысына ықпал жасаудың ең өткір де өтімді құралы барынша айшықты да айбарлы сөйлеу деп білген.

Біз теориялық риториканың негіздерін оқи отырып, өзіміздің ораторлық қасиеттерімізді дамытамыз, ал бұл Цицеронның "Оратор болып қалыптасады" деген әлемге әйгілі формуласын дәлелдейді.

Антикалық Греция теоретик-риторлар мен риториканың баға жеткісіз бай тәжірибесін жинақтады. Олардың қатарына біздің эрамызға дейінгі 5-ғасырда өмір сүрген көне грециялық философ-софист Протагор, Горгий, Исократ, Исай, Эсхин, Сократ және кейінгі дәуірлердегі Аристотель, Демосфен, Платон іспетті риторлар мен ділмарларды жатқызуымызға болады. Ораторлардың ерекше қасиеттері жөнінде айтқанда, антикалық риторикада Демосфеннің есімі бірінші аталады. Ол біздің эрамызға дейінгі 384-322 жылдарда ғұмыр кешкен. Есімінің бірінші аталатын себебі, оны замандастары, әріптестері, оны өз кезеңінің ең ағып тұрған сөзшеңі, қызыл сөздің майын тамызған майталманы ретінде мойындаған әрі халқы да жақсы көрген [1, 26 б.].

Осылайша шешендік өнер бастау алды. Әрине, қазақ жерінде дауларды шешу ауызша нысанда жүзеге асырылды. Халқымыздың даналығының үлгісі шешендік сөздер – ғасырлар бойы халық сынынан ерекшеленіп өткен құнды мұра, асыл қазына. Шешендік өнеріне ерте замандардан-ақ, үлкен мән берілген. Ежелгі грек, рим елдерінде шешендік өнерді «риторика» деген атпен жеке пән ретінде оқыған. Қазақтың шешендік сөз тарихы Майқы би мен Аяз билерден басталып (XII-XIII ғғ.), Жиренше шешен, Асан қайғы (XIV-XV ғғ.) есімдерімен қатысты қалыптасып, өркендей түсті. Шалғез, Бұхар (XV-XVIII ғғ.), Шортанбай, Дулат, Мұрат, Төле, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтекелерге жалғасты. Шешендік өнерінің кеңінен дамып биіктеген кезеңі – XV-XVIII ғғ. Бұл кез қазақ халқының жоңғар, қалмақ, қытай басқыншыларына қарсы тұрып, өз тәуелсіздігін қорғау жолындағы күрес жылдары еді [2].

Шешендік сөздердің алғашқы үлгілерін халық ауыз әдебиеті туындыларынан, ертегі, аңыз әңгімелерден, өлең-жыр, дастандардан ұшыратамыз. Осы сөз өнерінің кең қанат жайып, орнығып дамуында тапқырлық пен шешендіктің тамаша нұсқалары – жыраулар толғаулары, айтыстар мен мақал-мәтелдердің орны ерекше. Міне, осылай шешендік өнер қалыптасып қазіргі таңда бізге жетіп отыр.

Шешендік – ұшқыр ойдың қас қағымда тілге оралымдылығы, байламы; дер кезінде дәл мағынасын дөп басар бейнелілігі; мәнді, ойлы сөздердің мәйекті мақал мен мәтелге айналуы; дау-дамайда қазылық, мәмілегерлік; ара қатыста елшілік, жаугершілікте бітімгерлік; ұрпаққа, қалың қауымға өсиет. Шешендіктің байырғы салалары: бейнелі сөз, шешендік сын, шешендік өсиет, шешендік нақыл, шешендік дау, шешендік толғау. Әрқайсының әсерлі өңі, сұлулығы, татымдығы, дуалылығы, зерделігі адам ой жүйесіне, жан-дүниесіне, сезіміне мықты қозғау салады, жүрек тебіренеді. Тыңдаушының еркі мен сезімін билейді, толғандырады. Шешендік сөздер ағып тұрған поэзия, тұнып тұрған философия. Ақ өлеңмен өрілген сөз тұнығы: сырлы теңеу, астарлы сын, жинақы ой, жұмбақты меңзеу, қисынды толғам, тылсымды талай. Бәрі тіл құдіретінің, пікір түйінділігінің, таңғажайып ой толғағының әмбебап туындысы. Шешендік өнер – адамзат өркениеті тудырған рухани-мәдени құндылықтардың бірегейі. Оның өсіп өркендеуіне халықтық, демократикалық дәстүрлер негіз болады. Ол әрбір ұлттық, тарихи саяси, экономикалық қажеттіліктен туады. Сондықтан шешендік өнер мен тарихы адамзат тарихың бір бөлігі.

Сот сөзі сотқа мақсатты және тиімді әсер ету үшін, судьялар мен сот залында тұрған азаматтар үшін сотта сөйленген сөздерді қалыптастыру, сендіре білуге арналған. Әдетте, прокурорлық (немесе айыптаушы) және адвокаттық (адвокаттың сөзі) сөз деп бөлу қалыптасқан. Талантты заңгерлердің соттағы сөздері терең психологиялық бағытталумен өтеді, өйткені заңгерлер алқабилер мен тыңдаушылардың сезімдеріне әсер етуге тырысты. Қазіргі таңда сот процесінде психологиялық талдаудан көрі, дәлелдеу жағының маңызы зор. Түсіндіру, дәлелдеу, сендіру – сот сөзінің мазмұны мен формасын айқындайтын, өзара байланысқан қызмет болып отыр [3].

Классикалық тұрғыдан жіктегенде шешендік өнердің негізгі тектеріне жататын – сот шешендігі біздің қазіргі қоғамымыздың сот жүйесінің ажырамас бөлігі. Сот шешендігі – шешендік тарихындағы көне де болса жаңа бағыт. Өзінің бастау күнін

сонау антикалық дүниеден алатын сот шешендігі көне жіктеме бойынша, айыптаушылық (немесе прокурорлық), қорғаушылық (немесе адвокаттық), айыпталушының өзін өзі қорғайтын сөзі болып үлкен үш түрге бөлінеді. Айыпталушыға да, қорғаушыға да керегі – қылмыстық сот жүргізу ісінде қажетті деңгейде ұтымды сөйлей алу.

Қазіргі таңда сот шешендік өнері жаһандық мәселеде талқыланып жатыр. Біздің Қазақстанда осы тұрғыда үлкен конференциялар мен дөңгелек үстелде бас қосу шаралары ұйымдастырылып жатыр. Қазақстанда тек қылмыстық істер бойынша әрбір үшінші үкімге жоғары сатыға шағым жасалады. Ал, азаматтық істер бойынша әрбір бесінші шешім әділетсіз болып танылады. Бұл жөнінде Елбасының мемлекеттік қызметкерлер қоғаммен диалог жүргізуді үйренуі, ел тұрғындарымен түсінікті тілде сөйлесуді, жүргізіліп жатқан реформалардың мән-маңызы мен нәтижесін түсіндіруді үйренуі тиіс деген тапсырмасына сай Жоғарғы Сотта алғаш рет Қазақстандағы Ф.Эберт атындағы Қормен бірлесіп ұйымдастырылған Жоғарғы және жергілікті соттардың судьялары, Парламент Мәжілісінің депутаттары, Сот төрелігі академиясының басшылығы, «Атамекен» ҰКП, жоғары оқу орындарының, адвокатураның, жазушылар қауымдастығының өкілдері, халықаралық сарапшылар, филолог-ғалымдар, қоғам және мемлекет қайраткерлері қатысуымен өткен «Сот риторикасы: оқыту және тәжірибе мәселелері» атты халықаралық конференциясы ұйымдастырылып өткізілді [4].

Жалпы, отандық сот жүйесінде діттеген деңгейде сөйлей білу шеберлігін керек ететін қызмет саласының бірі – сот процесі. Ол дауласқан екі жақтың жарқылдаған пікір- таластарынан, қисынды дәлелдерден, нақ та дәл, көрікті де көркем сөйлеуден тұратын кеңістікті құрайды.

Мұндағы төрелік айтар тілмарлықтың мазмұны мен түрлерінің негізгі өзегі болған қылмыстық жағдайды анықтау, екі ұдай пікір туғызбайтын дәлелдер келтіру, ойды бейнелеп жеткізер амал-тәсілдерді қолдану арқылы белілі бір ақиқатқа көз жеткізіп, көпшілікті иландыра алу сияқты қисындардан тұрады.

Сот мінбесі – тарихтың өзі көрсеткендей, талай ғасырдан бері әрі қазірдің өзінде де идеологиялық, адами, құқықтық әсер ету құралы болып келеді. Сондықтан қазіргі кезде ойлау үрдісін, сөз қадірін білер сот шешендеріне үлкен талаптар қойылып отыр. Сот шешендігі – прокурорлық, адвокаттық қызметтің алтын дінгегі. Олай дейтініміз сот төрелігін жүзеге асыруда сот пен бірге прокуратура, адвокатура органдарының маңызды

орын алатыны айқын. Олар сот қарастыратын қылмыстық және азаматтық істерге тікелей араласуға құқылы.

Сөзімізді жүйелеп айтсақ, олардың жарыссөзге шығып сөйлеуі сот тергеуінен кейін басталады. Жарыссөз прокурор мен адвокат айыптаушы, қорғаушы тұрғысынан сот тергеуінің қорытындысын шығарады. Сот барысында істің мән жайлары қарастырылғаннан кейін, өз дәйектемелерін келтіріп, сот мәжілісінде зерттелген іс материалдарын тереңірек, кеңінен түсінуге ұйытқы болады.

Осылайша екі жақтың пікір таластары ақиқатты ашуға, заңды тұрғыда әділ үкім шығаруға негіз береді. Сотта, сөйлеудің маңызды ісі қылмыстық істі қарау барысында айыпталушы мен қорғаушы оның сипатымен орындалу амал тәсілдеріне, мақсаты мен ниетіне терең талдау жасап, жасалған қылмыстың сурет сұлбесін, яғни болған жағдайды, оқиғаны толық қайта қалпына келтіреді. Олардың жасалған жеке бөліктеріне тиісті баға беріп, көпшілік алдына сарапқа салуы сотқа қатысушы тұлғалардың талқыланып отырған істің мазмұнын терең түсінуге, көңіл зердесінен өткізуге түрткі болып, шығарылған үкімнің қаншалықты әділдігіне көз жеткізуіне мүмкіндік алады.

Сотта сәтті сөйлеу үшін процеске тұрғылықты дайындықты қажет етеді. Ол коммуникативтік фазаны қалыптастыруға дейінгі бірнеше кезең сатылардан тұрады. Бұл іс материалдарды зерттеу; іс бойынша процессуалдық позицияны анықтау; сөйленер сөздің композициялық құрылымын ойластырып, жоспар жасау; оны әдеби қалыпқа түсіру болып табылады.

Нақтылап қарасақ, сот процесіне анық сөздер керек. Тыңдаушылар істің барысына жете еріп отыруы қажет. Сот сөзінде сарабал сыншының, сазды шешеннің, үміт пен үмітсіздік араласқан үкімнің үні емес, нақты дәлелдерге сүйеніп сараланған үкімнің қажеттілігі болып отыр. Сот сөйлеп тұрған заты жайында жан-жақты, анық-қанық білмесе болмайды. Сол мәселенің жағымды, жағымсыз тұстарын да жақсы білуге мүдделі. Бұның бәрінен тек тіл байлығы ғана алып шығады.

А.Ф. Кони «Үздік, үлгілі сөздер қарапайым, анық түсінікті және ойға тұнып тұруы тиіс», – деп көрсеткен. Егер шешендік сөз «жанды тербететін дарын» болса, ондай қасиет барлығына бірдей тән болуы қажет. Әртүрлі процестің тілі түрлі-түрлі болып келуі мүмкін. Сотта жақсы сөйлеу дегеніміз – істің түбегейлі түбірін тереңдеу танып білу, көзді көңілді жеткізіп сөйлеу құқық нормаларына сүйену [5]. Сонымен қатарласа әдеби тілмен сөйлеу деген сөз, соттағы шешеннің сөзі қазыны да, қараушыны да, халықты да өзіне қаратып сен-

діре алса, құба құп, нұр үстіне нұр демекпіз.

Біз өмір сүріп отырған уақыт – ғылым мен техниканың, алуан түрлі технологияның және бұрын естіп-білмеген соны жаңалықтардың шапшаң, қауырт өсіп жатқан уақыты. Қазіргі оқырман да, тыңдарман да интеллектілігі жағынан қай кезгіден де жоғары, шетінен білімді, білгендері бір бастарына жететіндей деңгейде. Немесе, өздері солай ойлайды. Ойлайтын себебі қолдарында, қалталарында, отырған үйлерінде, жүрген-тұрған жерлерінде ақпарат құралдарының керемет жетілдірілген, заман талабына сай түрлері бар.

Ал, аудиторияны меңгеру сөздің жетуіне, жетелеуіне байланысты екені хақ. Қылмыстың ашылуы егжей-тегжейлі талқыға түсуі қылмыскер әрекетіне баға берілуі, қылмыстың туу себебі және оның салдары ортаға түскенде сот мәжілісіне айтылатын сөздер дәл тиіп жатуы тиіс, өйтпейінше процестің бүге-шегесі ашылмай, анықталмай қалуы ғажап емес. Шешендіктің барлық түрі сотқа келе бермейді, соттағы шешендіктің өзіндік ерекшеліктері бары даусыз нәрсе. Айталық, мұғалімдер алдында сөйлеу мен сотта сөйлеу бірдей көрініс емес. Қай жерде қай кезде де біліп, тіліп сөйлеген

абзал. Дәл, шын, тура айтып жеткізу, білікті маманның, жүйрік заңгердің тұрғысынан сөйлеу нағыз шебердің үлесі екені айғақ. Бұның үстіне білікті білімділік қосылады. Жұрт алдында сөйлеудің мәдениеті жайында аз айтылып келе жатқан жоқ. Әсіресе, соттағы сөз оймен, мөлшермен, нақты айтылуы ләзім. Прокурордың немесе қорғаушының сөзі дәлелсіз, дәмсіз, құрғақ боп келсе сот процесінің ұтары шамалы болмақ. Сот шешіміне әртүрлі дәйектемелер, дәлелдемелердің әсер етуі мүмкіндігін есте ұстап, ол үшін іс материалдарын еркін меңгеріп, сот процессіне белсене араласқандары ұтымды болмақ. Айыптаушылық сөздің мазмұны белгілі бір іс бойынша сөйлейтін прокурордың азаматтық позициясымен, төрелік айтар сөздің мәнемен өрнектеледі. Ендеше бұдан қорғаушы сөзі де алдын ала белгіленген үкім жобасының негізінен шығады, деген ұғым туындауы әбден мүмкін.

Ендеше, сотта сөйлеу де өнердің бір түрі деп білуіміз заңды. Айыпталушының, ақтаушының да, соттың да тілі таза, түсінікті әрі заңға сүйеніп тұрса, әділет салтанат құрады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гиздатов Г.Г. Судебная риторика // Учебное пособие – Алматы: Жеті жарғы, 1995. – 26 б.
2. Электронды тасымалдаушы: <http://bigox.kz/sheshendik-oner>
3. Электронды тасымалдаушы: <http://studd.ru/lib/2/42>
4. Egeмен Qazaqstan газеті// «Судьялардың сөйлеу мәдениеті артады» №101 (29332) 1.06.2018ж.– 4 б.
5. Электронды тасымалдаушы: <http://studopedia.org>

МРНТИ: 10.79.35

УДК: 343.14

Хведелидзе Т.Б. ¹

¹кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры юриспруденции Института истории и права Казахского Национального Педагогического университета им. Абая, г. Алматы, e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

СООТНОШЕНИЕ НЕГЛАСНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ И ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ (ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН)

Аннотация

Введение в силу с 01.01.2015г. нового Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – УПК РК) [1] открыло новые перспективы в вопросах понимания, классификации и порядка производства следственных действий, отягощенных необходимостью их дифференциации от негласных следственных действий. Негласные следственные действия являются по своей природе оперативно-розыскными мероприятиями (далее ОРМ), регламентируемыми Законом Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» (далее – ЗРК «Об ОРД») [2], принятым в 1994г. Установление соотношения понятий «следственные действия» и «негласные следственные действия» позволит определить их процессуально-правовую сущность и провести классификацию по различным основаниям.

Ключевые слова: уголовный процесс, следственные действия, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, процессуально-правовой институт.

Т.Б. Хведелидзе¹

¹Заң ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Алматы қ., E-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

ЖАСЫРЫН ТЕРГЕУ ӘРЕКЕТТЕРІ МЕН ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ІС-ШАРАЛАРЫНЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ (ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША)

Аннотация

01.01.2015ж. бастап қолданысқа кіріспе Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық процессуалдық кодексі (бұдан әрі – ҚР ҚПК) [1] жасырын тергеу оларды ажырата қажеттілігі ауыртпалық, мәселелерін түсінуде тергеу іс жіктелуін мен тәртібін, жаңа перспективаларын ашты [2]. 1994 жылы қабылданған – («ОСА туралы» ҚРЗ бұдан әрі) тергеу әрекеттерін шымалдығы не жасырады? Қазақстан Республикасының Заңымен реттеледі (ЖІӨ) «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» олардың сипаты, жедел-ізвестіру іс-шараларын, оның бар ұғымдарды «тергеу» және «жасырын тергеу» арасындағы қарым-қатынастарды орната олардың процессуалдық заңды тұлға анықтауға болады және әр түрлі себептер бойынша жіктеуге.

Түйін сөздер: қылмыстық іс, тергеу, жедел-ізвестіру қызметі, жедел-ізвестіру іс-шаралары, процедуралық құқықтық институт

T.B. Khvedelidze¹

¹*Candidate of Law Sciences, senior teacher of department of Law of Institute of history and right of the Kazakh national pedagogical university of Abai, Almaty, E-mail: khvedelidze_tima@mail.ru*

RATIO OF SECRET INVESTIGATIVE ACTIONS AND INVESTIGATION AND SEARCH OPERATIONS (BY THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN)

Abstract

Introduction to the force from 01.01.2015g. the new Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter - the Code of Criminal Procedure) [1] has opened up new perspectives in understanding the issues, classification and order of investigative actions, burdened by the need to differentiate them from the undercover investigation. Behind the Scenes of the investigative actions are by their nature operative-search activities «On operative-investigative activities» (the OPM), regulated by the Law of the Republic of Kazakhstan (hereinafter - SAM «On the OSA») [2] adopted in 1994. Establishing a relationship between the concepts «investigations» and «unspoken investigations» will determine their procedural legal entity and to classify for various reasons.

Keywords: criminal proceedings, investigations, operatively-search activity, operational-search measures, procedural legal institution

Введение в новый УПК РК негласных следственных действий явилось основанием для появления новых аспектов в научно-исследовательской деятельности в рамках теории уголовно-процессуального права. В основе нового УПК РК лежат приоритеты, обозначенные в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года [3]. Сообразно п.2.9. названной Концепции приоритетом развития уголовно-процессуального права признается дальнейшая последовательная реализация основополагающих принципов уголовного судопроизводства, направленных на защиту прав и свобод человека. Для реализации этого приоритета Концепция выдвигает

выдвигает определенные задачи, заключающиеся в следующем: а) разработка оптимальных правовых механизмов, предусматривающих эффективное применение уголовно-процессуального законодательства и законодательства об оперативно-розыскной деятельности, в целях быстрого и полного раскрытия преступлений, изобличения и привлечения к уголовной ответственности лиц, их совершивших, справедливого судебного разбирательства и надлежащего применения уголовного закона, б) усиление системы гарантий прав и свобод граждан, обеспечение неприкосновенности частной жизни, предусмотрение ответственности за незаконное использование средств и методов оперативно-розыскной деятельности.

оперативно-розыскной деятельности.

Решение этих задач отразилось в новом УПК РК в виде главы 30 «Негласные следственные действия», включающей в себя статьи с 231 по 251. Надо признать, что регламентация этих действий характеризуется достаточной объемностью, которая, как нам представляется, не является свидетельством достаточной содержательной полноты необходимой (востребованной) регламентации. Одновременно с принятием нового УПК РК были внесены изменения в ЗРК «Об ОРД». В частности, в соответствии с Законом Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты» №233-V от 04.07.2017

04.07.2017 [4] в ст.11 ЗРК «Об ОРД» включен п.4, которым устанавливается, что «оперативно-розыскные мероприятия, перечисленные в подпунктах 1), 2), 5), 7), 8), 9), 11), 12), 13), 14), 15), 16) и 17) пункта 2 настоящей статьи, могут осуществляться в качестве розыскных мер согласно положениям уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан. Однако сравнение видов ОРМ, закрепленных в указанных подпунктах п.2 ст. 11 ЗРК «Об ОРД», с видами негласных следственных действий, разрешенных к производству на основании ст.231 УПК РК, говорит о том, что они не совпадают. Соотношение рассматриваемых положений можно проследить по нижеприведенной таблице:

Таблица 1

Соотношение видов ОРМ и видов негласных следственных действий по ЗРК «Об ОРД» и УПК РК

№ п/п	ЗРК «Об ОРД» (ст.11)	Виды ОРМ, разрешенные для реализации в качестве розыскных мер в уголовном процессе	Эквивалентные (аналогичные) виды негласных следственных действий	УПК РК (ст.231)
1	2	3	4	5
1.	п.2, п.п.1)	Опрос лиц	отсутствует	
2.	п.2, п.п.2)	Установление гласных и негласных отношений с гражданами, использование их в оперативно-розыскной деятельности	отсутствует	
3.	п.2, п.п.5)	Создание конспиративных предприятий и организаций	отсутствует	
4.	п.2, п.п.7)	Применение технических средств для получения сведений, не затрагивающих охраняемые законом неприкосновенность частной жизни, жилища, личной и семейной тайны, а также тайну личных вкладов и сбережений, переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений.	отсутствует	
5.	п.2, п.п.8)	Наведение справок	отсутствует	
6	п.2, п.п.9)	Получение образцов	отсутствует	
7.	п.2, п.п.11)	Применение служебно-розыскных собак	отсутствует	
8.	п.2, п.п.12)	Поиск и отождествление личности по приметам	отсутствует	
9.	п.2, п.п.13)	Поиск устройств незаконного снятия информации	отсутствует	
10.	п.2, п.п.14)	Обнаружение, негласная фиксация и изъятие следов противоправных деяний, их предварительное исследование	отсутствует	
11.	п.2, п.п.15)	Преследование лица, готовящего, совершающего или совершившего преступление, и его задержание	отсутствует	
12.	п.2, п.п.16)	Осуществление с участием понятых личного досмотра задержанных лиц, изъятия находящихся при них вещей и документов, могущих относиться к преступной деятельности, а также досмотра жилых помещений, рабочих и иных мест, досмотра транспортных средств. В ходе осуществления антитеррористической операции досмотр и досмотр вещей, находящихся при физическом лице, досмотр транспортных средств, могут производиться без участия понятых.	отсутствует	
13.	п.2, п.п.17)	Проведение операций по захвату вооруженных преступников	отсутствует	

Как вытекает из приведенной таблицы, ни один из видов ОРМ, разрешенных для применения в уголовном процессе, не показан ни в качестве негласного следственного действия, ни в качестве видов ОРМ, которыми они являются изначально. В данном случае нами усматриваются следующие правовые противоречия:

1) согласно ч.1 ст.1 УПК РК, положения иных законов, регулирующих порядок уголовного судопроизводства, подлежат включению в УПК. Пункты 2 и 4 ст.11 ЗРК «Об ОРД» напрямую устанавливают виды ОРМ, разрешенные к применению в уголовном процессе. К негласным следственным действиям эти ОРМ не имеют отношения, а в УПК нет ни одной нормы, отражающей основания и порядок применения интересующих нас видов ОРМ в уголовном процессе. Данное обстоятельство является правовым препятствием для применения положений п.2 и п.4 ст. 11 ЗРК «Об ОРД»;

2) в соответствии с ч.2 ст.232 УПК РК, негласные следственные действия, за исключением

негласного контроля почтовых и иных отправлений, производятся по поручению органа досудебного расследования уполномоченным подразделением правоохранительного или специального государственного органа с использованием форм и методов оперативно-розыскной работы. Анализ соответствующих положений ЗРК «Об ОРД», их сравнение с видами негласных следственных действий говорит о том, что последние по своей сути с той или иной оговоркой могут быть отнесены к ОРМ. Вместе с тем, ЗРК «Об ОРД» каких-либо предписаний об этом не содержит. Во всяком случае, при полном совпадении видов ОРМ с видами негласных следственных действий в ЗРК «Об ОРД» должны содержаться предписания, узаконивающие эти виды ОРМ в качестве негласных следственных действий. В ЗРК «Об ОРД» искомых положений не имеется. Характер соотношения видов ОРМ и видов негласных следственных действий представлены в следующей таблице.

Таблица 2

Сравнительная таблица видов негласных следственных действий и соответствующих им видов оперативно-розыскных мероприятий

№№ п/п	УПК РК (ст.231)	Виды негласных следственных действий	Виды ОРМ, соответствующих негласным следственным действиям	ЗРК «Об ОРД» (ст.11)
1.	п.1)	Негласные аудио-и(или) видеоконтроль лица или места	Негласное прослушивание и запись разговоров с использованием видео-, аудиотехники	п.3, п.п.3)
2.	п.2)	Негласный контроль, перехват и снятие информации, передающейся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи	Снятие информации с технических каналов связи, компьютерных систем и иных технических средств	п.3, п.п. 4)
3.	п.3)	Негласное получение информации о соединениях между абонентами и(или) абонентскими устройствами	Негласное получение сведений о произведенных телефонных переговорах	п.3 п.п. 3)
4.	п.4)	Негласное снятие информации с компьютеров, серверов и других устройств, предназначенных для сбора, обработки, накопления и хранения информации	Снятие информации с технических каналов связи, компьютерных систем и иных технических средств	п.3 п.п.4)
5.	п.5)	Негласный контроль почтовых и иных отправлений	Контроль почтово-телеграфных отправлений	п.3, п.п.1)
6.	п.6)	Негласные проникновение и(или) обследование места	Оперативное проникновение	п.3, п.п. 5)
7.	п.7)	Негласное наблюдение за лицом или местом	Наблюдение	п.2, п.п. 18)
8.	п.8)	Негласная контролируемая поставка	Контролируемая поставка	п.2, п.п.6)
9.	п.9)	Негласный контрольный закуп	Оперативный закуп	п.2, п.п.10)
10.	п.10)	Негласное внедрение и(или) имитация преступной деятельности	Внедрение Применение модели поведения, имитирующей преступную деятельность	п.2, п.п.3) п.2, п.п.4)

Из приведенной таблицы вытекает, что формулирование названий видов негласных следственных действий по УПК РК (ст.231) представляет из себя процессуальную интерпретацию названий видов ОРМ по ЗРК «Об ОРД» (ст.11).

Предпринятый законодателем подход представляется спорным по следующим основаниям:

1) признание негласных следственных действий в качестве ОРМ, предусмотренных в ЗРК «Об ОРД», в соответствующих положениях УПК РК. При этом в УПК РК должно содержаться прямое указание на применение в уголовном процессе конкретных видов ОРМ, в результате которых могут быть получены доказательства, соответствующие требованиям, установленным в УПК РК;

2) признание негласных следственных действий в качестве исключительной уголовно-процессуальной новеллы требует четкой дифференциации этих действий от ОРМ, в том числе путем полного исключения какого бы то ни было вольного обращения с формулировками официально установленных в ЗРК «Об ОРД» названий видов ОРМ. Это означает, что виды негласных следственных действий ни в своих названиях, ни по своему содержанию не должны претендовать на их отнесение к ОРМ. В противном случае, обостряется угроза риска в виде подмены понятий, относящихся к разным правовым институтам, сформировавшимся в рамках разных сфер правоотношений;

3) сочетание понятий «следственные действия» и «негласные действия» носит взаимоисключающий характер. Иными словами, следственное действие по определению не может быть негласным. Если действие носит негласный характер, то оно относится к специальной (сыскной) сфере деятельности.

Определения и признаки понятия «следственные действия», сформулированные представителями разных научных уголовно-процессуальных школ, сводятся к следующим:

– «следственные действия» – это такие способы собирания и проверки доказательств, которые детально регламентированы законом и обеспечены возможностью применения государственного принуждения» [5, с.385]. В негласных следственных действиях элемент принуждения отсутствует, так как эти действия осуществляются тайно;

– следственные действия носят процессуальную форму. Общие правила составляют процессуальную форму следственных действий, распадающуюся на три группы норм: 1) условия их проведения; 2) процедуру; 3) меры, гарантирую-

щие производство следственных действий. Таких предписаний применительно к негласным следственным действиям в УПК РК не содержится; – «следственные действия могут осуществляться только следователем или дознавателем (орган дознания)» [6, с.375]. Негласные следственные действия назначаются следователем, а проводятся сотрудниками оперативных служб;

– «существующий процессуальный порядок проведения следственных действий не допускает необоснованной подмены одного следственного действия другим...

Недопустимо также подменять следственные действия оперативно-розыскными мерами. Последние основаны на опыте разведывательной деятельности и могут проводиться как в процессе расследования преступлений, так и за его пределами ... на основе подзаконных ведомственных актов» [7, с.112]. Как мы отмечали ранее, в уголовно-процессуальной модели негласных следственных действий признаки подмены понятий носят достаточно явный характер;

– «следственные действия – это разновидность процессуальных действий. Любое следственное действие, соответствующее требованиям УПК, – это всегда процессуальное действие, но не всякое процессуальное действие относится к следственным» [8, с.85]. Интерпретируя данный тезис в контексте настоящей работы, можно утверждать, что процессуальными в негласных следственных действиях являются вынесение следователем постановлений об их производстве, получение санкций в установленных случаях, включение результатов, полученных при производстве негласных следственных действий, в доказательственную базу по конкретному уголовному делу. Все остальное, включая специальный порядок производства негласных следственных действий, не имеет отношения к следственным действиям вне зависимости их обозначения как негласных.

Таким образом, регламентация в УПК РК следственных и негласных следственных действий нуждается в более корректной регламентации последних. Эти действия не могут в своем названии содержать такой терминологически значимый элемент, как «следственный». В противном случае актуализируется риск разрушения целостности установившегося института следственных действий.

Исходя из взаимной обусловленности негласных следственных действий системой достаточно апробированных практикой ОРМ целесообразно негласные следственные действия переименовать, например, в негласные специальные действия.

Литература:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан – Принят Законом Республики Казахстан №231– V ЗРК от 04.07.2014. Введен в действие с 01.01.2015. С изменениями и дополнениями по состоянию на 26.07.2016.
2. Об оперативно-розыскной деятельности. – Закон Республики Казахстан №154 – XIII от 15.09.1994. – С. изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2015.
3. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года – Утверждена РК от 24.08.2009. С изменениями и дополнениями по состоянию на 16.01.2014.
4. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан. – Закон Республики Казахстан №233–V от 04.07.2017.
5. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: Учебник – СПб: Питер, 2004. – 697с.
6. Россинский С.Б. Уголовный процесс: Учебник. – М.: Эксмо, 2009. – 736с.
7. Величкин С.А. Следственные действия//Уголовный процесс. Особенная часть: Учебник. – СПб.: Издат.Дом С.-Петерб. гос.ун-та, 2005. – С.107-222.
8. Толеубекова Б.Х., Капсаямов К.Ж., Шнарбаев Б.К., Бекишев Д.К. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Часть Особенная. Досудебные стадии. – Алматы: Данекер, 2000. – 364с.

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ
(nesibeli77@mail.ru)

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2019 ж. №1 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 3500 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаңызға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2019 жылдың 1 наурызына дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты шығарылымның бас редакторының электрондық пошта-сына жіберіңіз:nesibeli77@mail.ru

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет	
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95	
2	ИИН (төлем жасау үшін)	
3	Ғылыми дәрежесі	
4	Ғылыми атағы	
5	Жұмыс орны	
6	Қызметі	
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)	
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары	

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӨӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен – ӨӨЖ, ФТАМР*;
- Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРІПТЕРМЕН (қою шрифтпен);
- Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
- Бір жолдан кейін аңдатпа (от 80 до 100сөздерден) – үш тілде (қазақша, орысшажәне ағылшын);
- Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
- Бір жолдан кейін мәтін;
- Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
- Мақала көлемі – 10 бет (минимальды көлем – 5 бет, ерекше жағдайда – 15-17 бет);
- Мәтін Word 97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Жоларалықинтервал 1,0;
- Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20 мм, сол – 30 мм, оң – 15 мм.

Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1, с. 15] – 1 – дәйексөз қайнар көзі тәртібі, 15 б. – бетін және оның номерін көрсету.

*ФТАМР – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсатыжәне міндеттері, әдістемесі / зерттеу әдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар (қорытынды). Мақала мәтіні бетте екі бағанада орналасады.

**ВЕСТНИК КазНПУ ИМ. АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в № 1, 2019 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц – 3500 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей – до 1 марта 2019 г.

Заявку на публикацию следует отправлять по электронной почте гл. редактору издания: nesibeli77@mail.ru

Форма заявки:

№	Сведения об авторе	
1	Ф.И.О. полностью +фото: 70x95	
2	ИИН (для оформления счета на оплату)	
3	Ученая степень	
4	Ученое звание	
5	Место работы	
6	Занимаемая должность	
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)	
8	Адрес электронной почты, контактный телефон	

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см.ниже:

- В левом верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
- Через строку название статьи по центру ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ (полужирным шрифтом);
- Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;
- Через строку аннотация (от 80 до 100 слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
- Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
- Через строку текст;
- Через строку список литературы (шрифт - курсив);
- Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях – 15-17 страниц);
- Текст должен быть набран в редакторе Word 97-2003;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Междустрочный интервал 1,0;
- Параметры страницы: верхний и нижний – 20 мм, левый – 30 мм, правый – 15 мм.

Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1, с. 15] – 1 – порядковый номер источника цитирования, с.15 – указание на страницу и ее номер.

*МРНТИ – Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированным и состоять из: Введения (актуальность, цели и задачи, методология, метод исследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы (заклучение). Текст статьи размещается на странице в две колонки.

УДК 323.28
МРНТИ 11.25.41

Кузнецов Е.А.¹

¹д.и.н., профессор, Института Сорбонна-Казахстан при КазНПУ им. Абая,
г.Алматы, Казахстан

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как Youtube и социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступность подобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей вышеуказанного видеохостинга и социальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества, угроза, радикализм, религиозный экстремизм, терроризм, салафизм, Казнет

Е.А. Кузнецов¹

¹т.ғ.д., Абай атындағы Қаз ҰПУ, Сорбонна-Қазақстан институтының профессоры,
Алматы қ., Қазақстан

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқты түрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидалары мен догмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақалада террористік актілерге бүгінде желіде кеңінен таралған «ВКонтакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық бастамаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғы шарттарының желідегі Youtube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудио материалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық, идеология, радикализм және діни экстремизм, терроризм және салафизм, Казнет

Kuznetsov E.A.¹

¹d.p.s., professor of the Institute of Sorbonne-Kazakhstan at Abai KazNPU,
Almaty, Kazakhstan

RELEVANCE AGAINST CYBERCRIME

Abstract

Nowadays, in a condition of high ICT-s developments some terrorist organizations, as well as various associations of an extremist nature, taking as a basis dogmas of Islam religion, received a kind of information-technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to more actively carry their destructive ideology and recruit into its ranks more and more followers in different parts of the world.

This article describes some of the problems of the proliferation not only of open recruitment to terrorist actions, but also of religious extremism assumptions expressed in the video sermons of questionable character in such widely used information resources as Youtube and social network "VKontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan. There is also analyzed the availability of such materials and videos for groups of Kazakhstani segment of users.

Keywords: Information Space, Internet, social networks, the ideology, Internet communities, the threat of radicalism and religious extremism, terrorism, salafism, KazNET

Современная ситуация на мировой арене с ее активными военными действиями на Ближнем Востоке и широким распространением деструктивной идеологии, построенной на исламском радикализме, не оставляет никаких сомнений в том, что терроризм имеющий под собой религиозную основу представляет собой особую опасность. Из конфликтов, некогда имеющих локальный характер терроризм перерос в глобальную проблему всего человечества, требующей от международного сообщества действовать, объединяя всевозможные усилия как в правовой сфере, так и в финансовой.

Исключением не являются и действия, направ-

ленные на постоянную защиту и контроль информационного пространства каждого государства и союза, как актора международных отношений. Представляя собой сложную многокомпонентную систему информационное пространство государства подвергается частым кибератакам как со стороны других стран – конкурентов, так и со стороны террористических организаций. Но если данный вид угроз является довольно динамичным и ярко выраженным, то наличие пропагандистских групп, страниц и сообществ радикального толка в интернет пространстве любой страны представляется как механизм замедленного действия, пусть менее выраженного, но имеющего не менее серьезные последствия.

Список использованной литературы:

1. Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 31 января 2017 г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С. 3.
2. Карин Е., Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://caa-network.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017)
3. Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: <https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/> (дата обращения: 15.02.2017)
4. Каратаева Л. (ИГИЛ) ДАИШ подкрался виртуально [Электрон.ресурс]. – 2015. – URL: <http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daish-podkralsya-virtual-no> (дата обращения: 14.02.2017)
5. Botobekov U. ISIS and Central Asia: A Shifting Recruiting Strategy [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/> (дата обращения: 17.02.2017)
6. Смайыл М. В Казахстане ведут борьбу с интернет-пропагандой экстремизма [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:http://bnews.kz/ru/news/obshchestvo/religiya/v_kazahstane_vedut_borbu_s_internetpropagandoi_ekstremizma-2015_10_31-1180077 (дата обращения: 15.02.2017)
7. СПИСОК религиозной литературы и информационных материалов, признанных экстремистскими и запрещенных к ввозу, изданию и распространению на территории Республики Казахстан [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://pravstat.prokuror.kz/rus/o-kpsisu/spisok-religioznoy-literatury-i-informacionnyh-materialov-priznannyh-ekstremistskimi-i> (дата обращения: 14.02.2017)
8. Обеспечить безопасность. – Алматы: Казахстанская правда, 2016. – С.1.
9. Шингалиева А.К., Симтиков Ж.Ж. Салафизмнің Қазақстанға ықпалы // Вестн. КазНПУ. Сер. Международная жизнь и политика – 2016. – № 4. – С. 74.

